

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет історії, політології та міжнародних відносин
кафедра міжнародних відносин та суспільних комунікацій**

**ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДВОСТОРОННІХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ
З ТУРЕЧЧИНОЮ**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконав:

студент 6 курсу, 603 групи

Полиняк Вадим Сергійович

Керівник:

кандидат політичних наук,

доцент Стецюк А.В..

Рецензент:

До захисту допущено

на засіданні кафедри

протокол № _____ від _____ 2023 р.

Зав. кафедрою _____ проф. Макар В.Ю.

Анотація

Кваліфікаційна робота присвячена динаміці українсько-турецьких відносин, їхній еволюції та ключовим аспектам в історичному, політичному та економічному контекстах. Аналізуються фактори, які сприяли співпраці між двома країнами, розглядаються основні етапи розвитку відносин, відзначено ключові події та угоди, що вплинули на взаємодію між Україною та Туреччиною. Окрема увага приділяється аналізу дипломатичних зусиль Туреччини та її внесок в економіку України та забезпечення глобальної стабільності, висвітлено роль Туреччини як посередника в російсько-українській війні.

Ключові слова: українсько-турецькі відносини, повномасштабне вторгнення, Чорноморська ініціатива, регіональне партнерство, глобальна безпека, військове співробітництво, стратегічний інтерес.

Summary

The qualification work is devoted to the dynamics of Ukrainian-Turkish relations, their evolution and key aspects in the historical, political and economic contexts. It analyzes the factors that contributed to cooperation between the two countries, considers the main stages of the development of relations, and highlights key events and agreements that influenced the interaction between Ukraine and Turkey. Particular attention is paid to the analysis of Turkey's diplomatic efforts and its contribution to Ukraine's economy and global stability, and Turkey's role as a mediator in the Russian-Ukrainian war is highlighted.

Keywords: Ukrainian-Turkish relations, full-scale invasion, Black Sea Initiative, regional partnership, global security, military cooperation, strategic interest.

_____ В.С. Полияк

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	11
1.1. Теоретичні засади дослідження українсько-турецьких відносин	11
1.2. Джерельна база дослідження.....	28
Висновки до 1 розділу.....	34
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ВІДНОСИН МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ТУРЕЧЧИНОЮ В КІНЦІ ХХ – НА ПОЧ. ХХІ СТ.....	36
2.1. Економічна та політична співпраця України та Туреччини в 1990-х – на поч. 2000-х рр.....	36
2.2. Поглиблення співробітництва між державами у 2005-2013 рр.....	54
Висновки до 2 розділу.....	70
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДВОСТОРОННІХ ВІДНОСИН ТУРЕЧЧИНИ Й УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2014-2021.....	72
3.1. Позиція Туреччини щодо російської агресії та «гібридної війни» росії проти України.....	72
3.2. Двосторонні політичні та економічні відносини між державами в період російсько-українського конфлікту.....	88
Висновки до 3 розділу.....	103
РОЗДІЛ 4. УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ.....	105
4.1. Туреччина як посередник між росією та Україною у зерновій угоді.....	105
4.2. Роль Анкари у врегулюванні російсько-української війни.....	117
Висновки до 4 розділу.....	126

ВИСНОВКИ.....	128
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	132
ДОДАТКИ.....	149
SUMMARY.....	156

ВСТУП

Актуальність теми. ХХІ століття стало переломним моментом для усіх країн світу. Правила, вимоги та виклики, які постали після завершення «Холодної війни» зуміли сприйняти не всі держави. Політика деколонізації, ненасильства, гуманності, боротьби з тероризмом тощо виявилася неприйнятною для низки держав, які, хоч і підписували загальноєвропейські та загальносвітові меморандуми, договори і угоди, але не слідували їм. Сьогодні, в час ХХІ століття, і надалі ширяться війни, метою яких є захопити, привласнити, знищити. У той же час, країни активно інтегруються, створюють політичні, військово-політичні, економічні організації, формують регіональні, світові товариства з метою заручитися підтримкою, а також убезпечити себе від агресії країн-терористів. Проте, для того, щоб набути членства у тих чи інших організаціях необхідно слідувати їх правилам, відповідати встановленим стандартам. Ті, хто не проходить випробування, намагаються заручитися підтримкою держав індивідуально. Україна є однією з таких країн.

З 1991 року, після проголошення незалежності, Україна вступила в новий етап свого розвитку, будучи республікою радянського союзу, наша країна була повністю безправним суб'єктом, а з проголошенням незалежності – набула особистих прав. До того часу, поки країною керували «вчорашні» комуністи, держава не розвивалася, вона застигла на початковому етапі та продовжувала сліпо слідувати за вказівками росії. Проте, коли до влади прийшов В. Ющенко в Україні відбувся переломний етап – від російської інтеграції Україна стрімко повернула до Європи та Америки. Після В. Ющенка президентом став проросійський В. Янукович і, розпочаті проєвропейські реформи, були відкладені. Великою трагедією України стала її зрада вищим політичним керівництвом. У 2013-2014 рр. відбувся ще один переломний етап, але до нього наша держава, як виявилось, була не готова. І справа була не у самосвідомості українського народу, більшість населення активно долучилася

до мітингів та акцій протесту, справа була у відсутності армії, зброї, можливостей. З 2014 по 2022 рр. йшла неоголошена гібридна російсько-українська війна. Україна заручилася підтримкою з багатьма державами, формувала пріоритети, інтегрувалася в євроструктури та мужньо відбивала ворога на сході та півдні України. Проте, 24 лютого 2022 року відбулася подія, яка змінила життя країни. Широкомасштабний підступний російський наступ перекреслив багато мрій, знищив багато життів, і по сьогодні продовжує тероризувати нашу державу і кожного українця.

росія – тиран ХХІ століття. Всі країни це розуміють, але через залежність від російських енергоносіїв, товарів, інших матеріальних благ тощо, багато хто закриває очі на той терор, який чинить ця держава. росія прагне світового лідерства, її мета захопити території, а, якщо не вдається цього зробити, то знищити. У війні з Україною, росія застосовує найрізноманітніші методи терору і, в той час, як гинуть люди, знищується інфраструктура, є країни, які просто мовчки спостерігають. До таких країн не відноситься Туреччина. Турецька Республіка одна із перших визнала незалежність України, а також підписала з нашою державою ряд двосторонніх договорів. Саме з 90-х рр. ХХ ст. розпочалося формування нових взаємовідносин між Україною та Туреччиною.

Відомим є той факт, що Україна та Туреччина – це не нові політичні та економічні партнери. Держав поєднує історичне минуле, яке не завжди було мирним, але вже тоді в періоди Середньовіччя та раннього Нового часу були встановлені контакти між країнами. З 1990-х рр. розпочався етап цивілізованого співробітництва, в якому ні Туреччина, ні Україна не прагнуть заволодіти чужими територіями, а намагаються вирішувати спільні питання, як, наприклад, безпека Чорноморського регіону.

Важливою складовою співробітництва між країнами є і економічна складова, а також політична. Турецька Республіка, як і Україна, намагається інтегруватися в Європейський Союз, але по сьогодні членом цієї

евроструктури не стала. З цього випливає спільна ціль як ще одна причина, через яку країни поглиблюють зв'язки, обмінюються досвідом, проводять реформи, здійснюють реформи з метою євроінтеграції тощо.

Туреччина, будучи членом НАТО, виступила однією з перших країн, що визнали новий уряд у Києві після «революції гідності», при цьому лідери цієї країни неодноразово підтверджували власну підтримку для територіальної цілісності нашої країни. Відомо також, що Турецька Республіка засудила дії росії у 2014 році, а також не визнала анексію Криму. Для Туреччини питання Кримського півострова є особливо болючим з огляду на спільне минуле, а також поглиблені відносини протягом багатьох століть. Після незаконного приєднання Кримського півострова до росії, багато кримчаків емігрували до Турецької Республіки. Наявні відомості, що чимало кримськотатарського населення було ув'язнено росіянами та депортовано до росії, що є ще одним спільним питанням, яке намагаються вирішити президент України Володимир Зеленський та президент Туреччини Раджип Тайїп Ердоган.

У 2022 році Турецька Республіка засудила російське широкомасштабне вторгнення та закликала росію припинити збройну агресію. росія, як відомо, проігнорувала і цей заклик, і всі інші. Одночасно, потрібно наголосити на тому, що російський та турецький президент перебувають у тісних дипломатичних відносинах, і їхній діалог не був перерваним через російське вторгнення в Україну. Туреччина не приєдналася до міжнародних санкцій, не припинила купувати енергоносії, а також інші товари в росії. Позиція турецького лідера по сьогодні залишається неоднозначною, адже, не розриваючи відносин з росією, Р. Ердоган активно допомагає Україні. З Туреччини постійно надходить допомога – військова, фінансова, гуманітарна тощо. Саме Туреччина стала посередником у російсько-українських переговорах весною 2022 року, домовляється про обмін полоненими, є посередником у «зерновій угоді». Р. Ердоган регулярно зустрічається і з президентом України і з російським лідером, а також намагається

підштовхнути їх до діалогу та до віднайдення спільного консенсусу і припинення бойових дій.

На зустрічі Р. Ердогана та В. Зеленського 8 липня 2023 року було підписано Меморандум про взаєморозуміння у сфері стратегічних комунікацій, підтримку запровадження існуючих, а також започаткування нових проєктів у зазначених сферах. Також, президенти обговорювали продовження зернової угоди. І, що важливо та не очікувано, президент Туреччини дозволив повернутися в Україну захисникам Азовсталі, хоча при їх обміні минулого року, Туреччина, як посередник, зобов'язувалася утримувати їх на своїй території до закінчення війни. Такий несподіваний крок турецького президента є неоднозначним і говорить про якісь невідомі поки що для громадськості процеси.

Так, Україна вже 9 років перебуває в стані війни, останні два роки стали критичними внаслідок широкомасштабного російського вторгнення. Головним завданням сучасної української влади та всього українського народу є не просто закінчити війну, а виграти її. Самостійно зробити зазначене неможливо, зважаючи на масштаби населення ворога та його військові можливості. Проте, у світі все ж більшість держав відверто підтримує нашу державу і надає їй різного роду допомогу. Найбільш базову підтримку Україні сьогодні надають такі держави, як Польща, США, Латвія, Литва, Естонія, Великобританія, Канада, Чехія, Португалія, Іспанія, Данія, Норвегія, Словенія, Словаччина, Бельгія, Хорватія, Німеччина, Франція, Румунія, Швеція, Турецька Республіка та інші. Одні країни в українсько-російському протистоянні намагаються маневрувати між супротивниками, інші відкрито зайняли позицію України, а є й такі, які зайняли позицію нейтралітету. Проте, поруч з країнами, які підтримують та вірять в Україну є держави, що повністю розділяють позицію росії. Відкриту підтримку росії висловили Білорусь, Північна Корея, Венесуела, Еритрея, Іран, Киргизія, а також ряд інших країн, які є вірними союзником росії з перших днів війни.

Українські політики намагаються чим далі тим активніше заручатися зовнішньою підтримкою. Туреччина в окресленому аспекті є особливо потрібною нашій державі, така вигода полягає в тому, що Турецька Республіка може і надалі не пропускати російські кораблі через протоки Чорного моря, може активно допомагати в питанні експорту зерна та поверненні полонених, до того ж, країна важлива як постачальник зброї. Відомо, що Україна отримує БПЛА, бронетранспортери та ракети і, що важливо, Туреччина не ставить перед Україною вимог не використовувати надану нею зброю проти цілей, розташованих на території росії. В майбутньому Туреччина може стати країною-гарантом української безпеки. Саме тому, зважаючи на такі переваги від співпраці з Туреччиною, Україна повинна прийняти позицію свого партнера щодо його співпраці з росією.

Все вище окреслене засвідчує своєчасність вивчення співпраці між нашою країною та Туреччиною, а отже дослідження особливостей розвитку двосторонніх відносин України з Туреччиною у цьому аспекті є вкрай важливим та актуальним за нинішніх умов.

Мета роботи полягає у розкритті специфіки двосторонніх відносин України з Туреччиною.

Поставлена мета обумовила необхідність виконання наступних **завдань** у роботі:

- висвітлити теоретичні засади та методологічні підходи до дослідження українсько-турецьких відносин;
- охарактеризувати джерельну базу дослідження;
- дослідити економічну та політичну співпрацю України і Туреччини в 90-х – на поч. 2000-х рр.;
- визначити особливості співробітництва між державами у період від Помаранчевої революції до революції Гідності;
- охарактеризувати позицію Туреччини щодо російського вторгнення в Україну в 2014 році;

- *розкрити перебіг та особливості* двосторонніх політичних та економічних відносин між державами в період з 2014 по 2021 рр.;
- дослідити роль Туреччини як посередника між росією та Україною у зерновій угоді;
- проаналізувати участь Анкари у врегулюванні російсько-української війни.

Об’єкт дослідження – відносини між Україною та Турецькою Республікою з початку їх заснування й до сьогодні.

Предмет дослідження – двостороннє політичне та економічне співробітництво України та Туреччини.

Практичне та теоретичне значення отриманих результатів полягає в тому, що викладені у кваліфікаційній магістерській роботі результати дослідження, можуть бути використані: у науково-дослідній сфері – для подальшого дослідження особливостей двосторонніх відносин України з Туреччиною; у навчальному процесі – положення й висновки, зроблені в кваліфікаційній магістерській роботі, можуть бути використані у процесі вдосконалення робочих програм і планів, при підготовці підручників, навчальних посібників, лекцій, семінарських занять тощо.

Структура кваліфікаційної магістерської роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел, який налічує 138 найменувань, додатків. Загальний обсяг роботи становить 159 сторінок, з яких основного тексту – 130 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Теоретичні засади дослідження українсько-турецьких відносин

Міжнародні відносини – це невід’ємна складова сучасності. Повністю ізольованих держав сьогодні не існує, а вказане говорить про те, що співпраця між державами приносить значно більше вигод, аніж політика ізоляціонізму.

Під міжнародними відносинами розуміється система взаємодій, суб’єктами яких виступають держави, міжнародні міжурядові та міжнародні неурядові організації, транснаціональні корпорації та, при особливих умовах, приватні особи. До сфери міжнародних відносин відносяться військово-політичні, економічні, гуманітарні, екологічні, а також інші проблеми світового співтовариства [51]. Країни, які вступають в діалог зобов’язані дотримуватися міжнародних правил, нормативно-правових актів тощо. Одночасно, міжнародні відносини не зобов’язують «дружити» всі країни. Міжнародні відносини передбачають встановлення двосторонніх або багатосторонніх зв’язків, які закріплюються певними актами, угодами, договорами тощо.

Налагодження міжнародних відносин, в першу чергу, відбувається внаслідок визнання однією державою іншої. Відомо, що у новітній історії Турецька Республіка визнала державну незалежність України 16 грудня 1991 року [62]. Іншими словами, Туреччина досить швидко відреагувала на розпад СРСР, а також визнала проголошення Україною незалежності, чим підтвердила своє позитивне відношення до зазначеної події, а також нової держави.

Особливо значущою є політика в міжнародних відносинах, яка спряє налагодженню взаємовідносин між державами, різноманітними державними організаціями тощо. Завдяки політичній складовій у міжнародних відносинах

створюються міждержавні інструменти світового порядку. Одночасно, міжнародна політика може призвести і до протиріч між державами, а в деяких випадках, навіть, й до воєнних конфліктів. Яскравим прикладом цього виступають політичні відносини України та росії, які існували багато десятиліть і в результаті призвели до відкритої агресії другої проти нашої країни.

У міжнародних відносинах політика містить широкий соціальний вимір, так як характеризує взаємодію щонайменше 2 й більше країн, а також міжнародних організацій. Остання теж може охоплювати водночас всі сторони взаємозв'язків між політичними суб'єктами світової спільноти. У той же час, її провідною особливістю виступає відсутність єдиного центру влади і управління у світовій спільноті, у зв'язку з чим визначити «нередуковану» специфіку міжнародних відносин доволі складно, оскільки вони різняться надзвичайною складністю. У міжнародних відносинах ключова роль політичної складової визначається тим, що допоки наявний такий політичний інститут й актор, як держава, їх початковим критерієм залишаються міждержавні кордони й національний суверенітет. Міжнародні політичні відносини є опосередкованими й, як правило, виступають продовженням внутрішньої політики окремих країн, формуючи якісно нову систему, що змістовно включає:

- процеси прийняття політичних рішень, переговори, співробітництво, конфлікти чи війни;
- різноманітні фактори впливу: матеріальні (до, яких, зокрема, відносяться військові, геополітичні, економічні, ресурсні, демографічні, технологічні) і нематеріальні (інформаційні, ідеологічні, етичні, юридичні тощо);
- міжнародно-правові, ділові, моральні, а та інші соціальні норми;
- реалізацію геостратегій, соціокультурні, дипломатичні, наукові, а також інші події;

- інформаційні, міграційні, фінансові й комунікаційні потоки;
- політичні наслідки (результати) подій, процесів і тенденцій: стабільність чи відсутність стабільності відносин між недержавними й державними акторами міжнародного життя, глобалізація або фрагментація світового розвитку [15, с. 88].

Головними суб'єктами міжнародних політичних відносин в будь-якому випадку виступають самі держави, міждержавні об'єднання, всесвітні і регіональні урядові та неурядові організації, етноси і цивілізації; проте, майже чотири століття найбільш важливими з останніх є держави і групи (чи союзи) держав [26, с. 55]. Вказане пов'язано із затвердженням принципу національного суверенітету у вигляді одного з основних регуляторів міжнародних відносин, у відповідності до якого держава виступає єдиним політичним інститутом, який володіє повнотою влади на власній території та самостійно провадить зовнішню політику. Надзвичайно важливими у міжнародній політиці є національні інтереси. Кожна держава намагається на міжнародній арені забезпечити своїй країні найбільш сприятливі умови у різних сферах та галузях, і особливо в питанні безпеки. Вагомими факторами забезпечення національної безпеки, які визначають статус країни на міжнародній арені та упевненість позицій останньої, є військово-оборонний потенціал, технологічний й науково-технічний рівень; до не менш важливих ресурсів відносяться структура й : темпи національної економіки, фінансова потужність, особливості та розміри території, людські й природні ресурси, рівень етнічної й соціальної солідарності суспільства, рівень культурної ідентичності, а також управлінська ефективність політичної еліти. У взаємодії й застосуванні таких ресурсів урядами проявляється зв'язок міжнародної і внутрішньої політики [15, с. 90-92].

Варто зазначити, що міжнародні відносини реалізуються через ряд форм, кожна з котрих виступає способом реалізації останніх, що визначається кількісним складом учасників певних інтеракцій. Кількісне означення

учасників стосовно форм міжнародних відносин містить істотно більш глибокий зміст, аніж це може здаватись початково, так як в залежності від означеного піддається змінам характер й особливості відносин. Чим більше учасників міжнародних відносин приймає участь у певних конкретних інтеракціях, тим останні складніші, позаяк вимагають складніших механізмів реалізації. Як правило, виділяють дві форми міжнародних відносин – двосторонні та багато сторонні. Проте, часто в науковій доктрині також виокремлюють й колективну форму міжнародних відносин. Двосторонні (їх ще йменують білатеральні) міжнародні відносини виступають найбільш давньою, фундаментальною формою міжнародних відносин, що є розповсюдженою й в сучасному світі. Учасники міжнародних відносин у двосторонніх інтеракціях можуть домінувати, іншими словами, односторонньо здійснювати вплив (контролювати) один на одного, підтримувати партнерські відносини між собою (взаємодіяти), а також конфліктувати. Багатосторонні (їх ще йменують полілатеральні) відносини представляють таку форму відносин, що має зв'язок з участю у відносинах декількох, часом багатьох сторін, що можуть бути пов'язаними між собою як безпосередньо, так і через одного з учасників, роль котрого в їх множині є більш вагомою, аніж інших. Між собою учасники міжнародних відносин вступають у такі стосунки тоді, коли вирішення деякої проблеми, яка складає спільний інтерес, є ускладненою чи неможливою без участі декількох сторін [17].

До засобу здійснення міжнародних відносин відноситься дипломатія. Дипломатичні відносини є надзвичайно важливими для кожної цивілізованої держави. Такі відносини врегульовують мирним шляхом гострі питання, які порушуються, розвивають міждержавні і міжнародні зв'язки, створюють умови для розвитку як кожної держави окремо, так і цілого світу загалом.

Дипломатія – це переговори, виважені аргументи, свідома позиція. Ще в давні часи правителі держав вдавалися до дипломатії з метою налагодити

міждержавні відносини, отримати певну вигоду чи порозумітися без пролиття крові. Відтак, дипломатичні відносини, які існують століття, не втратили своєї високої ролі та актуальності в часи сьогодення, і на прикладі реалій сьогодення можна стверджувати, що дипломатія – це і та сила, яка може врятувати життя самої держави.

Надзвичайно велику роль в сучасному світі відіграє встановлення дипломатичних представництв, які є наслідком налагодження між державами дипломатичних відносин. Проте, для того, щоб здійснити зазначений обмін важливо укласти спеціальну домовленість.

Право держав обмінюватися дипломатичними представництвами засноване на закріпленому у Статуті ООН міжнародно-правовому принципі суверенної рівності держав, за яким кожна держава має право самостійно визначати свою зовнішню політику, визначати своїх партнерів у системі міждержавної співпраці, а також встановлювати дипломатичні відносини одна з одною.

Так, 3 лютого 1992 року був підписаний Протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною і Туреччиною [70]. 3 квітня цього ж року в Києві було відкрите Посольство Туреччини, тоді як 3 січня наступного року в Анкарі розпочало роботу Посольство України. На території Туреччини діють також Генеральне консульство України у Стамбулі, а також Консульство України в Анталії [62].

Історична спорідненість, спільні події та процеси також особливо впливають на розвиток міжнародних відносин.

Низка договорів, угод підписаних Україною та Турецькою республікою засвідчують, що країни активно ефективно здійснюють зовнішньополітичні відносини, які характеризуються взаємовигідною співпрацею.

Загалом, українсько-турецькі міждержавні відносини сягають далекого минулого. Вони завжди були особливими. З одного боку, країни вели ворожнечу, а з іншого – неодноразово ставали союзниками у тих чи інших

історичних періодах. Османська імперія, яка утворилася на місці Візантійської в 1453 році, одразу стала великим завойовником, а близькість розташування українських земель робило їх привабливим об'єктом для турецьких походів. Загроза на півдні посприяла виникненню українського козацтва, творенню власної армії, яка близько трьох століть боронила українські землі.

Не лише бранцями були українці в межах Османської імперії. Достеменно відомо, що викрадена османами українська дівчина, відома як Роксолана, стала дружиною самого султана Сулеймана I Пишного. Саме українська дівчина народила нащадків султану, які в подальшому продовжили справу батька. Отже, можна говорити, що і за кровною спорідненістю були близькими Україна та Османська імперія.

Доба Нового часу ознаменувала досить таки складні відносини між державами. Українські запорожці найбільшим ворогом вважали турків та татар, а козаки Гетьманщини неодноразово брали їх собі в союзники. Найбільшим прихильником турецького протекторату був Петро Дорошенко, прозваний «сонцем руїни» за свою щирю боротьбу за інтереси України, а також відсутність нав'язливої ідеї за будь-що утримати булаву. Проте, турки не виправдали надій гетьмана і за Бучацьким мирним договором 1672 року частину Правобережної України привласнили собі. Союз з османами призвів до загострення становища в межах українських земель і вкотре продемонстрував, що така держава, як Османська імперія ще не готова бути рівним союзником.

Наступні десятиліття ознаменувалися розпадом Гетьманщини, занепадала в цей час і Османська імперія. Перша угода між Україною та Османською імперією була підписана в 1649 році. Відповідно до цієї угоди, українські кораблі отримували свободу судноплавства в Чорному морі, а також право проходу через турецькі протоки. Крім того, українські купці на 100 років звільнялися від усіх митних зборів та інших податків.

Водночас, Туреччина була однією з перших країн, що визнала УНР у 1918 році [18, с. 72].

В часи СРСР, Українська РСР не мала можливості здійснювати самостійну зовнішню політику, зазначений напрямок, як власне і всі інші, повністю контролювався московською владою. Після розпаду СРСР українсько-турецькі відносини стали можливими і почали формуватися на основі взаємовигідного співробітництва.

Геополітичне положення нашої сприяє співпраці з низкою країн світу, у відповідності до принципу спільності як політичних, так і економічних інтересів. І вказане не є дивним, оскільки Україна має один із найвищих у Євразії показників центральності – якщо взяти всю множину країн регіону, то лише Китай і росія мають більше сусідів. В особливості бажаними й цінними для країни добросусідські відносини з Польщею (вихід до ЄС), а також Туреччиною (вихід через Босфор і Дарданелли у Світовий океан). Не дарма геополітичне розташування України завжди ставало головною причиною іноземного втручання, загарбання, поневолення [78, с. 80].

І не зважаючи на те, що відносини між Україною і Туреччиною на різних історичних етапах й зазнавали то період підйому, то період спаду, але, як зазначає І. Ф. Черніков – відомий вчений, провідну роль в українсько-турецьких відносинах відігравали конструктивні, мирні, світлі сторони. І. Ф. Черніков слушно зазначав: «Якраз про світлі і слід найбільше пам'ятати. Адже не війни і конфлікти визначали і визначають основний зміст міжнародних відносин» [110, с. 73].

Необхідно також погодитись з М. Воротнюк стосовно того, що сьогодні «потрібно констатувати велику увагу, яку приділяють турецькі дослідники та політична еліта Україні та її місцю в зовнішньополітичних пріоритетах країни. Туреччина розглядає свої взаємини з Україною з точки зору більш широкої структури безпеки, яка пов'язана із збереженням балансу сил у Східній Європі та Чорноморському регіоні» [11]. Але не тільки питання безпеки становлять

основу українсько-турецьких відносин. Не можна не брати до уваги й близькість розташування між досліджуваними країнами. І хоч на думку Є. Долгова – колишнього посла України в Туреччині, Україна і Туреччина є «зразковими друзями, партнерами та добрими сусідами» [25, с. 11], але насправді у цих відносинах наявні й деякі труднощі.

Варто також погодитися з Н. Круком, що «національні інтереси України і Туреччини суттєво співпадають у формуванні оптимального балансу сил у новій геополітичній ситуації, що склалася в регіоні після розпаду СРСР. Саме тому українсько-турецькі відносини співробітництва висувуються нині на першорядні позиції» [42].

Українсько-турецькі відносини базуються на таких важливих двох складових, як політична та економічна складова. Якщо розглядати значення політичного чинника у співпраці між зазначеними країнами, то варто в першу чергу акцентувати увагу на тому, що обидві країни є прибережними державами Чорного моря, а отже відповідальність за безпеку Чорноморського регіону покладена на ті країни, які мають вихід до моря.

Важливою першою подією яка започаткувала політичний діалог став офіційний візит Президента Леоніда Кравчука до Турецької Республіки 3-4 травня 1992 року. Саме в ході зазначеного візиту було підписано Договір про дружбу і співробітництво між державами [24]. Засади політичного співробітництва між Україною та Турецькою Республікою полягають у багатьох факторах, починаючи від історичного минулого і завершуючи взаємною вигодою від таких відносин в час XXI століття.

Співпраця між Україною і Туреччиною має широкі горизонти. Вказані країни розвиваються в одному напрямку, сповідуючи європейські цінності. Вони активно переходять на відкриту економіку, нові ринкові умови праці, чим далі, тим більш тісними починають бути торгівельні зв'язки як між самими країнами, так і з ЄС [46, с. 182].

Інтенсивність контактів у рамках політичного діалогу між Україною та Турецькою Республікою є дуже високою, оскільки дві держави знаходяться в орбіті інтересів одна одної за географічним розташуванням, активними міжлюдськими контактами та намірами розвивати взаємовигідне співробітництво в економіці та торгівлі, оборонній промисловості енергетиці, транспорті, та інших сферах. Для досягнення конкретних результатів щороку проводиться засідання Стратегічної ради високого рівня під головуванням двох президентів, продовжується активний діалог у рамках міжнародної діяльності Спільної групи стратегічного планування міністрів закордонних справ, триває активний секторальний діалог.

З 2022 року особливо посилилася співпраця внаслідок широкомасштабного російського вторгнення.

Досліджувані країни, виходячи з міжнародних зобов'язань, прийнятих на себе, домовились ще й щодо тісного співробітництва у рамках Наради з безпеки і співробітництва в Європі, а також в органах ООН [46, с. 181].

Інтереси нашої країни і Туреччини збігаються багато в чому, до прикладу, Туреччина виступає провідною державою для України у розвитку відносин із державами Середземномор'я й Близького Сходу [46, с. 181]. З початку широкомасштабного вторгнення росії в Україну Туреччина стала важливим партнером для нашої держави. Її роль в Чорному морі стала визначальною. Туреччина назвала «спеціальну військову операцію» росії в Україні війною і посилаючись на положення конвенції Монтре про протоки Босфор і Дарданелли закрила їх.

Не лише через війну відбулося зближення держав, країни спільно діють з метою транзиту енергоносіїв, з метою співпраці у форматі Чорноморського економічного співробітництва тощо.

Україна також неодноразово допомагала Туреччині. Так, в 1999 році українські рятувальники та медики взяли активну участь в ліквідації землетрусу в Туреччині. Також, внаслідок землетрусу в 2023 році Україна була

однією із перших країн, що запропонували свою допомогу у подоланні катастрофи. Українські рятувальники з ДСНС більше тижня надавали допомогу турецьким колегам у розшуці людей під завалами, а також займались ліквідацією наслідків землетрусу [99]. Не зважаючи на те, що Україна сьогодні переживає надзвичайно складні часи і сама потребує допомоги, вона зуміла надати допомогу для свого союзника – Турецької Республіки.

Важливо виділити і спільні риси в Україні та Туреччини, наприклад, обидві країни містять однакову стратегічну мету, зокрема вступ до Євросоюзу, а також розбудову відносин із НАТО на різних рівнях. Україну цікавить розвиток двосторонніх торговельно-економічних відносин, включаючи торгівлю [49, с. 81].

Під час візиту Президента Туреччини А. Сезара до України в червні 2003 р., за присутності президентів двох країн було підписано ряд двосторонніх документів, в тому числі Міжурядовий протокол про внесення змін і доповнень до Угоди про морське торгове судноплавство [95] та Меморандуму про співпрацю найбільших експертних центрів обох країн. Дві країни домовились спільно зміцнювати стабільність та безпеку у районі Чорного моря і Причорномор'я, до того ж й разом боротись з тероризмом. А. Гюль міністр закордонних справ Туреччини зазначав: «Україна зі своїм географічним розташуванням, історичним, культурним багатством, великим потенціалом для розвитку є особливим партнером для Туреччини та НАТО. У рамках досягнень України на сьогодні ми віримо, що Україну найближчим часом очікують великі успіхи й протягом найкоротшого терміну вона досягне своєї мети – повної інтеграції в євроатлантичні структури. Туреччина всіляко співпрацюватиме з Україною і допомагатиме їй у цьому процесі» [76].

Звертаючи увагу на спільне бажання країн євроінтеграції до ЄС, необхідно зазначити, у ході візиту прем'єр-міністра Ердогана до України у квітні 2004 року між урядами України і Туреччини було підписано «Спільний план дій про посилене співробітництво», у відповідності до якого

проголошувалась співпраця в галузях посилення безпеки, миру і стабільності у Чорноморському регіоні, спільній боротьбі проти організованої злочинності та тероризму, посиленні економічного виміру двосторонніх відносин, поліпшенні транзитного потенціалу, Європейської та євроатлантичної інтеграції, науки і технології, розвитку гуманітарних справ, екології та морських питань [80]. Туреччина у 2010 р. назвала нашу країну одним із головних стратегічних партнерів [48, с. 182].

Обидві мають важливі спільні геополітичні інтереси, у тому числі, ідентифікацію транспортних шляхів, першочергово нафтопродуктів та збереження екології Чорного моря. У той же час, із зацікавленістю України та Туреччини у розвитку різних зв'язків важливим виступає забезпечення національних інтересів. Провідною темою співпраці двох країн повинне виступити посилення двостороннього партнерства у подальшому, здійснення пошуку шляхів для поновлення його конкретними проєктами і справами. Туреччина виступає потужним субрегіональним лідером, що має власну систему інтересів. Туреччина, при умовах останніх структурних змін у посткомуністичному світі, у власній зовнішній політиці опрацьовує новий геополітичний ракурс. Анкара вже не є повернутою обличчям до комуністичної загрози з Півночі і з Балкан, а через арабо-ізраїльський мирний процес, остання виступає як регіональний гравець та здійснює пошук впливової політики на більш віддаленій периферії [49, с. 80].

Розвиток відносин України з Турецькою Республікою виступає одним із провідних пріоритетів України в південному напрямку. Після одержання нашою країною незалежності між Анкарою й Києвом не виникало спірних питань. У розв'язанні питань екологічної й військової безпеки в регіоні Чорного моря, його демілітаризації складається безпосередній та прямий інтерес як України, так і Туреччини. Проте, й в пошуку балансу сил у новій і складній геополітичній ситуації, яка склалася в регіоні протягом останніх років, інтереси обох країн багато у чому можуть збігатися. Мотиви для

зближення країн виглядають доволі обґрунтованими: потреба у забезпеченні транспортування енергоносіїв у й через Україну, співпраця у межах ЧЕС, компліментарність економік та ін. Розвиток партнерських стосунків України із Туреччиною, на яку сьогодні припадає орієнтовно половина від всього обсягу торгівлі України з близькосхідними країнами, доцільно вести в більшості в межах двостороннього економічного співробітництва, чи у межах системи ЧЕС, уникаючи перетворення останніх на стратегічний військово-політичний альянс. З окресленого випливає, що розвиток відносин України із Туреччиною виступає одним із основних пріоритетів нашої в південному напрямку. Остання є провідною державою для України, так як через неї йдуть найзручніші транспортні шляхи у Близькосхідний та Середземноморський регіони. Так, українсько-турецькі відносини, подібно до будь-якої системи, що розвивається, містять деякі цикли та етапи розвитку. Для останніх притаманними є періоди гальмування і активізації, пошуків певного охолодження й компромісів. Окреслене має зв'язок як із внутрішнім розвитком суспільств України і Туреччини, так із зовнішніми чинниками: світовою кон'юнктурою, позицією ключових західних держав стосовно тих чи інших подій у світі, а також їх впливом на зовнішню політику України та Туреччини. Тому, такі відносини доцільно розглядати через призму глобальних й євроінтеграційних світових процесів, беручи до уваги міжнародну ситуацію, наявні інтереси визначальних держав та міжнародних структур [46, с. 184-185].

На сьогодні Туреччина індивідуально підійшла до російсько-українського конфлікту. В роботі неодноразово робитиметься наголос на тому, що Туреччина не намагається розірвати відносини з росією, так як зв'язана з нею економічним співробітництвом. На думку Анкари, у російсько-українській війні не буде переможця, про що заявив президент Р. Ердоган [88]. З цієї причини Туреччина пропонує сторонам докласти зусиль для встановлення припинення вогню, а потім і миру. Звичайно, Анкара

усвідомлює, що цією риторикою вона зайняла позицію, відмінну від своїх західних союзників і росії, проте, на думку Туреччини, сьогодні необхідно бути готовим до хвиль нестабільності, які може принести поляризація між Заходом і росією, і намагатися не поглиблювати згадану поляризацію, тобто будувати «третій шлях», який сприятиме регіональній та глобальній стабільності.

У цьому контексті Туреччина, як країна в центрі багатьох криз (економічної кризи, енергетичної кризи, продовольчої кризи тощо), може перетворитися на центральний фронт негативних наслідків війни. Застосувавши Конвенцію Монтре, Анкара також показала, що позиціонує себе як «актора здорового глузду», посилаючись на регіональну перспективу, яку ми можемо підсумувати як запобігання напруженості в Чорному морі, а також на можливості, які надає міжнародне право. Туреччина виступає за збалансування наслідків війни в рамках глобального управління, навіть якщо війна залишиться в Європі.

У рамках врегулювання кризи, Туреччина продемонструвала максимум зусиль для запобігання можливій війні в Україні на зустрічах із президентом Ердоганом 4 листопада 2021 року, з генсеком НАТО Стотелбергом та заступником держсекретаря США В. Шерманом у березні. Президент Туреччини попередив сторони про те, що може статися. Зусилля Анкари застосувати превентивну дипломатію, на жаль, були безрезультатними через військові дії, розпочаті росією проти України 24 лютого 2022 року. Однак, Анкара продовжувала говорити, що двері дипломатії не повинні бути закриті, тим більше, що перша фаза конфлікту завершена, а друга фаза війни буде продовжена. Туреччина дала сигнал сторонам, що вона продовжить свої зусилля, щоб тримати двері дипломатії відкритими, і що сторони також довіряють цьому сигналу.

Яким чином же Анкара створила цю довіру для сторін?

По-перше, нейтральна та виважена політика Анкари – це не політика мовчання та бездіяльності. Туреччина від початку війни захищала територіальну цілісність України та засудила в цьому контексті військовий напад росії. Однак, на відміну від деяких західних столиць, Анкара також заявила, що війна не повинна використовуватися як можливість покарати, обмежити та принизити росію, і заявила, що має бути відкритий шлях для москви, щоб гідно вийти з війни. Україна звісно не поділяє таку позицію, адже для нашої держави росія – це агресор та терорист. Проте, в свій час і Україна не переривала відносини з росією, коли вона напала на Грузію у 2008 році. Тобто, в зазначеному випадку Україна повинна змиритися та прийняти таку позицію росії.

По-друге, Анкара є актором, який протягом багатьох років зумів підтримувати стратегічні відносини з Києвом і москвою, не впливаючи один на одного негативно. Насправді, це питання складніше, ніж розвиток міцних двосторонніх відносин з Києвом і москвою окремо. Як відомо, одним із засобів утримання під контролем політики нечорноморських гравців у Чорному морі була співпраця москви та Анкари в рамках Чорноморського балансу та розвиток діалогу навіть за його наявності. З іншого боку, відносини між Анкарою та Києвом сприймалися як противага російській стратегії контролю над Чорним морем.

Тісні відносини Туреччини з Україною сягають років незалежності Києва. Анкара захищала територіальну цілісність України не лише у війні 2022 року, а й під час російської анексії Криму та виступала проти цієї анексії. Відносини між Анкарою та Києвом значно зміцнилися завдяки двосторонній угоді про військову співпрацю, підписаній 3 лютого 2020 року, ще до початку війни. Відповідно, Туреччина періодично виділяє кошти для ЗСУ на закупівлю товарів військового призначення. Обсяг цієї співпраці між двома сторонами був досить великим, але багато положень цієї угоди не були виконані через початок війни. Все ж, у 2019 році уряд Києва закупив озброєні безпілотники

Bayraktar TB2. Що ще важливіше, згідно з військовою угодою між Києвом і Анкарою від 2020 року, Туреччина обіцяла виробляти українські безпілотники на своїй території. Однак, проєкт виробництва SİHA в Україні не реалізувався через війну. Під час згаданої вище російсько-української війни величезний вплив SİHA, придбаних Києвом у Анкари, на полі бою серйозно перервав міжнародний успіх Туреччини в галузі безпілотних літальних апаратів.

Важливим досвідом є те, що Туреччині вдалося реалізувати багатовимірні та врівноважуючі стратегії в Чорноморському регіоні, особливо в 2000-х роках, не порушуючи відносин зі сторонами. Слід вважати, що згаданий досвід був ефективним для переконання Києва та Москви в тому, що Туреччина продовжить свою політику балансу під час війни, не порушуючи позитивний порядок денний, який вона створила з обома сторонами. Обіцянка Анкари в інтерв'ю CNN не продаватиме свої потужності SİHA росіянам у присутності Bayraktar стала важливим доказом того, наскільки чесною та врівноваженою була Туреччина щодо Києва. Крім того, на третій день російсько-української війни, визначивши військові дії Росії, які вона визначила як «спецоперацію», як війну, Туреччина закрила турецькі протоки для проходу російського флоту, згідно з своїми законними правами, що випливають із Конвенції Монтре 1936 року. Таким чином, Анкара і задовольнила вимоги України щодо закриття проток, і не допустила перекидання конфліктів на Чорне море.

По-третє, акцент Туреччини на третьому шляху в російсько-українській війні не можна читати незалежно від орієнтації Анкари, яка підкреслює її прагнення до стратегічної автономії. Київ і Москва знають, що Анкара має незалежні дипломатичні можливості, повноваження приймати політичні рішення, що дозволяє їй діяти як противага, розвиваючи ініціативу в певних моментах. Перелічені три елементи зробили Київ і Москву, двох гравців, які не довіряють один одному, відкритими для співпраці з Туреччиною в таких питаннях, як обмін полоненими та створення зернового коридору в Чорному морі. Туреччина вперше зібрала міністрів закордонних справ Росії та України

у тристоронньому форматі на Анталійському дипломатичному форумі 11 березня 2022 року за посередництва Мевлюта Чавушоголу. Під час війни, хоча це врегулювання кризи було безрезультатним, на деякий час «дух Анталії» опинився в центрі уваги всього світу і став символом взаємодії на рівних дистанціях з воюючими сторонами. Зазначена посередницька ініціатива, яка відбулася в Анталії за ініціативою Туреччини, важлива з двох сторін. Перш за все, той факт, що сторони підійшли до завершення війни спочатку в Анталії, а потім у Стамбулі, показав, що напруженість і конфлікти можна взяти під контроль, незалежно від того, наскільки сторони далекі від угоди, якщо треті сторони не мають стратегічних стимулів продовжити війну.

По-друге, позитивна атмосфера, яка виникла під час зустрічей в Анталії та Стамбулі, вказала міжнародній спільноті на те, що посередницькі навички Туреччини слід сприймати серйозно. Безперечно, найважливішим досягненням для Анкари в цьому плані є те, що 22 липня 2022 року Туреччина досягла домовленості між протиборчими сторонами в Україні щодо подолання зернової кризи. В результаті цієї угоди було створено зерновий коридор на 120 днів і створено координаційний центр у Стамбулі для проведення необхідних перевірок. Завдяки цій першій угоді 15 мільйонів тонн зерна, що відповідає приблизно 10% світової торгівлі пшеницею, було експортовано на світові ринки, а інфляційний тиск на ціни на продовольство було взято під контроль. Коли росія вирішила призупинити Зернову угоду після атаки на «Північний потік» і Керченський міст, Анкара виступила ініціатором угоди, що призвело до повернення кремля до угоди, іншими словами, довело, що це сприймається як надійний актор в Україні та росії не лише в посередництві, а й у врегулюванні криз.

Трансформації через конкуренцію великих держав викликають занепокоєння для акторів, які прагнуть стратегічної автономії, оскільки суб'єкти, не підготовлені до боротьби в системі, як правило, демонструють агресивну поведінку. Коли криза 2022 року шокувала Європу, багато акторів,

наприклад Німеччина та Франція, зіткнулися з тим, що нинішні російські стратегії більше не працюють. Незважаючи на всі інвестиції, стратегічна автономія також була далекою, вони зіткнулися з проблемами, які потребували негайного вирішення, а оскільки війна справді точилася в Європі, їм довелося прийняти політику США щодо росії та України. Вказане позбавило європейських акторів ролі надійних посередників і наблизило їх до того, щоб стати стороною війни. Це шанс як для європейської безпеки, так і для управління глобальною безпекою, що Туреччина може висунути інший дискурс і політику, реалізувати цю позицію, дотримуючись норм міжнародного права та дипломатії, і що її зусилля посередництва/сприяння принесуть плоди, незважаючи на ескалацію війни.

Таким чином, під міжнародними відносинами розуміється система взаємодій, суб'єктами яких виступають держави, міжнародні міжурядові та міжнародні неурядові організації, транснаціональні корпорації та, при особливих умовах, приватні особи. Міжнародні відносини України і Туреччини обумовлюються тим, що останні є близькими державами, їх поєднує чимало спільного і не лише минулого, а і теперішнього та майбутнього. Роль Турецької Республіки у російсько-українській війні не треба недооцінювати, так як маючи не лише бажання, а і можливості турецький президент вміло використовує свій авторитет та вплив і тим самим приносить чимало користі для України.

1.2. Джерельна база дослідження

Здійснюючи пошук інформації за темою «Особливості розвитку двосторонніх відносин України з Туреччиною», можна відміти, що джерел на дану тематику є надзвичайно багато. Справа в тому, що історія взаємодії між досліджуваними державами не розпочалася виключно з 1991 року, вона триває уже багато століть. Також, доречно зазначити, що, проголосивши

незалежність, Україна розпочала самостійну зовнішню політику, яка спрямована на власні інтереси. Україна та Туреччина, як уже було зазначено в попередньому розділі, мають чимало спільних інтересів особливо у політичній та економічній сфері, а відтак взаємовідносини двох держав є продуктивними, ефективними та взаємовигідними. Різні дослідники вивчаючи, аналізуючи питання співпраці України та Туреччини мають чимало відмінних позицій, але практично усі вони сходяться на думці, що Україна та Туреччина вигідні одна одній країні.

Загалом же, зважаючи на специфіку предмета і завдань дослідження, виникла необхідність залучити комплекс джерел інформації, які б всесторонньо висвітлювали різні аспекти зазначеної тематики, були спрямовані на її максимально повне розкриття. Використані під час дослідження джерела можна умовно поділити на такі групи:

- 1) нормативно-правові джерела, законодавчі документи та офіційні матеріали (угоди, документи, меморандуми, дані органів державної влади України та Туреччини, консульств тощо);
- 2) наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених;
- 3) інформаційно-аналітичні матеріали інформаційних агенств, засобів масової інформації та інтернет-ресурсів.

Так, для того, щоб повною мірою розкрити особливості розвитку двосторонніх відносин України з Туреччиною було застосовано першу групу джерельної бази – нормативно-правові джерела, законодавчі документи та офіційні матеріали, які власне є основою міждержавного співробітництва. Так, з-поміж нормативно-правових джерел та законодавчих документів, які використовувались у роботі можна виокремити наступні: Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Турецькою Республікою від 04.05.1992 р. [24]; Спільний план дій між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки з розширеного співробітництва від 02.04.2004 р [80]; Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством оборони України і Міністерством

національної оборони Турецької Республіки: документ №792_042 від 14.07.1993 р. [50]; Угода між Міністерством оборони України та Генеральним штабом Збройних Сил Турецької Республіки про двостороннє співробітництво в галузі військової освіти і підготовки військ: документ №792_100 від 28.01.1997 р. [92]; Угода про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва: документ №998_151, ратифікація від 05.06.2003 р. [97] та Закон України «Про вихід з Угоди про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва»[66]; Протокол між Міністерством оборони України та Генеральним штабом Збройних Сил Турецької Республіки про співробітництво з питань обміну інформацією у рамках операції «Чорноморська гармонія»: документ № 792_063 від 17.01.2007 р. [69], Угода між Урядом України і Урядом Турецької Республіки про взаємний захист секретної інформації та матеріалів, обмін якими здійснюється в процесі співробітництва в оборонній промисловості від 05.07.2001 р. [94]; Угода між Україною та Турецькою Республікою про взаємне сприяння та захист інвестицій від 27.11.1996 р. [93]; Рішення Ради національної безпеки та оборони України від 23.03.2014 р. «Про передислокацію військових частин (підрозділів), установ та організацій Збройних Сил України, інших військових формувань і правоохоронних органів України з тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя в інші регіони України» [67] та низка інших.

Доцільно відмітити, що Україна і Туреччина доволі оперативно побудували правову базу задля реалізації співробітництва на двосторонній основі у практично всіх сферах. Уже через 3 місяці після того як було встановлено дипломатичні відносини, 4 травня 1992 р., між двома країнами було підписано Договір про дружбу та співробітництво строком на десять років із автоматичним подовженням кожних 5 років у подальшому. Зазначений договір набув сили 1 червня 1994 року. Зазначеним документом передбачається розвиток прямих зв'язків між підприємствами, до того ж й

тісне співробітництво у сфері науки і техніки, охорони навколишнього середовища, інформатики, зв'язку, туризму і спорту. Було зафіксовано, що «сторони погоджуються проводити консультації з метою упорядкованого розвитку їхніх відносин та обміну думками з міжнародних і регіональних питань» [24]. В той же день також було підписано й Угоду між Урядом України й Урядом Турецької Республіки про торговельно-економічне співробітництво [96].

Особлива увага також надається й взаємодії в Чорноморському регіоні на основі «Декларації про Чорноморське економічне співробітництво», що була підписана 25 червня 1992 р. у Стамбулі 11 країнами причорноморського регіону і включає взаємні зобов'язання країн-учасниць стосовно поступового зняття обмежень на пересування товарів, капіталів, послуг й людей. У відповідності до Угоди, передбачається розвиток інфраструктури, до того ж й максимальне заохочення ділового партнерства [61, с. 28].

Перелік двосторонніх угод між Україною і Туреччиною не обмежується співробітництвом у таких галузях, як комунікації, енергетика, сільське господарство, туризм, інвестиції, морське співробітництво та розподіл економічних зон у Чорному морі, до того ж, й консульськими і дипломатичними питаннями. Окремо зі двосторонніх заяв доцільно виокремити Спільне Комюніке від 28 листопада 1998 р., в якому президенти України й Турецької Республіки Л. Кучма і С. Демірель засудили ті політичні сили в росії, що в ті часи висували претензії стосовно статусу міста Севастополь. У Спільному українсько-турецькому комюніке від 13 лютого 1998 р. було висловлено задоволення станом двосторонніх відносин [104].

Україна й Туреччина співпрацюють не лише на двосторонньому рівні, проте також в межах міжнародних установ, таких як Рада Європи, Організація Об'єднаних Націй, ОБСЄ, й організацій регіонального співробітництва (ОЧЕС, BLACK SEA FOR). У воєнній галузі співробітництво підтримується як на двосторонньому рівні, так і в рамках Комісії Україна–НАТО, а також

програми Партнерство заради миру. Угоду про військово-технічне співробітництво між Україною і Туреччиною було підписано в 1994 р. [73]. Що ж до спільної боротьби проти міжнародного тероризму, то між міністерствами внутрішніх справ України і Туреччини було досягнуто домовленостей стосовно налагодження співробітництва та обміну досвідом у такій галузі [25, с. 4].

Також доволі важливими є дані органів державної влади України та Туреччини, консульств тощо, зокрема Генерального консульства України в Стамбулі [62], дані Міністерства аграрної політики та продовольства України [27], дані Українського державного центру транспортного сервісу [56], Державної служби статистики України [57; 84], Національного банку України [71], Єдиного веб-порталу органів виконавчої влади України [82], Урядового порталу [98], UN. General Assembly [116; 128; 129] та ін.

Що ж до другої групи джерельної бази, то остання налічує низку наукових праць. Так, вагомою у дослідженні виступила праця Ф. Бага «Динаміка турецько-українських торговельних відносин» [6], у якій розглянуто торгові відносини України та Туреччини протягом 1992-2005 років, що дало можливість прослідкувати економічні відносини між досліджуваними країнами у той період. Не можна з цього питання не відзначити й працю М. Нікітіної «Україно-турецькі економічні відносини: інвестиційний аспект» [55]. Також важливою працею, яка дала можливість вивчити політичні міжнародні відносини досліджуваних країн у зазначений період, виступили роботи Т. Лахманюк «Становлення і розвиток системи політичних міждержавних відносин України та Турецької Республіки (1991–2014 рр.)» [46] та І. Турянського «Українсько-турецькі політичні відносини і економічна співпраця: стан і перспективи розвитку» [87].

Дискусійна записка М. Воротнюка «Аудит зовнішньої політики: Україна-Туреччина» [9] дала можливість прослідкувати особливості та напрямки розвитку зовнішньої політики досліджуваних країн. Також вагомим

напрацювання зазначеного науковця є стаття «Двосторонні відносини: Туреччина» [10], у якій аналізується динаміка становлення та розвиток двосторонніх відносин України та Туреччини. До того ж, науковець активно досліджував роль і місце України в зовнішньополітичних концепціях Туреччини, зокрема це питання відображено у праці «Роль і місце України в зовнішньополітичних концепціях Туреччини» [11]. Також з цього питання доволі важливою виступила праця А. Крука «Українсько+Турецькі відносини в зовнішньополітичній стратегії України та Туреччини» [43] та В. Побережного «Туреччина у зовнішній політиці України» [61].

Активно про те, як змінювали турецько-українські відносини за часів правління Р. Ердогана досліджував Р. Демчишак, зокрема у статті «Корекція українсько-турецьких відносин у контексті зовнішньополітичного курсу президента Туреччини Реджепа Ердогана» [21].

Минуле, а також перспективи розвитку українсько-турецьких відносин досліджував Є. Долгов, зокрема його напрацювання детально представлені у статті «Не лише Чорне море єднає нас. Посольству України в Туреччині 10 років: минуле, сьогодення, майбутнє» [25].

Дисертація Р. Енверова «Розвиток українсько-турецьких економічних відносин в процесі регіональної інтеграції» [29] стала ґрунтовною базою для вивчення еволюції економічних відносин України та Туреччини, зокрема вагомими стали напрацювання стосовно питання економічних відносини України з Турецькою Республікою в системі геоекономічних пріоритетів країн-партнерів та стратегічних пріоритетів і засобів поглиблення українсько турецьких економічних відносин в процесі регіональної інтеграції.

Ґрунтовною роботою, яка висвітлює особливості відношення Туреччини до повномасштабного вторгнення росії в Україну, є праця М. Замікули «Позиція Турецької Республіки щодо широкомасштабного вторгнення російської Федерації в Україну» [34].

Для дослідження політичних та економічних відносин України та Туреччини протягом періоду 2014-2020 років вагомим була праця К. Замкової «Особливості українсько-турецьких відносин (2014–2020 рр.)» [35]. Також вагомим роль для вивчення цього питання відіграла праця Є. Солових «Україна-Туреччина: політико-економічні аспекти взаємовідносин і перспективи розвитку» [78] та праця V. Korolenko «Trade and economic relations between Ukraine and Turkey» [122].

Військово-технічній співпраці та співробітництву Туреччини і України задля регіональної безпеки присвячені стаття В. Шишкіка «Стан і перспективи військово-технічної співпраці між Україною та Туреччиною» [112] та його дисертація «Українсько-турецьке співробітництво як фактор регіональної безпеки» [113], а також стаття В. Шуточкіна «Військово-політична співпраця України та Туреччини як складова протидії збройної агресії путінської росії» [114].

Сучасний стан партнерства України та Туреччини було активно прослідковано завдяки ґрунтовній аналітичній доповіді Н. Гавриленко, А. Бобровицького, М. Замікули «Стратегічне партнерство з Турецькою Республікою : зовнішньоекономічні аспекти» [81], а також роботі Д. Чабана «Турецько-українські економічні відносини в рамках зовнішньополітичних стратегій Турецької республіки» [107].

Зважаючи на те, що чи не щодня відбуваються нові зустрічі президентів, міністрів, дипломатів актуальною є третя група джерельної бази – публіцистичні та інформаційні матеріали в мережі Інтернет. До них належать офіційні Інтернет-сторінки вищих посадових осіб, зовнішньополітичних і статистичних відомств, інформаційно-аналітичні матеріали інформаційних агенств. Так, не можна не відзначити дані аналітичного та статистичного порталу Слово і Діло [3; 32; 37; 45; 65; 72; 77] і Anadolu Agency [108]; дані ТСН [19]; Укрінформ [31; 99] та Радіо Свободи [33; 101]; Юридичної газети [38]; Forbes Ukraine [42; 58; 59]; BBC [63; 74; 89]; DW [68]; ОЕС [132] тощо.

Аналіз джерельної бази та стану дослідження особливостей розвитку двосторонніх відносин України з Туреччиною дає змогу зробити висновок про те, що попри наявну кількість досліджень, присвячених питанням співпраці між державами, на сьогодні як в Україні, так і в Туреччині практично відсутні роботи, в яких комплексно і ґрунтовно вивчається питання реального та цілісного співробітництва. Надто багато не зрозумілих деталей у відносинах України та Туреччини говорять про те, що дане питання залишається не повністю вивченим. Загалом до основних питань, які піднімаються у роботах дослідників, належать військове, політичне та економічне співробітництво. Зазначені та інші питання стали предметом зацікавлення для багатьох дослідників.

Висновки до 1 розділу

Дослідження присвячене особливостям розвитку двосторонніх відносин між Україною та Туреччиною, які тривають протягом століть. Обидві країни мають спільні інтереси, зокрема в політичній та економічній сферах, що робить їхні відносини продуктивними, ефективними та взаємовигідними. Для повного розкриття особливостей розвитку двосторонніх відносин було використано комплекс джерел, серед яких нормативно-правові джерела, законодавчі документи, наукові праці, інформаційно-аналітичні матеріали інформаційних агентств, засобів масової інформації та інтернет-ресурсів.

Серед нормативно-правових джерел та законодавчих документів, використаних у дослідженні, - договори про дружбу і співробітництво між Україною і Туреччиною, спільні плани дій, меморандуми про взаєморозуміння, угоди про військову освіту і підготовку, Чорноморську групу військово-морського співробітництва, протоколи. Обидві країни швидко створили договірно-правову базу для реалізації співробітництва на двосторонній основі майже в усіх сферах.

Двосторонні угоди між Україною та Туреччиною охоплюють різні сфери, включаючи комунікації, енергетику, сільське господарство, туризм, інвестиції, морське співробітництво та розподіл економічних зон у Чорному морі.

Незважаючи на численні дослідження співпраці між державами, як в Україні, так і в Туреччині практично відсутні роботи, які б ґрунтовно вивчали всебічну та реальну співпрацю. Серед основних питань, які піднімаються в роботах дослідників, - військова, політична та економічна співпраця.

РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ВІДНОСИН МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ТУРЕЧЧИНОЮ В КІНЦІ ХХ – НА ПОЧ. ХХІ СТ.

2.1. Економічна та політична співпраця України та Туреччини в 1990-х – на поч. 2000-х рр.

Україну та Туреччину об'єднує чимало спільних подій та процесів в минулому. Між державами були і періоди ворожнечі коли турки-татари грабували українські землі, а українці, в свою чергу, героїчно відбивали турецько-татарські походи. Яскравим прикладом є морські походи гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного. Також були періоди, коли Україна просила захисту Туреччини, а саме – в період гетьманування Петра Дорошенка. Лякав протекцією Туреччини росію і Б. Хмельницький. Відомо, що у XVII ст. Туреччина навіть володіла частиною українського правобережжя, але змушена була поступитися українськими територіями на користь Речі Посполитої тощо.

Так чи інакше, але становлення української державності відбувалося під впливом не лише росії чи Польщі, а й під впливом інших держав, і Туреччини зокрема.

До ХХІ ст. відносини між Туреччиною та Україною були мінливими. Вказане може бути пояснено як зміною курсу першої, так і постійними завоюваннями українських територій, коли зовнішню політику замість українців визначали держави-окупанти.

Проте, не зупиняючись на детальному описі україно-турецьких відносин минулого з огляду на те, що вказане не становить основу теми нашого дослідження, необхідно зазначити, що точкою відліку сучасних відносин України та Туреччини й їх активізації та динамічного розвитку після проголошення нашою державою своєї незалежності, можна вважати дату 16 грудня 1991 року – коли Турецькою Республікою було визнано незалежність

України, іншими словами, через 16 днів після того, як в нашій країні був проведений референдум та відбулись вибори Президента держави [78, с. 80].

Не дивлячись на те, що у відносинах між Україною та Туреччиною на різних історичних етапах були й період підйому, й періоди спаду, але, як зазначає І.Ф. Черніков – відомий український вчений, провідну роль в відносинах досліджуваних двох країни відігравали конструктивні, мирні, світлі сторони. Науковець слушно підкреслив: «Якраз про світлі і слід найбільше пам'ятати. Адже не війни і конфлікти визначали і визначають основний зміст міжнародних відносин» [110, с. 73].

Весною 1991 року до України з офіційним візитом приїхав Т. Озал – президент Турецької Республіки тих часів. У березні 1991 року пройшла зустріч між головою українського парламенту й турецьким президентом. Керівниками України та Туреччини було ухвалено Спільну заяву, а також підписано Декларацію про принципи й цілі відносин між країнами. Так, у зазначеній Декларації, в тому числі, йшлося, що: «Виходячи з обоюсторонніх намірів продовжувати добрі традиції, закладені Договором про дружбу і братерство від 2 січня 1922 р., Україна і Туреччина заявляють про прагнення розвивати взаємовигідне співробітництво у політичній, економічній, екологічній, науково-технічній, інформаційній, культурній, гуманітарній та інших сферах» [1]. Українською стороною було підкреслено власний інтерес щодо підтримки ініціативи президента Туреччини у напрямку створення зони Чорноморського економічного співробітництва у вигляді одного із шляхів розвитку інтеграційних процесів у Європі. Декларація через окреслене виявила згоду України та Туреччини спільно працювати у справі охорони довкілля, першочергово Чорного моря, а також вироблення відповідної екологічної конвенції. У ході згаданого візиту було підписано документи щодо співробітництва у галузі телекомунікацій і культури, а також досягнуто домовленості стосовно утворення українсько-турецької Асоціації зовнішньоторговельних і зовнішньоекономічних зв'язків. Також 20 листопада

1991 року, іншими словами, до українського референдуму щодо незалежності, Туреччиною було оголошено встановлення консульських зносин з нашою державою [1].

Отож, починаючи з точки відліку – 1991 р. політичні та економічні відносини між Україною та Туреччиною активно розвиваються, що говорить про ще більші перспективи такого співробітництва між державами в майбутньому.

Відомо, що до нашої країни у лютому 1992 р. прибула перша офіційна делегація Турецької Республіки, яку очолював Х. Чітін – міністр закордонних справ [87, с. 13]. Важливо наголосити на тому, що прибуття турецької делегації було швидше «політичним експериментом», аніж чітким політичним кроком. Вказане пояснюється тим, що Радянський Союз за час свого існування створив собі авторитет «жорстокої тоталітарної держави» і факт його раптового розпаду не міг одразу вселити довіру до п'ятнадцяти новостворених держав. Проте, під час згаданого візиту все ж було домовлено про відкриття посольства Турецької Республіки в Києві. У Туреччині ж посольство України було відкрито у січні 1993 року. Першим Послом України в Турецькій Республіці став І. Турянський. За спогадами першого Посла, зі сторони турецької влади він відчував прихильність, відкритість, а також прагнення працювати. Саме в ці часи створювалась Парламентська Асамблея Чорноморського економічного співробітництва, створювалось саме Чорноморське економічне співробітництво [87, с. 13-14]. Туреччина, зі своєї сторони, представлена Посольством у Києві, а також Генеральним консульством в Одесі [62]. Таким чином, між державами було започатковано розвиток міжпарламентського діалогу, який є важливим елементом політичної взаємодії України і Турецької Республіки.

Так, з початку 90-х рр. ХХ ст. і по сьогодні відбуваються активні контакти на постійній основі на рівні голів парламентів, їх заступників, а

також керівників комітетів Верховної Ради України й Великих Національних Зборів (Парламенту) Туреччини [62].

Фундаментальні основи добросусідських взаємин між Україною та Туреччиною було закладено в наступних міжнародно-правових документах: Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Туреччиною від 4 травня 1992 року [24], а також Спільний план дій між Кабінетом Міністрів України та Урядом Туреччини з розширеного співробітництва від 2 квітня 2004 року [80].

Так, в Договорі про дружбу і співробітництво йдеться про перспективи тісної взаємодії у політичній та економічній сферах тощо. Згаданий Договір містить 20 статей. Особливий наголос в Договорі зроблено на значенні ефективного втілення в життя положень «Декларації про чорноморське економічне співробітництво», метою якої є розвиток всебічного економічного співробітництва між чорноморськими країнами. Варто зазначити, що у політичній сфері значення Договору є особливо значущим, так як зміст його положень започаткував розбудову нових відносин між Україною та Туреччиною, як дружніх держав, які співпрацюють на основі принципів і норм міжнародного права. Також, Договором про дружбу і співробітництво було закладено основу широкого двостороннього співробітництва в різних сферах, зокрема – політичній, економічній, культурній тощо. Останнім передбачається розвиток прямих зв'язків між підприємствами, співробітництво у сфері охорони навколишнього середовища, зв'язку, науки і техніки, туризму, інформації, спорту. До того ж, Договором було встановлено основи співробітництва держав у справі боротьби зі злочинністю, контрабандою, було започатковано контакти у військовій сфері. Особливе значення Договору про дружбу і співробітництво полягає у взаємодії в Чорноморському регіоні на основі «Декларації про чорноморське економічне співробітництво». Договір про дружбу і співробітництво передбачав також співробітництво в рамках Ради з безпеки і співробітництва в Європі, в органах ООН [24].

У той же час, Спільний план дій між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки з розширеного співробітництва продовжив політичний діалог між державами. В основі зазначеного документу було закладено основні аспекти взаємоспівпраці між державами у таких сферах: зміцнення миру, стабільності й безпеки у Чорноморському регіоні; спільна боротьба з тероризмом й організованою злочинністю, новими викликами та загрозами; зміцнення економічного виміру двосторонніх взаємин, поліпшення транзитного потенціалу обох країн й співробітництво у сфері енергетики; співробітництво в сфері Європейської та Євроатлантичної інтеграції; співробітництво в сфері науки й технологій; співробітництво в гуманітарній галузі й підтримка контактів людей, співробітництво в галузі навколишнього середовища та морських питань. В зазначеному документі чітко розписано сфери та напрямки економічної співпраці, що безперечно викликає інтерес. Насамперед, в Плані вказано, що сторони будуть поліпшувати законодавчу базу власного співробітництва задля спрощення експортно-імпортних процедур, зростання й врівноваження обсягу двосторонньої торгівлі, розвитку взаємовигідного співробітництва у сфері двосторонньої торгівлі, високих технологій, розширення двостороннього співробітництва й об'єднання зусиль на іноземних ринках. Так, у сфері промисловості сторони зобов'язались: обмінюватись інформацією щодо вивчення ринку з метою заохочення підприємництва і нових інвестицій; створювати нові фінансові можливості для досліджень й оцінки з метою розробки нових спільних проєктів; створювати мережі засновані на ІКТ задля поширення та розподілу вагомої інформації у сфері торгівлі; визначати ключові ринки й впроваджувати регіональні промислові проєкти тощо. Важливим в даному аспекті є те, що держави погодилися співпрацювати між різними регіонами України та Туреччини, а точніше – між малими та середніми підприємствами. Актуальним питанням, яке було погоджено, стало співробітництво у галузі суднобудування. При цьому, у сфері торгівлі було домовлено: заохочувати спільні торгові компанії;

надавати підтримку торгівлі між малими й середніми компаніями; спростити візовий режим для підприємців; усунути торговельні бар'єри й розширювати асортимент товарів у торгівлі між вказаними країнами; запроваджувати заходи у напрямку вдосконалення джерел кредитів для експортерів, особливу увагу приділяти гармонізації банківських операцій, а також співпрацювати у галузі стандартизації, організації торгових ярмарок, конференцій, семінарів тощо. Важливим стало узгодження питання щодо отримання від регіонів вигоди вільної торгівлі в обох країнах тощо. Окремий підрозділ стосувався питання співробітництва у сфері сільського господарства, а саме, його модернізації реструктуризації; обмін інформації щодо вказаного питання; обмін фахівцями між сільськогосподарськими організаціями. Також, в згаданому Плані йшлося про співпрацю в сфері перевезення; енергетики; туризмі; банківській галузі тощо [80].

Значення проаналізованих вище документів є особливо важливим, так як підписання останніх окреслило основи співпраці між Україною та Туреччиною, виокремило окремі вразливі питання щодо яких держави мали посилити свою увагу, в особливості окреслене стосується безпеки в Чорноморському регіоні.

Доцільно також зазначити, що особливо важливою площиною для співпраці між країнами завжди виступало військово-політичне питання.

Задля розвитку й зміцнення дружніх відносин, а також співробітництва у військовій сфері між Україною та Турецькою Республікою у 1993 році, ґрунтуючись на Договорі про дружбу і співробітництво, був укладений найперший документ у галузі військового співробітництва між Україною та Туреччиною – Меморандум 24 про взаєморозуміння між Міністерством оборони України і Міністерством національної оборони Турецької Республіки [50]. З цього часу Україна та Туреччина розпочинають здійснювати обмін робочими групами між представниками Головного штабу Збройних Сил України та Генерального штабу Турецької Республіки. У ході таких зустрічей,

Сторони займаються обміном досвіду, ідеями стосовно військової діяльності, військовими концепціями, що сприяють зміцненню безпеки на міжнародному рівні [114, с. 63].

У 1997 році було укладено дещо схожу Угоду між Міністерством оборони України та Генеральним штабом Збройних Сил Турецької Республіки, у відповідності до якої передбачалось двостороннє співробітництво в галузі військової освіти і підготовки військ [92]. Враховуючи положення вказаного документу, країни та військовослужбовці здійснюють партнерство у галузях навчання в академіях та військово-навчальних закладах, обмін військовослужбовцями на короткий термін, а також навчання у сфері військової медицини. Сторони планували розвивати такі важливі складові військової взаємоспівпраці, а саме: сфери співробітництва, повернення на батьківщину військовослужбовців, дії у разі смерті, фінансові розрахунки. Окрема стаття присвячена питанню паспортного режиму та митниці. А в ст. 7 згаданої Умови гарантовано збереження в таємниці інформації військового характеру тощо. Важливим є те, що у випадку недотримання однією із сторін умов Угоди за чітко визначеним регламентом часу Угоду можна скасувати. Проте, обов'язковим доповненням ст. 12 є те, що навіть у разі припинення Угоди вона повинна залишатися чинною до закінчення терміну навчання військовослужбовців, які навчаються на момент припинення її дії [92].

Загалом, розпочинаючи від 1994 року основною формою співробітництва між Україною та Туреччиною почали бути зустрічі на регулярній основі на вищому рівні – міністрів оборони чи начальників генеральних штабів. Активізація останніх охопила період 1997-2003 років, коли наша держава активно пропагувала свій зовнішньополітичний курс на євроатлантичну інтеграцію. Вагомим напрямком військового співробітництва виступив обмін досвідом реформування армій й військово-морських флотів сил України та Туреччини. Як приклад можна навести те, що Програмою

двостороннього співробітництва на 2003 рік, з ініціативи України передбачалось проведення українсько-турецьких штабних переговорів. Не можна не відзначити важливість співробітництва досліджуваних держав у сфері військової освіти. Ефективною виступала співпраця за програмою «Партнерство заради миру». Для прикладу, темою навчання у 2003 році було проведення морської миротворчої операції з метою покращення стандартів взаємосумісності між силами ВМС країн Чорноморського регіону під час її проведення [112, с. 61-62].

Істотним чинником зміцнення воєнного партнерства між Україною та Туреччиною є обмін досвідом щодо підготовки кадрів й встановлення побратимських відносин між військовими навчальними закладами досліджуваних країн. Українсько-турецьке військово-технічне співробітництво ґрунтується на міжурядовій Угоді про співробітництво в галузі оборонної промисловості від 21 травня 1998 року, а також Угоді між Урядом України і Урядом Турецької Республіки про взаємний захист секретної інформації та матеріалів, обмін якими здійснюється в процесі співробітництва в оборонній промисловості від 5 липня 2001 року [94]. При цьому, перспективними напрямками розвитку співробітництва у військово-технічній сфері на двосторонній основі між Україною та Туреччиною було визначено наступні: розроблення спільних проєктів модернізації військової техніки й озброєння з взяттям до уваги довготривалих програм; співробітництво у сфері будівництва протичовнових й патрульних кораблів; обмін досвідом модернізації й організації ремонту озброєння і кораблів. Так, можна говорити про те, що в умовах зростаючого ісламського фундаменталізму турецькі військові активізували свою зацікавленість щодо українських наукових технологій. В 1998 році за двосторонньою Угодою між Україною та Туреччиною почав функціонувати Міжнародний науковий центр високих технологій у м. Гебзе [112, с. 62].

Президент України Леонід Кучма восени 2000 року перебував з офіційним візитом в Туреччині, за результатами якого президенти обох країн домовились з приводу запровадження механізму політичних консультацій на найвищому рівні на регулярній основі. А вже влітку 2003 року пройшов державний візит Президента Туреччини Ахмета Недждета Сезера до України, завдяки якому був відкритий новий етап конструктивної взаємодії між Україною та Туреччиною в геополітичних умовах того періоду. У грудні 2003 року, а також у квітні 2004 року Глави Урядів України й Туреччини обмінялися взаємними візитами. У ході офіційного візиту Реджепа Тайіпа Ердогана – тодішнього прем'єр-міністра Туреччини до України 1-3 квітня 2004 року був підписаний Спільний план дій між Кабінетом Міністрів України й Урядом Турецької Республіки з розширеного співробітництва, у відповідності до якого визначались головні напрямки практичної співпраці України та Туреччини на наступні роки [80].

Варто зазначити, що лише політичні контакти, а і економічні були встановлені між Україною та Турецькою Республікою на початку 90-х рр. ХХ ст.

Так, слід відмітити, що перший документ, який виступав документальним свідченням українського вектору у Туреччині, був укладений ще у 1989 році. Таким документом став протокол між Турецькою Республікою та Українською РСР про розвиток торговельно-економічних відносин від 1989 року [1]. І не дивлячись на те, що з тих часів пройшло більше 30 років, проте всі ці роки торгово-економічний напрямок був й досі лишається провідним між Україною та Туреччиною.

Представимо динаміку торговельного обігу між Туреччиною та Україною протягом 1992-2004 років на рисунку 1 (додаток А, рисунок 1).. Як можна помітити, двосторонні торговельні відносини між Україною та Туреччиною розвивались по висхідній.

Як можна помітити з рисунку, у період економічних відносин між Україною та Туреччиною, до запровадження обмеження на «човниковий» бізнес, обсяги торгівлі коливались від 125 млн. дол. США до 1,2 млрд. дол. США. Доцільно відмітити, що такі низькі цифри торговельного обігу на початку 1990-х років були обумовлені двома причинами:

1) початок торговельних відносин між Україною та Туреччиною тільки зароджувався, а отож наявними були деякі технічні труднощі для торговельних операцій:

2) «човниковий» бізнес, що у 1992-1998 роках процвітав займав вагоме місце в торговельних відносинах двох країн. але. незважаючи на це. не позначився на даних експорту Туреччини [124].

Новий період торговельних взаємовідносин відносин між Україною та Туреччиною, що розпочався в 1998 році з обмежень у «човниковому» бізнесі та пришвидшився через активізацію інвестиційної активності великих фірм, теж почався з деякою застою. Протягом 1995-2002 років обсяги торгівлі склали 1,1-1,2 млрд. дол. США. Станом на 1999 рік мало місце зменшення експорту з нашої країни до Туреччини на 22%. Так, турецько-український торговельний обіг зменшився на 21%, склавши 999,1 млн. дол. США у грошовому вимірі. Окреслене було обумовлено двома причинами:

1) землетрусом, який пройшов у Туреччині та який здійснив істотний вплив на економіку країни;

2) глобальна криза, яка перейшла на росію та Україну з Азії [6, с. 13].

Валютна політика, що її у 2000 році провадила Туреччина посприяла збереженню стабільності курсу турецької ліри, завдяки чому тільки на 4,5% вдалось збільшити загальний експорт країни. Цього ж року у порівнянні з 1999 роком, обсяги торгівлі зросли на 24%, склавши 1,2 млрд. дол. США у грошовому вимірі. У 2001 році Туреччина пережила лютневу кризу, яка здійснила істотний вплив на обсяги торгівлі. В результаті, обсяги торгівлі зменшились на 16%. Розпочинаючи з 2001 року, турецька ліра почала втрачати

цінність, що було обумовлено використанням нестійкого курсу валюти. Така девальвація валюти позитивно відзначилась на компаніях-експортерах. Так, експорт, який здійснювався в Україну зріс на 12%, досягши найвищого рівня з 1997 року – 287 млн. дол. США. У наступному році торговельний обіг складав 1,288 млрд. дол. США (що становило найвищий показник з 1998 року). Станом на 2003 рік торговельні обсяги становили 1,7 млрд. дол. США. В цей рік торгівля між Україною та Туреччиною збільшилась, подолавши застій, який мав місце у динаміці розвитку. Експорт з Туреччини до України у цьому році становив 444,9 млн. дол. США, тоді як імпорт з нашої країни – 1,3 млрд. дол. США [121, с. 24].

Істотне зростання обсягів торгівлі між Україною і Туреччиною припало на 2004 рік, в результаті якого можна відмітити те, що партнерські відносини почали наповнюватись більш реальним змістом, а не виступати просто деклараціями політичного характеру. У цьому році торговельний обіг між Україною та Туреччиною становив 3 млрд. дол. США, що було найвищим показником за цей період відносин між країнами. Експорт з Туреччини в Україну становив 572 млн. дол. США, тоді як імпорт з нашої країни – 2,4 млрд. дол. США. Частка експорту в Україну від загального обсягу експорту Туреччини у цьому році становила 0,91%, тоді як частка імпорту – 2,55%. Істотна перевага України в експорті може бути пояснена першочергово тим, що облік операцій «човникового» бізнесу службою статистики Туреччини не проводився у достатній мірі. У той же час, постачання вітчизняних товарів у Туреччину перевищувало обсяги постачання турецької продукції в нашу державу [6, с. 14].

Слід відмітити, що протягом 1980-2004 років у економіці Туреччини на постійній основі мало місце пасивне сальдо у зовнішній торгівлі [Tur, с. 8]. Головна причина окресленого криється у якості товарів, що експортуються. Так, до України з Туреччини в більшості експортувались текстиль, засоби для очищення, пластмаси, взуття електричне устаткування, автомобілі та

продукція автоматичної індустрії, які вироблялись за рахунок середньорозвинених чи низьких технологій. Окрім того, слід відмітити, що попит на товари з України в Туреччині був стабільним, у той час як в Україні попит на товари з Туреччини зазнавав суттєвих коливань залежно від кон'юктури ринку [6, с. 15].

Станом на 2004 рік у відповідності до даних Інституту статистики Турецької Республіки, остання займала 5 місце (а точніше – 7,5%) у експорті, 20 місце (а точніше – 1,1%) у імпорті та 4 місце у загальному обсязі зовнішньої торгівлі України після російської федерації, Германії та Туркменістану. В загальному обсязі імпорту України частка Туреччини протягом 1992-2004 років лишалась майже на одному рівні, не істотно коливаючись у межах 1-2%. У той же час, максимум згаданий показник досяг у 2003 році, сягнувши 2,21%, тоді як мінімальне значення було зафіксовано 2004 році і воно складало 1,1% [134, с. 9-10]. Найбільш ймовірною причиною такого зменшення виступили події й підготовка в нашій країні до виборів, через що суттєві фінансові ресурси були вилучені із торговельного обігу.

Представимо динаміку імпорту й експорту між Туреччиною та Україною протягом досліджуваного періоду на рисунку 2 (додаток А, рисунок 2).

Так, Туреччина у структурі країн-імпортерів українських товарів була представлена більш суттєво, на останню станом на 2004 рік припадало 7,5% від загального експорту вітчизняних товарів. У той же час, період спаду обсягів експорту в Туреччину, коли він становив 4,64; мав місце тільки у 2001 році і був обумовлений нестабільністю економіки Туреччини. При цьому, для зовнішньої торгівлі Туреччини роль України не є такою вагомою. На Україну в експорті Туреччини припадало орієнтовно 1% (відмітимо, що максимальне значення, яке сягнуло 1,2% було зафіксовано у 1998 році). У імпорті Туреччини на українські товари припадало 2-3% [6, с. 16].

Розглядаючи економічну співпрацю між двома країнами не можна не згадати Угоду між Україною та Турецькою Республікою про взаємне сприяння та захист інвестицій, яка була підписана у 1996 році [93]. Так, станом на 2003 рік Туреччина інвестувала в економіку України 40,9 млн. дол. США, що становить 0,7% загального обсягу прямих іноземних інвестицій, отриманих Україною. При цьому обсяг українських інвестицій в економіку Туреччини у цьому ж році складав відповідно 258,6 тис. дол. США. Кількість суб'єктів господарської діяльності з турецьким капіталом в Україні становила 258, тоді як кількість зареєстрованих у Туреччині підприємств за участю українського капіталу – 4 [55, с. 128].

Варто також відзначити, що дуже важливою подією для економічної співпраці між державами стало підписання у 2002 році договору між Одеською облдержадміністрацією та Губернаторством Стамбула про торговельно-економічне, науково-технічне та гуманітарне співробітництво. У 2003 році в рамках дії Договору було підписано Додатковий протокол про створення постійно діючої двосторонньої Робочої групи та Програми співробітництва на 2003–2004 роки. Відповідно до протоколу, групи дітей соціально незахищених категорій та діти-інваліди з Одеси відпочивали у Стамбулі, а діти зі Стамбула – у Одесі [62].

Загалом, найбільш основні угоди двостороннього співробітництва між Україною та Туреччиною, які були підписані у перше десятиріччя двосторонніх відносин, були у наступних галузях: визначення економічних зон; інвестицій; подвійного уникнення оподаткування; митну справу; судноплавства; транспорту; туризму; охорони здоров'я та медичної освіти; комунікацій; науки і техніки; в культурі і освіти; військової підготовки; дослідження космічного простору тощо. З окресленого випливає, що відбувалась реалізація визначених завдань у напрямку комплексного ґрунтового двостороннього співробітництва у всіх галузях, що визначалось фундаментальним двостороннім документом – Договором про дружбу і

співробітництво та становлення розвиненого інституційного базису співробітництва. Туреччини лишалась вагомим партнером нашої країни у науково-технологічній сфері: так, була створена й функціонує спільна українсько-турецька лабораторія високих технологій, обговорювались питання стосовно реалізації спільних проєктів, зокрема, у електроніці; аерокосмічній сфері; матеріалознавстві, нанотехнологіях, а також прикладній енергетиці [29, с. 71].

З вище окресленого випливає, що турецько-українське економічне співробітництво у перші роки після проголошення Україною незалежності трансформувалось у вагому складову партнерства на двосторонній основі та почало бути органічним доповненням політичного діалогу на міждержавному рівні. У зазначеній якості останнє базується на засадах прагматизму й економічної вигоди на взаємній основі, а в регіональному сенсі становить підґрунтя та фундаментальний елемент бажаної системи колективної безпеки в Причорномор'ї.

Регіон Причорномор'я завжди був важливим та впливовим. За його ресурси в свій час змагалися Західна Європа, Османська імперія, росія, Персія. Проте міцного та впливового геополітичного ядра в зазначеному регіоні так і не було сформовано. Держави, які мають вихід до Чорного моря, а саме Грузія, Румунія, Болгарія, Українська Народна Республіка на початку ХХ ст. не зуміли стати чіткими політичними силами та прагнули знайти більш сильніший зовнішній патронаж чи хоча б здійснювали спроби балансувати між наявними «центрами сили». Держави, які виникли в даному регіоні в кінці ХХ ст. були поставлені перед вибором: або самостійно протистояти зовнішнім небезпекам й викликам, чи об'єднувати свої зусилля з метою узгодження інтересів та реалій. Проте, відмінності між цими країнами та їхніми народами стали на заваді до процесів консолідації. Що важливо, причини, які в минулому обумовлювали локальні конфлікти етнічного, національного та релігійного характеру в регіоні, є досі актуальними, породжуючи нові, більш

жорстокі прояви, такі як організована злочинність, міжнародний тероризм, незаконний обіг наркотиків, розповсюдження зброї, забруднення навколишнього середовища, вимушена міграція населення й проблеми біженців. Надзвичайно загрозливим виступає і те, що Чорноморський регіон оточений і «старими» (йдеться про російську федерацію) і «новими» (мається на увазі Ізраїль) ядерними державами, що значно посилює ризики в Причорномор'ї.

Україна також є однією із країн, які мають вихід до Чорного моря. Присутність нашої держави в Чорноморському регіоні можна розглядати у вигляді однієї з можливих ідентифікацій останньої поряд із центрально- або східноєвропейськими схемами ідентичності. Після розпаду СРСР, Україна стала відігравати самостійну роль в даному регіоні. З початку 1990-х рр. для Києва ключовим завданням почало бути мирне урегулювання конфліктних ситуацій у Придністров'ї, на Балканах, на Кавказі, формування моделей рівноправного партнерства з Туреччиною та російською федерацією як регіональними лідерами в цій частині світу. Після проголошення незалежності, основними стратегічними інтересами нашої держави в Чорноморському регіоні почали бути: вихід на ринки країн Близького Сходу й Центральної Азії через створення безпечних й зручних трансрегіональних транспортних комунікацій; диверсифікація джерел енергопостачання за рахунок ресурсів Каспію; ліквідація загроз своїй безпеці східного походження (йдеться про нелегальну міграцію, міжнародний тероризм, наркобізнес, міжнародний криміналітет тощо) шляхом організації регіональних механізмів протистояння таким загрозам; підвищення геополітичного значення нашої країни шляхом зміцнення її впливу у країнах регіону та створення регіональної системи стабільності [113, с. 8]. Саме співпраця на основі Чорноморського регіону робить Україну та Туреччину зовнішньополітичними партнерами, які зобов'язані здійснювати спільні заходи з метою безпеки в даному регіоні.

Україною ще у 1993 році була висунута ініціатива стосовно розробки й запровадження у життя багатосторонньої домовленості політичного характеру, направленої на зміцнення безпеки й довіри у військово-морській галузі між причорноморськими державами – Україною, Грузією, росією, Болгарією, Румунією та Туреччиною [1, с. 39]. Такий важливий політичний крок створив основу для зміцнення довіри та безпеки між країнами Чорноморського регіону.

З метою закріпити гарантії безпеки в Чорноморському регіоні Туреччиною було ініційовано створення Чорноморської групи військово-морського співробітництва. Урочиста церемонія підписання Угоди про створення Чорноморської групи військово-морського співробітництва і шести додатків до неї, в якій участь взяли міністри закордонних справ Туреччини (І. Джем) й Грузії (І. Менагарішвілі), заступники міністрів закордонних справ України (Ю. Сергеев), росії (О. Авдаєв) та Румунії (М.Моток), а також командувачі ВМС Туреччини (І. Ерділь) та Болгарії (П. Панчев), пройшла 2 квітня 2001 року у Стамбулі. У відповідності до ст. IV Угоди про створення Чорноморської групи військово-морського співробітництва, основною метою БЛЕКСІФОР/ BLACKSEAFOR у вигляді «регіонального, обмеженого в членстві, але в той же час відкритого утворення», виступало «сприяння подальшому зміцненню дружби, добросусідських відносин та взаємної довіри між причорноморськими державами», а також «зміцнення миру та стабільності в регіоні шляхом поглиблення співробітництва та взаємодії між військово-морськими силами» [66]. З метою виконання окресленого, Чорноморська група була покликана проводити пошуково-рятувальні операції, операції з розмінування, з надання гуманітарної допомоги та надавати захист навколишнього природного середовища, а також візити доброї волі чи будь-які інші завдання, які були узгоджені між сторонами, та організувати навчання задля підвищення рівня ефективності і взаємодії у ході виконання раніше перелічених завдань. П. 4 ст. VII Угоди про створення

Чорноморської групи військово-морського співробітництва дозволяв застосовувати Чорноморську Групу й поза межами регіону в операціях за мандатом ОБСЄ або ООН, до того ж, й в іншій міжнародній діяльності, згідно завдань й цілей БЛЕКСІФОР/BLACKSEAFOR. З цього випливає, що діяльність Чорноморської групи не була спрямована проти жодної країни та на меті не мала створення будь-якого військового союзу проти будь-якої держави чи групи держав, що, власне, й регламентувалось ст. II згаданої Угоди [66]. Питання, що стосувались практичного втілення стамбульської Угоди про створення Чорноморської групи військово-морського співробітництва були обговорені у ході робочого візиту С. Чакмакоглу – міністра національної оборони Турецької Республіки 8-10 серпня 2001 року в Україну. У ході зустрічей С. Чакмакоглу з Л. Кучмою й О. Кузьмуком також обговорювались перспективи щодо співпраці України та Туреччини у сфері військово-промислового комплексу і військової освіти. Церемонія відкриття першої активації Чорноморської військово-морської оперативної групи пройшла 27 вересня 2001 року в турецькій військово-морській базі Гюльджук, а закінчилась остання 16 жовтня цього ж року військово-морським парадом 6 кораблів Групи на рейді грузинського порту Поті [112, с. 69].

13 лютого 2002 року головування у Групі планування БЛЕКСІФОР/BLACKSEAFOR, яка зустрілась в Севастополі, перейшло від Туреччини до України. На зібранні відбувалось обговорення програми другої активації Чорноморської групи військово-морського співробітництва, яку остаточно ухвалили 18 квітня 2002 року на ялтинському саміті Комітету командувачів ВМС на Чорному морі. Успішний початок діяльності БЛЕКСІФОР/BLACKSEAFOR завдяки поглибленню військового партнерства між Україною та росією відкрив шлях до довгоочікуваного підписання 25 квітня 2002 року керівниками зовнішньополітичних відомств причорноморських держав у Києві Документа про заходи зміцнення довіри і безпеки у військово-морській галузі на Чорному морі. Розробники згаданого

Документу виходили з того, що останній «не направлений проти інтересів будь-якої з країн, проти вільного судноплавства або іншої діяльності цих країн у Чорному морі». До того ж, Документ «не поширюється на морську діяльність країн-учасниць, яку вони проводять спільно з третіми країнами, не має впливу на інші міжнародні домовленості та укладені політичні угоди» [112, с. 69]. 5-7 червня 2002 року у Севастополі Групою планування другої активації БЛЕКСІФОР було розглянуто концепцію захисту від терористичних актів. Третя активація Спільної чорноморської військово-морської групи відбулась 3-31 серпня 2003 року. Командування четвертою активацією спільної Чорноморської групи військово-морського співробітництва в 2004 році повинно було перейти до грузинської сторони, а провести останню передбачалося в 2 етапи [112, с. 70]. Загалом, варто зазначити, що діяльність «BLACKSEAFOR» передбачала проведення пошуково-рятувальних операцій, операцій з наданням гуманітарної допомоги та з розмінуванням вод Чорного моря, а також захист навколишнього природного середовища. Проте, російська федерація власними діями, а точніше анексією Криму та розпочатої війни на Сході України у 2014 році автоматично денонсувала згаданий Договір. А після повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, 24 лютого 2023 року Україна взагалі вийшла з Угоди про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва [66].

Загалом же, для України й Туреччини, які відіграли визначальну роль у створенні та представляли рушійну силу активізації спільної Чорноморської групи військово-морського співробітництва BLACKSEAFOR, участь у останній посприяла:

- розширенню відкритості, а також зміцненню довіри між причорноморськими державами;
- впливу на розвиток міжнародного морського права у Чорноморському регіоні;
- зміцненню свого міжнародного авторитету як морських країн;

- покращенню умов співіснування флотів причорноморських держав та поєднанню їх зусиль у розв'язанні питань морської політики;
- розширенню можливостей військово-морських сил України та поліпшенню своєї бойової підготовки й участі у морських миротворчих, пошуково-рятувальних й гуманітарних операціях [1, с. 41].

Таким чином, Туреччина після розпаду СРСР почала сприймати нашу державу як силу, яка може виступити співником у деякому обмеженні експансіоністських намірів російської федерації в Чорноморському регіоні. Так, для міждержавних відносин між Україною та Туреччиною протягом тривалого часу притаманним був ситуативний характер, до того ж, останні відзначались певною напруженістю й відсутністю конструктивного політичного діалогу. У той же час, співробітництво між Україною та Туреччиною у 1998 році визначалось як конструктивне партнерство, тоді як станом на 2003 рік міждержавні відносини отримали статус пріоритетних. Проте, пасивність України щодо подальшого впровадження проголошених ініціатив, відсутність узгодженості дій гілок влади всередині країни, періодична зміна векторів у зовнішній політиці, занепад економіки, періодична конфронтація з впливовим регіональним гравцем – російською федерацією, слабка залученість до вирішення актуальних питань регіонального розвитку створили Україні імідж слабкої непередбачуваної країни, чим посприяли переорієнтації Туреччини на співробітництво з іншими країнами пострадянського простору.

2.2. Поглиблення співробітництва між державами у 2005-2013 рр.

З 2004 року Україна та Туреччина почали підтримувати більш тісніші зв'язки ніж в період 90-х рр. ХХ ст.

Так, відносини між двома досліджуваними країнами в перше десятиліття нового тисячоліття розвивалися динамічно, у дусі стратегічного партнерства в

межах як двосторонніх, так і багатосторонніх механізмів та були направлені на забезпечення підтримки й взаємовигідного співробітництва, а також встановлення безпеки й стабільності у Чорноморському регіоні. У цей період сторони вживали заходів у напрямку поглиблення взаємодії в безпековій, торговельно-економічній, освітній, оборонно-промисловій, науковій, а також інших сферах [62]. Особливо важливу роль стало відігравати політичне співробітництво.

Як відомо, в історії української держави подією, яка започаткувала новий період в розвитку країни стало навіть не нове тисячоліття, а Помаранчева революція, яка була першою з часів проголошення незалежності України і ознаменувала кардинальні перетворення у всіх сферах життя країни. Ця революція яскраво засвідчила, що український народ самостійно може робити вибір і не терпітиме більше фальсифікацій, підступів та радянських методів обману. Загальновідомо, що в часи СРСР ще до початку виборів був відомий їхній результат, вибори проходили за лозунгом «вибори без вибору». У 2004 році діючий тоді президент Леонід Кучма доклав усіх зусиль, щоб зробити своїм заступником Віктора Януковича, який, як і його протектор, мав проросійський вектор зовнішньополітичної інтеграції. Проте, сфальсифіковані вибори на цей раз не були замовчені та прийняті українським суспільством. Розпочалася революція, яка отримала назву Помаранчева за кольором, який став прикрасою усіх білбордів, плакатів та інших зовнішніх атрибутів.

Здавалося, що мирні протести, які відбувались взимку 2004 року видались позбавленими геополітичної драми подій, що повинні були розгортатись через десятиліття, однак це оманливо. Незважаючи на те, що перша велика революція народної влади в незалежній Україні не спричинила безпосередньо до військової агресії російської федерації чи не викликала будь-яких негайних зрушень у європейському балансі сил, остання лишається переломним моментом, завдяки якому було ознаменовано кінець ранньої

пострадянської епохи й створено основу для становлення нової, справжньої держави, яка є окремим суб'єктом сучасних міжнародних відносин. Помаранчева революція також здійснила істотний вплив на сприйняття українцями себе, а також своєї національної ідентичності. Протягом перших тринадцяти років незалежності культурні, політичні, соціальні, а також економічні кордони між нашою країною та російською федерацією лишалися розмитими. Більшість людей, які знаходились по обидва боки кордону продовжували розглядати долі двох умовно окремих країн як нерозривно переплетені. Ситуація істотно змінилась саме у 2004 році, коли мільйони українців мобілізувалися на захист вільних виборів [115]. Протести послужили національним пробудженням, утвердивши демократичні повноваження України та поставивши країну на шлях, який різко відхилявся від зростаючого авторитаризму росії володимира путіна. За шістнадцять років після Помаранчевої революції в Україні було проведено вісім національних виборів, жодного разу не спостерігаючи повернення до такого роду політичних утисків і нестримних фальсифікацій, які залишаються рутинною в інших країнах колишнього СРСР. Окреслений успіх допоміг зміцнити уявлення щодо європейської ідентичності серед українців, а також поглибив відчуття психологічної відокремленості від авторитарної російської федерації [115].

Так, Помаранчева революція не лише змінила самих українців, пробудила їх свідомість та патріотизм, а змінила статус України на міжнародній арені. Раніше Україна сприймалася як несерйозний геополітичний гравець, який практично у всьому залежить від російської федерації і, варто зазначити, що частина правди таки в цьому є. Натомість, більшість країн взагалі вважали, що Україна це частина російської федерації, і суверенною державою її насправді не визнавали. Помаранчева революція продемонструвала небажання українців бути маріонеткою росії і прагнення самостійно вирішувати свій зовнішньополітичний напрям.

Туреччина, що важливо, як в 2004 так і в 2014 році не зробила свій остаточний вибір і не стала чітко та недвозначно на бік України, як це зробила Польща і низка інших країн, які традиційно мають проєвропейську та проатлантичну орієнтацію. Туреччину також не можна було звинуватити в період 2004 по 2014 рр. в спробах балансувати між Києвом та Москвою, як наприклад, це робила Білорусь. Але, навіть зважаючи на досить теплі відносини між президентами російської федерації та Туреччини, друга з 2004 року активно підтримувала зовнішньополітичні та економічні відносини з Україною.

Відносини між країнами відбувалися за активної участі глав держав. У рамках візитів високого рівня 11-13 травня 2005 р. Україну відвідав віцепрем'єр-міністр – міністр закордонних справ А. Гюль [125]. Відомими є й візити українського президента В. Ющенка до Анкари. Так, перший свій дипломатичний візит президент України В. Ющенко здійснив до Туреччини влітку 2005 року, майже через 3 місяці після того, як останній був обраний Президентом. Означене свідчить щодо того, яку істотну увагу Україна приділяє розвитку двосторонніх відносин з Туреччиною [87, с. 14]. Після першого візиту глава української держави дав розпорядження уряду готувати угоду про зону вільної торгівлі між обома державами. Важливо зазначити, що з В. Ющенко з президентом А. Неджетом вели мову стосовно нових транспортних перевезень через Чорне море, про боротьбу з міжнародним тероризмом, більш активну позицію Туреччини у напрямку врегулювання регіональних конфліктів, в тому числі Придністров'я, й про енергетику, оскільки якраз через Туреччину в Україну можуть надходити нафта й газ з азійського та близькосхідного регіону [60]. Так, уже на початку 2000-х років тема енергоносіїв була актуальною для України, зважаючи на загострення стосунків з російською федерацією. Похолодання відносин було зумовлено Помаранчевою революцією, в результаті якої президентом України став не

«ставленик» російської федерації В. Януковий, а людина з проєвропейськими та проамериканськими цінностями – В. Ющенко.

Згадані два візити підтвердили готовність обох сторін розвивати двосторонні відносини в усіх сферах і дали поштовх співпраці в конкретних проєктах.

Також однією із головних цілей поїздки українського президента в Туреччину було зацікавити турецьких бізнесменів вкладати свої інвестиції в Україну.

В подальшому В. Ющенко продовжував відвідувати Туреччину з метою обговорення актуальних питань двостороннього співробітництва, регіональної та міжнародної безпеки, взаємодії в міжурядових організаціях тощо. Одночасно, президент України неодноразово зустрічався з Вселенським патріархом Варфоломієм з метою створення в Україні єдиної помісної православної церкви. Тобто, для В. Ющенка візити до Туреччини не обмежувалися виключно політичними цілями, а і культурними. Проте, як відомо за каденції В. Ющенка Варфоломій так і не наважився це зробити.

Важливо зазначити також і те, що В. Ющенку було особливо складно встановлювати дипломатичні відносини, так як його зовнішньополітичні напрями відрізнялися від однобоких проросійських напрямів його попередників.

У свою чергу, Міністр закордонних справ України Б. Тарасюк відвідав Туреччину 1-2 березня 2006 року [125]. Цей візит дав можливість двом країнам обговорити всі аспекти двосторонніх відносин, а також обмінятися думками з приводу регіональних і міжнародних проблем. Під час візиту Туреччина підтвердила свою підтримку західної орієнтації України, а в цьому контексті – прагнення України до інтеграції в європейські та євроатлантичні інституції. Під час цього візиту також було підписано План спільних дій на 2006 рік.

У період президенства В. Ющенко між Україною та Туреччиною активно розвивалися політичні взаємовідносини. Як уже вище було зазначено, важливою подією стало створення з ініціативи Туреччини в 2001 році Чорноморську військово-морську групу «BLACKSEAFOR», в яку окрім самої Туреччини увійшли Україна, Румунія, Болгарія, Грузія, а також російська федерація.

Візит прем'єр-міністра В. Януковича до Туреччини в січні 2007 року став подальшим внеском у зміцнення та поглиблення відносин України та Туреччини у всіх сферах. Важливим внеском у цьому стало підписання Угоди про співробітництво в оборонній промисловості [91]. На основі створеної групи «BLACKSEAFOR», у 2007 році був також підписаний Протокол між Міністерством оборони України та Генеральним штабом Збройних Сил Турецької Республіки про співробітництво з питань обміну інформацією у рамках операції «Чорноморська гармонія» [69]. Метою згаданого Протоколу виступило визначення зобов'язань й методів стосовно обміну інформацією у рамках операції «Чорноморська гармонія» між Командуванням Військово-Морських Сил Збройних Сил України й Командуванням Військо-Морських Сил Турецької Республіки. Протокол включає вагомні аспекти діяльності чорноморської операції, зокрема такі як безпека криптографічних систем, захист обміну інформації, функціонування координаційних центр та ін. Зазначена Угода мала вкрай вагоме значення не лише у розширенні військово-морської співпраці, але й також у стабільності й безпеці Чорноморського регіону. Додержання зазначеного Протоколу протягом довгого періоду часу давало можливість підтримувати безпеку, і, у випадку чого, оперативно реагувати на можливе вторгнення у води Чорного моря тієї ж російської федерації, що своєю політикою прагне зробити його власним «внутрішнім» морем й планує власну загарбницьку місію вже в Середземноморський регіон [114, с. 63]. Міністр закордонних справ України Арсеній Яценюк відвідав Туреччину в рамках 17-го засідання Ради міністрів закордонних справ

Організації Чорноморського економічного співробітництва в Анкарі. Міністри закордонних справ Туреччини та України також зустрілися на п'ятнадцятому засіданні Ради міністрів ОБСЄ, яке проходило 29-30 листопада 2007 року у Мадриді.

У цей період знову гостро постало питання, яке було актуальним на порядку денному двосторонньої співпраці протягом довгого періоду стосовно створення зони вільної торгівлі між Україною та Турецькою Республікою. Так, питання щодо створення зони вільної торгівлі між досліджуваними державами було ініційовано в рамках засідань Міжурядової українсько-турецької комісії з торговельно-економічного співробітництва. Вказане можна вважати початком історії перспективності створення зони вільної торгівлі між Україною й Туреччиною. Перший раунд консультацій стосовно можливого укладання Угоди про вільну торгівлю між Україною й Туреччиною було проведено 29 червня 2007 року. На цьому заході відбулась презентація турецькою стороною проєкту документу, що в більшості охоплював питання, які мали зв'язок із торгівлею товарами й передбачав протокол стосовно процедури визначення країни походження товару. Подальший етап зустрічей пройшов після того як наша країна набула повноправного членства в Світовій організації торгівлі. Наступний раунд консультацій відбувся 20-21 травня 2009 року в Києві. Українською делегацією у ході переговорів було досягнуто зниження майже вдвічі ввізного мита на український металопрокат в Туреччину. В Угоді були зазначені такі питання як торгівля послугами, інвестиції й рух капіталів; торгівля товарами; державні закупівлі; правила походження; врегулювання суперечок; права інтелектуальної власності; конкуренція; співробітництво в митній справі, а також спрощення процедур торгівлі. У той же час, істотні зміни були внесені у наступні розділи: «Санітарні та фітосанітарні заходи», «Технічні бар'єри у торгівлі», «Конкуренція», було підготовлено проєкт розділу «Торгівля послугами», а також підготовлено було коментарі до розділу «Врегулювання суперечок», що

був запропонований турецькою стороною. Відбулась узгоджувальна нарада й було залучено представників об'єднань ділових кіл до роботи над проектом Угоди задля захисту інтересів національних товаровиробників. В результаті нарад було погоджено доцільність вилучення найбільш чутливих груп товарів з режиму вільної торгівлі [106, с. 186-187].

До того ж, у цей період Туреччина й Україна підтримували одна одну в міжнародних організаціях, таких як ООН, Рада Європи та Організація безпеки та співробітництва в Європі. Крім того, військові відносини будувались як на двосторонній основі, так і в рамках Комісії Україна-НАТО, BLACKSEAFOR та операції «Чорноморська гармонія».

Особливо активно українсько-турецькі відносини почали розвиватись починаючи з 2010 року. Певним чином налагодився політичний діалог, який посприяв усвідомленню потреби розробки нового формату розвитку співробітництва як на двосторонньому рівні, так і на регіональному рівні, що було зумовлено здійсненням пошуку нових ринків й потребою розширення зон впливу, як у географічному, так і у галузевому вимірах. Варто відмітити, що у цей період Україна вперше за останнє десятиріччя була згадана з-поміж пріоритетних зовнішньополітичних партнерів Туреччини [1, с. 42].

Так, у межах Сьомого засідання Міжурядової українсько-турецької комісії з торговельно- кономічного співробітництва, яке відбулось у Стамбулі 24-25 травня 2010 року, було обговорено відкриті питання, які заважали активізації переговорного процесу щодо укладення угоди про вільну торгівлю України з Туреччиною [106, с. 187].

Загалом, за часів В. Януковича головним пріоритетом у зовнішній політиці було дотримання статусу позаблоковості України та позиція цілеспрямованої інтеграції виключно до російської федерації. Проте, відносини України з Турецькою Республікою не можна назвати інертними. Так, відомо, що В. Янукович 6-8 червня 2010 року з офіційним візитом відвідав

Грецію та Туреччину [19]. З 2011 року візити в Туреччину президента України стали більш діловими.

25 січня 2011 року Україною та Туреччиною було підписано Спільну декларацію про створення Стратегічної ради високого рівня між Україною та Туреччиною, у відповідності до якої було встановлено стратегічне партнерство між двома країнами, а також визначено інституційний механізм реалізації останнього. Важливо зазначити, що Стратегічна рада високого рівня є найвищим органом між Україною та Туреччиною, завданням якого є розробляти стратегію та основні напрями двосторонніх відносин і координувати важливі проекти у важливих сферах, таких як економічна, політична, гуманітарна тощо. В мирний період СРВР очолюють президенти країн, а засідання проводяться кожного року. Уже 22 грудня 2011 року в столиці Туреччини Анкарі відбулося перше засідання ради, а 13 вересня 2012 року – в Києві відбулося друге. В 2013 році пройшло третє. Всі інші засідання відбувались у більш пізній період [62]. Робота згаданої Ради стала головним змістом українсько-турецьких відносин в період президенства В. Януковича. З цього випливає, що стратегічна рада високого рівня є особливо важливим компонентом взаємоспівпраці між державами, завдяки її комісіям урегульовуються гострі питання, вирішуються проблеми економічного, політичного та військового характеру.

Загалом за цей період також було підписано й ряд інших документів, спрямованих на двостороннє співробітництво. Доцільно згадати міжурядову Угоду про організацію міжнародного прямого вантажного залізнично-поромного сполучення від 6 липня 2011 року [56], Програму реалізації Меморандуму про наміри щодо співпраці у сферах технічного регулювання, стандартизації, метрології, оцінки відповідності та захисту прав споживачів між урядами на 2011-2012 роки [98], Програму співробітництва між Державною інспекцією ядерного регулювання [62] тощо.

Також, вагомим здобутком співробітництва в цей період стало те, що сторони домовилися про скасування візового режиму, а згодом скасували і візи. З 1 серпня 2012 року українці отримали можливість їздити до Туреччини без віз [62].

За часів президенства В. Януковича також активно велися переговори з Туреччиною про вже раніше згадану майбутню угоду щодо зони вільної торгівлі між країнами. Переговори щодо зони вільної торгівлі України та Туреччини відбулися 25 червня 2013 року, коли відбувся візит віце-прем'єра Юрія Бойка до Туреччини, де він взяв участь у 9-му засіданні Міжурядової українсько-турецької комісії з торгівельно-економічного співробітництва. Потім 5-6 вересня 2013 року відбувся черговий раунд переговорів щодо зони вільної торгівлі, у яких взяли участь представники українських Мінекономрозвитку, Мінагрополітики, Мінпромполітики та Національного банку України [62].

Також, кілька разів проводились консультації щодо участі України у космічній програмі Туреччини. Продовжувалася співпраця також в аерокосмічній сфері. Важливо наголосити на тому, що Туреччина стала однією з 25 країн, які можуть виготовляти власні супутники.

Після чергових засідань Стратегічної ради було досягнуто певних домовленостей, зокрема було зроблено спільну заяву міністрів енергетики України та Туреччини щодо співробітництва в енергетичній сфері. Було створено робочу групу з вивчення можливостей транспортування та зберігання газу Туреччини у газосховищах України. Меморандум про співпрацю між «Нафтогазом України» та турецькою трубопровідною компанією «Боташ» містив деталі взаємин між ними у сфері видобутку та транспортування енергоносіїв, а ще одна угода регламентувала параметри конфіденційності інформації України [54]. План з розвитку двосторонніх відносин підписали МЗС України та Туреччини, Меморандум про співпрацю -антимонопольні відомства двох країн, ще один документ який відносився до

сфери екології та лісового господарства. Було також підписано виконавчу програму між Кабміном України урядом Туреччини щодо розвитку співробітництва в галузі освіти на 2013-2015 роки [62].

У рамках офіційного візиту В. Януковича до Туреччини у жовтні 2013 року, прем'єр-міністр Р. Еродоган вказував про бажання укласти угоду про зону вільної торгівлі, довести товарообіг до 20 мільярдів доларів на рік, бо, як він сказав – «дві країни самі собою являють собою величезний ринок» [62]. Звичайно, не оминув тему кримських татар, заявивши, що «Україна відновлює історичну справедливість у питанні їхнього повернення». Але головним для нашої країни став його меседж, що «Туреччина підтримує зусилля України щодо Вільнюського саміту Східного партнерства ЄС» [62].

Варто зазначити, що у досліджуваний період не лише політичні контакти продовжували налагоджуватись між Україною і Туреччиною, а і економічні також.

Так, у відповідності до даних Державної служби статистики України за результатами 2013 року товарообіг (за винятком торгівлі послугами) між Україною та Туреччиною становив більше 5,66 млрд дол. США (тобто, 4,03 % від загального обсягу зовнішньої торгівлі), іншими словами, Туреччина займала 6 місце серед найбільших зовнішньоторговельних партнерів [84].

Туреччина з-поміж країн Азії протягом 2010-початку 2014 років займала 2 місце у відповідності до обсягів зовнішньоторговельних операцій з Україною (перше місце – КНР). Зокрема, частка Турецької Республіки станом на 2013 рік становила 17,6 % у загальному обсязі зовнішньої торгівлі з країнами Азії [84] (додаток А, таблиця 1).

Як можна помітити з таблиці 1, частка Туреччини у загальних обсягах експорту України до країн Азії також є доволі істотною (станом на у 2013 рік вона складала 22,6 %), суттєво менше імпорту – станом на у 2013 рік 12,1 %, через що у міждержавній торгівлі мало місце додатне сальдо, яке становило 1,95 млрд дол. США.

Представимо динаміку імпорту й експорту між Туреччиною та Україною протягом досліджуваного періоду на рисунку 3 (додаток А, рисунок 3).

Як можна помітити з рисунку 3., прослідковується чітка тенденція до збільшення загального обсягу товарообороту між Україною і Туреччиною, що виступає свідченням об'єктивного характеру передумов й перспектив розвитку зовнішньоторговельних відносин. Доцільно відмітити, що після того, як у 2012 році мав місце незначний спад через зниження рівня експорту й зростання імпорту, у 2013 році збільшились обсяги експорту до Туреччини. Протягом досліджуваного періоду обсяги імпорту й експорту досягли свого найвищого значення у 2008 році (так, у цьому році загальний обсяг зовнішньоторговельних операцій складав 6,58 млрд дол. США, тоді як позитивне торговельне сальдо було 2,68 млрд дол. США). У той же час, вітова фінансово економічна криза здійснила істотний вплив на міждержавну торгівлю між Україною та Туреччиною, оскільки у 2009 році показники знизились практично на половину (загальний обсяг зовнішньоторговельних операцій складав 3,07 млрд дол. США, тоді як сальдо становило 1,17 млрд). Період після кризи ознаменувався поступовим наближенням показників зовнішньої торгівлі до того рівня, які були у 2008 році. Зокрема, загальний обсяг зовнішньоторговельних операцій у 2013 році сягнув значення у 5,66 млрд дол. США (для порівняння цей показник у 2012 році складав 5,64 млрд дол. США) при сальдо торгівлі на рівня 1,95 млрд дол. США (для порівняння цей показник у 2012 році складав 1,73 млрд дол. США).

Динаміка основних показників двосторонньої торгівлі України з Туреччиною, які були розглянуті дає можливість зробити проміжний висновок стосовно того, що двосторонні торговельні відносини між досліджуваними країнами характеризуються переважанням обсягів експорту над імпортом, а також циклічністю розвитку умов торгівлі за нестабільної динаміки сальдо торгівлі.

Загалом, станом на 2013 рік до Туреччини було експортовано 6,01 % від загального обсягу експорту України, у той же час у загальному обсязі імпорту в Україну турецькі товари складають тільки 2,41 %. Так, станом на 2013 рік у структурі експорту з України до Туреччини домінують ресурси. Так, на головний експортний продукт України – недорогоцінні метали припадає 55,24 %, що становить 12,32 % від загального обсягу експорту недорогоцінними металами. При цьому, в імпорті товарів з Туреччини до України станом на 2013 рік, відмінно від експорту, переважали готові вироби [29, с. 93-97].

Варто зазначити, що у досліджуваний період також мало місце підвищення абсолютних показників у торгівлі послугами між Україною та Туреччиною (додаток А, рисунок 4).

Як можна помітити з рисунку 4, загальний обсяг обороту послуг у період до кризи, тобто у 2008 році складав 404,16 млн. дол. США (відбулось зростання на 30,22 % у порівнянні з 2007 роком), проте у 2009 році обсяг торгівлі послугами знизився до 353,7 млн. дол. США. У цьому році в структурі експорту послуг домінуючими виступали послуги транспорту й зв'язку, до того ж, послуги в обробній промисловості, операції з нерухомістю тощо; тоді як імпорту – послуги зв'язку й транспорту, послуги, які мали зв'язок з фінансовою діяльністю, з будівництвом тощо. Наступного року, не дивлячись на подальше зниження експорту з України, загальний обсяг торгівлі послугами знову підвищився (376,12 млн. дол. США.). При цьому, структура лишалась незмінною: в експорті переважали послуги зв'язку й транспорту (які склали понад 90%); тоді як в імпорті – на будівництво, послуги транспорту і зв'язку, операції з нерухомістю й фінансову діяльність припадало приблизно 100% реалізованих послуг. Протягом 2011-2012 років загальні обсяги послуг досягли рекордних значень, склавши 452,96 млн дол. США та 511,46 млн дол. США., відповідно. Що ж до структури, то згадані роки практично не різняться. Окреслена динаміка обміну послугами протягом 2011-2012, що полягала у підвищенні імпорту, відповідно, й негативного сальдо для нашої країни була

першочергово обумовлена проведенням фінальної частини чемпіонату Європи з футболу в Україні у 2012 року, в контексті підготовки до якої активно були задіяні турецькі компанії, зокрема транспортні й будівельні. Для прикладу, у рекордно малі терміни турецька компанія «Енка» побудувала футбольний стадіон «Донбасарену» класу люкс у Донецьку; турецька компанія «ОНУР» збудувала сотні кілометрів найсучасніших автомобільних доріг й приймала участь у розбудові інфраструктури деяких міст, які приймали Євро–2012; турецька група «Догуш» приймала безпосередню участь у зведенні терміналу в основному аеропорті України; турецькі компанії «Тюрксель» й «Чукурова» розвивали у нашій країні мережу високотехнологічного стільникового зв'язку. В загальному, турецькі компанії реалізували більше 130 масштабних проєктів в Україні, загальна сума яких склала понад 3 млрд. дол. США. Станом на 2013 рік обсяги двосторонніх послуг істотно зменшились (практично на 100 млн дол. США), що першочергово було обумовлено зниженням обсягів імпорту майже на 67%, у той же час, експорт показав не істотне підвищення на 7 %, завдяки чому стало можливим знизити на 12% традиційне негативне сальдо торгівлі послугами. У першому кварталі 2014 року, обсяги торгівлі послугами мали тенденції до зниження: експорту – на 8%, тоді імпорту – на 60 %, що було обумовлено системною політикоєкономічною кризою в Україні [40].

Не дивлячись на наявну угоду між Україною й Туреччиною про взаємне сприяння й захист інвестицій [93], інвестиційне співробітництво не відзначалось стратегічними масштабами. Так, станом на 2013 рік, в економіку України було залучено 186,9 млн. дол. США інвестицій з Туреччини, що складало 0,3% загального обсягу прямих іноземних інвестицій в економіку нашої країни (додаток А, рисунок 5).

При цьому, доцільно відмітити, що найбільші обсяги турецьких інвестицій було вкладено у будівельну сферу, хімічну й нафтохімічну

промисловість, харчову промисловість, металургію й обробку металів, оптову торгівлю [29, с. 99].

До того ж, турецькі інвестори теж проявляли активність на регіональному рівні, в особливості у традиційні для України галузі промисловості й відновлювальної енергетики. Так, на початку 2014 року Кримське інформаційне агентство зазначало, що турецькі інвестори планували створювати індустріальні промислові парки в Криму. Проте, через анексію росією АР Крим у березні 2014 року, реалізація всіх запланованих інвестиційних проєктів, включаючи згаданий, були призупинені [29, с. 100].

Також істотний внесок у розвиток двосторонніх відносин між Україною та Турецькою Республікою робило Турецьке агентство зі співробітництва та розвитку (скорочено – ТІКА), яке було утворене у 1992 році при Міністерстві закордонних справ, а згодом перейшло у підпорядкування адміністрації прем'єр міністра. Турецьке агентство зі співробітництва та розвитку виступало єдиною організацією технічної допомоги Турецької Республіки, яке функціонувало на 3 материках й в 37 країнах. Головною ціллю ТІКА було надання допомоги для країн, що розвиваються, першочергово тюркомовним і країнам-сусідам, а також розвиток співробітництва зі згаданими країнами в торговельній, економічній, соціальній, технічній, культурній й освітній галузях за допомогою програм й проєктів. Як відзначав К. Осджана – представник ТІКА в Одесі, діяльність зазначеного Агенства в Україні було направлене на інтеграцію й забезпечення добробуту кримських татар, що спочатку були депортованими з батьківщини у 1944 році і починаючи з 1989 року повертаються до Криму [105].

Двостороннє співробітництво між Україною та Туреччиною у транспортній сфері в більшості представлено 3 головними напрямками: авіацією, морським й автомобільними перевезеннями. Так, наша країна станом на кінець 2013 року-початок 2014 року займала 2 місце після ФРН у відповідності до кількості міст, в які на регулярній основі здійснював рейс

Turkish Airlines – авіагігант Туреччини, один з найбільших авіаперевізників у Європі [100]. Що ж стосується системи морського сполучення, то у досліджуваній період тут функціонували паромні перевезення сполучення між портами Іллічівськ-Деріндже, Іллічівськ-Стамбул – вантажний порт «Хайдарпаша», Євпаторія-Зонгулдак та Скадовськ-Зонгулдак, а також Севастополь-Зонгулдак [85]. На початку 2013 року мало місце підвищення обсягів перевезень зовнішньоторгових вантажів, що у зазначений період становили більше 12 млн. тонн, що більше на 13% у порівнянні з відповідним періодом минулого року. При цьому, у структурі загальних перевезень вантажів між Україною та Турецькою Республікою переважаючими були експортні, які склали 61%, а також транзитні призначенням до Турецької Республіки – 38% [56]. Такий динамічний розвиток морської інфраструктури в Україні та Турецькій Республіці обумовлює інтенсифікацію й двосторонніх відносин. Зокрема, у 2011 році турецькою стороною було проголошено стосовно готовності відкриття морських сполучень з Кримом [86]. Підписання Правил перевезення вантажів та організації експлуатації вантажних вагонів у міжнародному прямому вантажному залізничнопаромному сполученні між портами України та Турецької Республіки у вересні 2012 року повинно було слугувати до запровадження можливості провадити перевезення вантажів без переоформлення перевізних документів, що ще більше б поліпшило стан співробітництва [64]. Проте, багато чого не вдалось повністю реалізувати у зв'язку з анексією росією АР Крим.

Отже, можна говорити, що загалом, для українських президентів з 2004 по 2014 роки, як для В. Ющенка, так і для В. Януковича пріоритетним напрямком в сфері зовнішньої торгівлі була Турецька Республіка. Зважаючи на близькість розташування, економічні можливості та пріоритети держав, політичне та економічне співробітництво двох держав були надзвичайно важливими. Взаємовідносини між Турецькою Республікою та Україною в період між українськими революціями з 2004 по 2013 роки були стабільними.

Турецька Республіка в 2014 році заявила про необхідність поваги територіальної цілісності України. Турецька Республіка уважно стежила за кризою України і з самого початку проводила обережну політику. Всупереч імпульсивній поведінці Заходу та росії проти загострення протестів і подій на вулицях, Турецька Республіка запропонувала сторонам вибудувати консенсус. Кожного разу заявляючи, що територіальну цілісність України слід поважати, Анкара зустрічалася з усіма сторонами та шукала точки консенсусу відповідно до своєї дипломатії. Висловлюючи своє негодування анексії Криму, Турецька Республіка все ж не приєдналася до участі в санкціях, які більшість країн Заходу запровадили проти росії. Турецька Республіка в період між двома українськими революціями не могла повністю розірвати усі економічні відносини з росією та впроваджувати проти неї санкції, так як Туреччині це було не вигідно, як з зовнішньополітичної сторони, так і з економічної.

Висновки до 2 розділу

Україна і Туреччина розвивають багатогранні відносини, які охоплюють кілька ключових сфер. Одним із важливих аспектів є співпраця у сфері військових та оборонних технологій. Протягом багатьох років обидві країни беруть участь у спільних проектах, спрямованих на модернізацію військової техніки, обмін технічними ноу-хау і посилення своїх оборонних можливостей. Ці спільні зусилля відіграли вирішальну роль у зміцненні оборонної інфраструктури та сприянні взаємному обміну досвідом.

Їхні економічні зв'язки, передусім у сфері торгівлі, зазнавали коливань, пов'язаних з глобальними кризами і змінами в політиці. Незважаючи на ці виклики, обидві країни прагнули стабілізувати і розширити свої торговельні відносини. Зокрема, спостерігається помітна тенденція до зростання, особливо в обсягах експорту з України до різних країн Азії. Це зростання свідчить про зміцнення економічних зв'язків між двома країнами.

Чорноморський регіон слугує важливим центром їхніх відносин, де і Україна, і Туреччина беруть активну участь в ініціативах, спрямованих на зміцнення довіри та безпеки між сусідніми державами. Однак зміни в геополітичному ландшафті, особливо у зв'язку з російським вторгненням, спонукали до переоцінки угод і стратегій, що призвело до коригування їхніх регіональних підходів.

Політична співпраця була наріжним каменем, і Туреччина поступово збільшувала свою участь і підтримку різних економічних починань. Зусилля були спрямовані на встановлення стратегічного партнерства, що підкреслює взаємну прихильність до подальшого поглиблення та зміцнення відносин.

Незважаючи на економічний спад, що вплинув на обсяги торгівлі, загальна траєкторія вказує на взаємне прагнення до подальшого зростання та співпраці між Україною та Туреччиною. Їхній шлях був позначений подоланням різноманітних викликів, з акцентом на взаємній співпраці у військовій, торговельній сферах та у сфері регіональної безпеки.

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДВОСТОРОННІХ ВІДНОСИН ТУРЕЧЧИНИ Й УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2014-2021

3.1. Позиція Туреччини щодо російської агресії та «гібридної війни» росії проти України

Більшість населення України відчуло війну лише починаючи з 24 лютого 2022 року, проте, насправді, війна триває з 2014 року і сьогодні це вкрай важливо усвідомлювати. Відзначимо, що в умовах російсько-української війни, яка почалась у 2014 році й триває до нині двосторонні відносини України та Туреччини мали свої особливості, які в тому числі були обумовлені позицією Туреччини щодо російського вторгнення.

Так, наприкінці 2013 року Україна вступила в кризу після рішення президента В. Януковича призупинити дію Угоди про асоціацію з Європейським Союзом (ЄС), яка мала бути підписана в 2013 році. Події, що відбулися після цього, і заміна В. Януковича проєвропейським урядом були зустріті росією з проактивною політикою, яка сьогодні визначається як індикатор кінця пост-одногополярного світу або також закінчення статусу-кво після холодної війни в Європі. Загалом, до кінця 2013 року Україна стала важливим елементом геополітичних проєктів як росії, так і Європецького Союзу. Європейці намагалися асоціювати Україну через свою програму Східного партнерства з ЄС. росія, зі свого боку, намагалася залучити Україну до проєкту митного союзу, який був реалізований договором про Євразійський економічний союз у травні 2014 року. І росія, і Європейський Союз очікували від України, що наша держава стане на їхню сторону [130]. росія, намагаючись вплинути на вибір України, тиснула на нашу державу, особливо торговельними бар'єрами, що виявилось успішним після призупинення Угоди

про асоціацію президентом В. Януковичем. Вказане призупинення стало поштовхом для Євромайдану.

Скориставшись політичною нестабільністю в нашій державі, росія на початку 2014 року здійснила воєнне вторгнення в територіальні межі України. 2014 рік став справжнім випробуванням для України. Зрада політичної еліти, падіння економіки, агресія росії та початок війни вивели Україну із звичного для неї стану. Наша держава з початку 90-х років ХХ століття демонструвала прагнення мирного співіснування, гарантом такої позиції стала відмова тодішніх політиків від ядерної зброї, хоча потенціал Україна мала надзвичайно сильний. Участь в різноманітних форумах, конференціях лише підтверджували прагнення України до мирного порозуміння та співіснування. Проте, позицію України ніколи не розділяла росія, яка завжди хотіла володіти українськими землями.

Після того, як розпочалася Революція Гідності у москві стали розуміти, що втрачають Україну, і що проросійський режим В. Януковича став питанням часу. Приблизно саме в цей час кремлівський уряд почав розмірковувати над тим, щоб створити план розчленування України. Саме тому, у Раді національної безпеки росії було розроблено документ який мав назву «Про кризу на Україні» та представляв собою узагальнений та масштабний план дій у напрямку дестабілізації України та включення дванадцяти областей та міста Києва до складу росії [12, с. 52].

З огляду на вищезазначене, у 2014 році для росії склалися надзвичайно сприятливі умови щоб розпочати війну і вкотре завоювати поневолити українські території. Але, хоча українські збройні сили і не були достатньо підготовленими, проте, все ж, вони не дали росії повністю реалізувати її наміри.

Варто зазначити, що такі поняття як «анексія», «тероризм», «зовнішня агресія», «гібридна війна» далеко не в повній мірі відображають процеси, які призвели до втрати Криму, а також окремих районів Донецької та Луганської

областей. Останні фокусують увагу на зовнішніх чинниках, зокрема підступній імперіалістичній політиці росії, а також на кримінальному характері режимів у Луганську й Донецьку, ігноруючи при цьому об'єктивні передумови так званої «кримської весни» та загострення сепаратистських настроїв у Донецькій та Луганській областях, а також в Харкові, Одесі, Миколаєві, інших містах Сходу і Півдня України у першій половині 2014 року [47, с. 83]. У ході аналізу ситуації, можна висловити припущення, що якби російська сторона не підтримувала так активно сепаратизм в Україні, то все може бути, що цей рух не зумів би досягти таких результатів, які ми спостерігаємо сьогодні. Однак, російські спецслужби фінансово, ідеологічно підтримували і продовжують підтримувати сепаратизм в Україні і тим самим вони підсилюють його, поширюючи з одного боку антиукраїнську політику, а з іншого, нав'язують «руській мір».

Як виявилось, єдиним регіоном, що мав доволі сильну проросійську позицію та, у той же час, був доволі насиченим агентурою крмеля та озброєними підрозділами регулярної армії росії був Крим [13, с. 359]. Крим не був анексованим зненацька, добре відомим є той факт, що російському вторгненню передувала активна пропагандистська кампанія, а також диверсійна та агентурна діяльність у Севастополі та інших містах Кримського півострова.

Ще в січні 2014 року у Криму розпочалися активні дії, наприклад, російські моряки інтенсивно заміновували бухти, чиновниками і військовими проводилися з населенням відповідні бесіди щодо можливого входження Криму до росії [13, с. 360]. В Київ приходили відомості про те, що в Криму розпочалися активні заворушення. Наприклад, 20 січня 2014 року в Генштаб ЗСУ надійшла інформація від розвідки про активізацію росіян. Загалом, окупація Кримського півострова російською армією розпочалася 20 лютого 2014 року. росія Зранку 24 лютого 2014 року розпочала перекидати «спецназ» до Севастополя. Для того, щоб виправдати свої агресивні дії, державна дума

росії під приводом захисту російськомовного населення дозволила президенту росії в. путіну ввести війська на територію України. Порушуючи угоду про базування Чорноморського флоту росії у Криму, остання почала перекидати додатковий контингент власних військ із бронетехнікою на півострів. Розпочинаючи від 26 лютого 2014 року, представники самопроголошеної влади в Криму почали посилену агітацію військовиків України за перехід на їх бік. Водночас, «спецназ» росії під виглядом представників «самооборони Криму» розпочав здійснювати блокування українських військових частин і кораблів. Якраз зазначені дні виступали визначальними у ході захоплення українського Криму. 27 лютого 2014 р. орієнтовно о 4:30 ранку більше ста озброєних снайперськими гвинтівками, автоматами, кулеметами і гранатометами військовослужбовців 45-го окремого полку спецпризначення повітряно-десантних військ (ПДВ) збройних сил росії, які були одягнуті у цивільний одяг й були у повному бойовому екіпіруванні, використовуючи вибухівку згідно відкриття входних дверей і світлошумові гранати з метою подолання опору охоронців приміщень, незаконно увірвались до будівель Верховної Ради АР Крим й Ради міністрів АР Крим у Сімферополі, піднявши у результаті російські прапори на будівлях. На території Криму було помічено ряд озброєних осіб у військовій формі, які не мали знаків розпізнавання. На військовій техніці і формі військових росії знаходились завчасно замасковані усі тактично-розпізнавальні знаки. Проте, у всієї світової спільноти не існувало ні одного сумніву стосовно приналежності останніх – ними були спецпідрозділи Збройних сил росії. Міністр оборони росії С. Шойгу 5 березня 2014 року брехливо зазначив, що російських військ у Криму немає, зазначивши, що всі дії щодо блокади кораблів й частин провадяться кримською «самообороною». 6 березня 2014 року Верховна Рада АР Крим під прицілами автоматів ухвалила постанову щодо входження Криму до складу росії, а також «Про проведення загальнокримського референдуму» 16 березня 2014 року [14, с. 111]. Українські війська не зробили жодних

радикальних дій на півострові, щоб зупинити дії Москви. О. Турчинов, який на той час був Головою Верховної Ради України, виконувачем обов'язків голови держави, тільки 28 лютого 2014 року призначив засідання Ради національної безпеки і оборони України стосовно ситуації в Криму, але докорінно ситуацію вже неможливо було змінити зважаючи на відсутність в Україні достатніх військових сил, які з 2010 року поступово знищувалися самим президентом В. Януковичем.

16 березня 2014 року пройшов невизнаний «референдум» стосовно статусу Криму, тоді як наступного дня В. Путіним було підписано Розпорядження президента РФ «Про підписання Договору між російською федерацією і Республікою Крим про прийняття у російську федерацію Республіки Крим та утворення у складі російської федерації нових суб'єктів» [5, с. 117]. Фактично окреслене виступало злочинним приєднанням Криму до Росії задля «узаконення» анексії останнього.

Як відповідь на ці дії, Верховна Рада України 20 березня 2014 року прийняла Декларацію «Про боротьбу за звільнення України», у якій йшлося, що «уперше після завершення Другої світової війни загально визнані кордони Європи цинічно «перемальовує» країна, яка за багатосторонніми і двосторонніми договорами гарантувала територіальну цілісність України, недоторканність і непорушність її кордонів» [20]. Українським законодавчим органом було звернуто увагу парламентів й урядів світу, світової громадськості й міжнародних організацій, що народ України ніколи не визнає анексію невід'ємної частини власної території – Автономної Республіки Крим, яка була захоплена Росією з брутальним порушенням основоположних норм міжнародного права й загальновизнаних принципів співжиття держав. Верховна Рада України звернулася до всіх членів міжнародного співтовариства з наполегливим проханням утриматись від визнання на міжнародному рівні так званої «Республіки Крим» й анексії Криму і міста Севастополя до складу Росії у якості нових суб'єктів федерації. Від імені

українського народу Український законодавчий орган заявив, що «Крим був, є та буде в складі України. Український народ ніколи і за жодних умов не припинить боротьбу за звільнення Криму, якою б важкою і тривалою вона не була» [14, с. 112]. Виконуючий обов'язки президента України О. Турчинов 24 березня 2014 року підписав указ про виведення українських військ з Криму й Севастополя [67]. Станом на 26 березня 2014 року окупанти захопили усі 193 військові частини Збройних сил України, які були дислоковані на території АР Крим, в тому числі кораблі та об'єкти Військово-морських сил України [14, с. 112].

Як можна зрозуміти з вищезазначеного, у 2014 році, внаслідок політичної дестабілізації, українська сторона змушена була поступитися частиною власних територій, проте, з часом українські Збройні сили зуміли частково відбити наступ ворожих військ, проте, все ж частина українських територій так і залишилася окупованою. Зокрема, Крим, окремі райони Донецької та Луганської областей все ж були окуповані ворогом та по сьогодні залишаються під владою псевдо урядів – Луганської народної республіки та Донецької народної республіки (ЛНР і ДНР, відповідно). Вказані два невизнаних та самопроголошених терористичних об'єднання діють на окупованих росією територіях, а головними дійовими особами є російські солдати та сепаратисти. Офіційно росія так і не оголосила війну Україні ні в 2014 році, ні в 2022 році.

Загалом, більшість країн світу засудили російське вторгнення. Серед переліку цих країн також була Туреччина. Особливо болючим питанням для Туреччини була доля Криму, з яким вона пов'язана довгою історією. Відомо, що ще з XV століття Крим потрапив у васальну залежність від Туреччини, і понад три століття перебував під її безпосереднім впливом. Спільна релігія та спосіб життя призвели до того, що взаємовідносини між Кримом та Туреччиною були більше схожими на союзницькі, аніж на підданські зі сторони півострова. Одночасно, спільні походи ще більше поєднали турків і

татар, зробили їх цілісними в поглядах на майбутнє. Однак, росія внаслідок походів та війн з Османською імперією зуміла відвоювати Кримський півострів і приєднати до своїх володінь. Перебування півострова в залежності від росії було нестерпним для кримчаків, яких російські чиновники піддавали гонінням, переслідуванням, часто репресіям тощо. Варто згадати хоча б примусову депортацію кримськотатарського народу в 1944 роках, коли татар було звинувачено в колабораціонізмі і примусово депортовано. Ця трагедія була не першою і не останньою, але саме вона яскраво засвідчує яким насправді було відношення росіян до татар.

Справа в тому, що Крим розташований лише за 173 милі від узбережжя Анатолії, через Чорне море. Тут проживає громада тюркських татар, які є етнічними та мовними родичами анатолійських турків і виступають проти потенційної російської анексії півострова. У той же час, інтерес Туреччини до Криму завжди обмежувався захистом кримських татар, який залишався здебільшого на дискурсивному рівні і ніколи не перетворювався на дії ні проти України, ні проти росії.

Взагалі, питання кримських татар не озвучувалося Туреччиною в роки холодної війни. Але після розпаду Радянського Союзу кримські татари разом з іншими тюркськими групами Радянського Союзу увійшли до порядку денного зовнішньої політики Туреччини. Відразу після розпаду Радянського Союзу високопосадовці Туреччини відвідали Крим і різними способами підтримали повернення та переселення кримських татар, також сподіваючись отримати їхню підтримку, яка могла б забезпечити опору для Туреччини в Чорноморському регіоні. Президент Туреччини протягом більшої частини 1990-х років Сулейман Демірель назвав кримських татар «нашими турецькими братами», пообіцявши допомогти їм відновити суспільство, а також заявив: «Нас цікавить доля кримських татар. Їх багато в нашій країні, а також в росії та Україні. Наш інтерес до татар не має політичного характеру. Ми хочемо, щоб вони мали безпеку та повагу у своїй країні, оскільки вони наші брати»

[138, с. 85]. Тому можна сказати, що питання про Крим турецьких політиків обговорювалося з початку 1990-х років, але вже тоді вони відчували потребу зазначити, що цей інтерес не має політичного характеру. Ця потреба стала ще більш очевидною, коли турецько-російські відносини набрали обертів у 2000-х роках.

Політика Туреччини щодо кримської кризи сильно прив'язана до її відносин з росією. Будучи двома гравцями зі схожими геополітичними інтересами, росія та Туреччина здебільшого є суперниками у своїх регіонах. Однак, геополітичні інтереси не є єдиними визначальними факторами відносин цих двох регіональних гравців. Незважаючи на те, що протягом більшої частини історії турецько-російські відносини базувалися на суперництві, антагонізмі та підозрі, з 2000-х років, ці дві держави вжили рішучих кроків для подолання труднощів шляхом «компаратменталізації» своїх суперечок. Так, на початку 2000-х років економічний бум у двосторонніх відносинах росії й Туреччини торкнувся двох провідних галузей: імпорту російського газу та туристичних послуг. До початку російсько-української війни на сході та півдні України, росія була для Туреччини другим за значенням торговельним партнером після ФРН. Сукупний товарообіг між Туреччиною та росією у 2014 році складав 34 млрд. дол. США – в більшості завдяки імпорту російського газу, що на 60% покривав потреби Туреччини в зазначеному енергоносієві. Для порівняння – товарообіг між Україною й Туреччиною за ідентичний період складав тільки 4,86 млрд. дол. США. При цьому, якщо вірити даним Центробанку росії, Туреччина займала провідне становище в секторі імпортованих до росії послуг (звичайно ж, мова йде про туристичний бізнес). Зокрема, станом на 2014 рік, найпопулярнішим місцем відпочинку громадян з росії була Туреччина. Що також цікаво, більший туристичний потік до Туреччини генерує лише ФРН [44]. У той же час, структурна асиметрія в їхніх відносинах спричиняє також асиметрію щодо

зовнішньої політики, обмежуючи переговорну спроможність Туреччини. Кримська криза є одним із випадків, які розгортають цю ситуацію.

Тож, від початку політичної кризи в Україні наприкінці листопада 2013 року до анексії росією Криму в березні 2014 року Анкара залишалася відносно пасивною. Коли питання статусу Криму вийшло на перший план, Анкара утрималася від відкритої критики росії як агресора. Єдиною прямою офіційною реакцією була тодішня заява прем'єр-міністра Ердогана, в якій він підкреслив, що Туреччина не залишить кримських татар у спокої. Це не було дивним, оскільки під час кризи аспект спорідненості був важливою складовою зовнішньої політики Туреччини. Крім того, ефект Криму для Туреччини – це щось більше, ніж просто політичний аспект. На той час, у Криму проживало близько 300000 корінних татар тюркського походження, які виступали на боці протестів проти В. Януковича та виступали проти російської інтервенції. Прозахідна позиція кримських татар поставила їх на шлях зіткнення з етнічними російськими групами півострова.

Насправді, згідно із заявами тодішнього прем'єр-міністра Р. Ердогана, тодішній міністр закордонних справ Ахмет Давутоглу відвідав Київ одразу після російських маневрів у Криму, заявивши, що Туреччина прагнучим захистити права кримських татар, наголошуючи на водночас важливість територіальної цілісності України: «... для нас дуже важливо, щоб кримські татари жили в мирі разом з іншими групами в Криму як рівноправні громадяни та в рамках єдності України [...] Туреччина готова надати всіляку підтримку для світлого майбутнього як України, так і Криму» [135].

Тобто, загалом Туреччина на офіційному рівні висловила серйозне занепокоєння соціально-економічним становищем і забезпеченням прав кримськотатарського народу на півострові. Зазначене питання порушувалося у ході телефонних розмов на той момент прем'єр-міністра Р. Ердогана з президентом В. Путіним. У той же час, Анкарою не було визнано результатів кримського референдуму від 16 березня 2014 року й неодноразово Туреччина

декларувала власну відданість принципу територіальної цілісності України та закликала розв'язувати українсько-російський конфлікт, базуючись на міжнародному праві, а не на односторонніх силових кроках. При цьому, керівництво Туреччини категорично відмовилось впроваджувати водночас Європейським Союзом і США санкції проти росії. Більше того, Туреччина довгий час, окрім росії, була єдиною країною, яка порушувала Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН від 27 березня 2014 року і не припиняла транспортне (паромне) сполучення із окупованим росією Кримом. Керівництво Турецької республіки бажало проводити прагматичну політику поділу спільних й в'заємовиключних інтересів – одержувати максимальну економічну вигоду там, де вказане є можливим, та обмежуватись моралізаторською риторикою в тих питаннях, на розв'язання яких Туреччина та росія мали діаметрально протилежні погляди. Така, здавалося б, двоїста політика Туреччини ґрунтується на наступних складових:

- традиційно настороженому відношенні Туреччини до будь-якої військової активності росії в Чорноморському регіоні – в особливо до нарощування контингенту збройних сил росії в Криму. росія сприймається у вигляді загрози й конкурента, тим більше росія в Криму, що для Туреччини має доволі символічне значення;

- власному «тюркоцентричному» сприйнятті регіону, місії й ролі Туреччини у середземноморському й чорноморському басейнах, на території колишнього СРСР або на Близькому Сході, поглибленню розходжень з Європейським Союзом стосовно ряду міжнародних й внутрішньополітичних питань;

- прагненні скористатися будь-якими можливостями з метою посилення своїх економічних чи політичних інтересів, а з іншої сторони – уникати викликів, що можуть створити загрози такого роду інтересам, для прикладу, енергетичним, беручи до уваги існування залежності зазначеної країни від поставок газу з росії [44].

Іншими словами, турецька офіційна позиція, окрім її риторики, залишалася поміркованою і навіть сумнівною в порівнянні з позицією інших регіональних гравців. Політика Туреччини щодо кризи була такою, що не можна віднести до якоїсь конкретної категорії. У той час, як сусіди України сформували дві різні групи щодо їхньої позиції щодо росії, Туреччина не стала чітко й беззаперечно на бік України, як це зробили її традиційні проєвропейські та атлантично орієнтовані сусіди.

Крім того, з турецької сторони в той час прослідковувався навіть ентузіазм щодо потенціалу збільшення експорту до росії в результаті рішення москви накласти ембарго на продовольчі товари від західних партнерів. Вказане підтверджують слова тодішнього міністра економіки Туреччини Ніхата Зейбекчі, який описав росію «як можливість для Туреччини», що є чіткою ознакою цього ентузіазму: «Ми повинні зробити цю можливість сильною, довгостроковою, постійною та корпоративною» [118].

Тим не менш, Туреччина неодноразово офіційно висловлювала свою зацікавленість Кримом і кримськими татарами, що можна побачити в більшості заяв А. Давутоглу як міністра закордонних справ, так і прем'єр-міністра Туреччини. У лютому 2014 року під час візиту в Україну А. Давутоглу заявив, що Туреччина активізувала політику захисту прав кримських татар. За словами А. Давутоглу, Туреччина була «мобілізована, щоб захистити права наших родичів у Криму, роблячи все необхідне» [135].

Насправді, А. Давутоглу також брав активну участь у кримських справах до початку кризи, здебільшого у вигляді складової загальної структури зовнішньої політики уряду, яка включала аспект спорідненості як важливий компонент. Наприклад, у 2012 році А. Давутоглу сприяв переговорам між татарськими лідерами та українським урядом [120]. Однак, щодо кризи ця активна позиція не була матеріалізована поза дискурсом. У березні 2014 року А. Давутоглу підкреслював, що безпека татар є головним стратегічним пріоритетом для Туреччини, а також додав, що Туреччина не хоче бачити

росію ізольованою на міжнародному рівні, що було показником відсутності бажання Туреччини запроваджувати санкції проти росії. Оскільки збереження добрих відносин з росією виступало головною турботою Туреччини, усі офіційні заяви містили таке застереження. У березні 2015 року на прес-конференції з колишнім головою Національної асамблеї кримсько-татарського народу Мустафою Киримоглу тодішній прем'єр-міністр А. Давутоглу заявив, що Туреччина підтримує ЄС і НАТО щодо Криму; але він також ще раз згадав, що Туреччина також тримає двері для дипломатії з росією через геополітичне розташування [120].

На спільній прес-конференції в грудні 2014 року, яка відбулася під час візиту В. Путіна до Стамбула, Р. Ердоган сказав, що вважає підхід росії до кримських татар позитивним і що він отримав запевнення, що певні права будуть надані кримським татарам. Р. Ердоган також заявив, що росія готова вирішувати інші питання щодо тюркської групи [123]. Під час того ж візиту, оголосивши про рішення росії знизити ціни на природний газ для Туреччини на 6% і оголосивши про наміри розбудувати альтернативний енергетичний трубопровід через територію Туреччини, В. Путін висунув новий порядок денний турецько-російських відносин, який відвертає увагу від Криму. Але турецький президент тримався, повторюючи про підтримку, яку Туреччина надає кримським татарам, знову обмежуючись риторикою, як це було під час 71-ї річниці масової депортації кримських татар, коли він, як повідомляється, зателефонував татарському лідеру А. Джемілеву, заявивши про це: «Туреччина надає пріоритет миру, добробуту та безпеці кримських татар із самого початку українського питання», водночас критикуючи заборону росії на відзначення річниці депортацій та називаючи це «неприйнятним» [119].

Туреччина фактично обмежила свої вимоги до москви гарантіями захисту прав татар в анексованому Криму через нездатність змінити ситуацію на користь власних інтересів, однак відразу виявилось, що навіть ця обмежена вимога не буде задоволена росією. Таке занепокоєння було висловлено

словами міністра закордонних справ М. Чавушоглу, який сказав у січні 2015 року: «На жаль, ми повинні сказати, що обіцянка, дана росією, не була дотримана. росія є дружньою країною, але коли вона робить помилки, ми повинні говорити про це» [127]. Кілька місяців потому М. Чавушоглу зробив подібну заяву з приводу замовчування татарської телестанції: «Кримський народ і особливо кримські татари зазнавали утисків, нападів і їх права порушувалися... Ми надсилаємо неофіційну місію для спостереження за порушенням прав у Криму» [126].

У той час як Туреччина постійно згадувала про свою сильну підтримку кримських татар, з одного боку, і намагалася підтримувати свої відносини з росією на керованому рівні, з іншого боку, вона навмисно представила кризу як протистояння між росією та Заходом, маючи на меті утримати Туреччину від перехресного вогню між росією та Заходом. У лютому 2014 року тодішній представник головного переговорника Європейського Союзу М. Чавушоглу звинуватив Європу в розпалюванні війни в Україні та організації провокацій проти росії. М. Чавушоглу сказав: «Протягом двох років наші співвітчизники, європейці, надихнуть українців вибрати нас, інакше ми не підтримаємо вас, це було неправильно. Європа повинна розглянути свою політику» [131]. Наведену заяву декілька разів повторювали турецькі особи, які приймають рішення, підкреслюючи, що Європейський несе таку ж відповідальність за українську кризу, як і росія. Таке ставлення також можна інтерпретувати як чітку ознаку позиції Туреччини щодо дій росії, а також пояснити її економічними пріоритетами та слабкостями, які визначають її зовнішньополітичні ініціативи.

При цьому, згодом, у зверненні Р. Ердогана – президента Турецької Республіки до учасників Всесвітнього конгресу кримських татар, що проходив 1-2 серпня 2015 року в Анкарі було зазначено: «На жаль, упродовж історії право кримськотатарського народу на гідне, вільне життя у світі на своїй Батьківщині було перервано колективною депортацією і репресіями. І

сьогодні ми є свідками незаконної анексії Криму і таких, що викликають співчуття, подій» [30]. Р. Ердоган сказав, що для його країни головними пріоритетами виступають спокій, добробут, а також безпека кримських татар. З метою подолання репресій та пригнічення, Турецька Республіка здійснює усі необхідні заходи з усіма сторонами конфлікту з метою його врегулювання. І на конгресі і в наступних своїх інтерв'ю президент Туреччини постійно наголошує на тому, що Туреччина не визнає і не буде визнавати анексію Криму.

Всесвітній конгрес кримських татар, що відбувався у Туреччині, зібрав більше півтисячі делегатів з усього світу. Окупаційна влада росії не надала дозвіл виїхати більшості членів Меджлісу кримсько-татарського народу. Учасники Конгресу прийняли звернення до світової спільноти, державних об'єднань, ООН, національних й міжнаціональних інституцій із закликом визнати дії росії щодо зниження кримсько-татарського народу геноцидом [30].

Лідер кримськотатарського народу М. Джемлієв під час інтерв'ю в ефірі Радіо Крим. Реалії у 2020 році вказував, що під час особистої зустрічі з президентом Туреччини Р. Ердоганом вони обговорювали необхідність платформи, де провідне місце займатиме Туреччина для переговорів щодо повернення Кримського півострова. Сам радянський дисидент М. Джемлієв у квітні 2014 року не зміг в'їхати на територію Криму, так як рішенням російського уряду йому було суворо заборонено з'являтися на території Кримського півострова.

З лютого 2020 року Р. Ердоган відвідав столицю України та зустрівся з українським президентом Володимиром Зеленським. Під час цієї зустрічі було ухвалено угоду про військово-фінансове співробітництво, за якою українське військо мало отримати фінансову допомогу від турецьких партнерів. Також було домовлено про те, щоб прискорити співпрацю в авіаційній галузі, зокрема щодо будівництва та постачання літаків АН-178. Окрему увагу було приділено

посиленню безпеки в Чорноморському регіоні. Що важливо, Р. Ердоган в ході своєї заяви в котрій раз твердо заявив, що Туреччина підтримує територіальну цілісність нашої держав. На зустрічі було обговорено і таке важливе питання, як звільнення українських політичних в'язнів, зокрема кримських татар, які перебувають в анексованому Криму та на території росії [101]. До того ж, Україна та Турецька Республіка розпочали спільну розробку ракетних комплексів і спільне виробництво літаків. Також, з 2014 року Україна та Турецька Республіка домовились щодо виготовлення безпілотників Bayraktar TB2 – їх також йменують «Щит Чорного моря» [33].

Варто відзначити й те, що після анексії Криму у 2014 році Генеральною асамблеєю ООН було ухвалено резолюцію, у відповідності до котрої підтверджувались суверенітет та територіальна цілісність України, не визнався псевдореферендум, який відбувся у Криму, а також згідно якої був здійснений заклик до мирного врегулювання ситуації й не визнання півострів як частини росії [137]. Лелегація Туреччини у ході голосування підтримала резолюцію Генеральної асамблеї ООН «Територіальна цілісність України» від 27.03.2014 року [137], резолюції «Ситуація з правами людини у Автономній Республіці Крим та місті Севастополь (Україна)» від 19.12.2016 року, 19.12.2017 року, 22.12.2018 року, 18.12.2019 року, 16.12.2020 року та 16.12.2021 року, резолюції «Проблема мілітаризації Автономної Республіки Крим і міста Севастополь (Україна), а також частин Чорного та Азовського морів» від 17.12.2018 року, 09.12.2019 року, 07.12.2020 року та 09.12.2021 року. Окрім того, Туреччина підтримала й резолюції Генеральної асамблеї ООН «Агресія проти України» від 02.03.2022 року [116], яка засуджує вторгнення росії в Україну, «Щодо призупинення членства російської федерації в Раді ООН з прав людини» від 07.04.2022 року [128], а також «Територіальна цілісність України: захист принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй» від 12.10.2022 року [129], яка засуджує російські

псевдореферендуми на окупованих територіях України, а також не визнає спроби анексії Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей.

Після повномасштабного вторгнення росії в нашу, Туреччина й далі висловлює підтримку територіальній цілісності України. Зокрема, останнім свідченням зазначеного виступає те, що Р. Ердоган на третьому Міжнародному саміті Кримської платформи, який пройшов 23 серпня 2023 року в Києві вкотре відзначив, що Туреччина не визнає тимчасової окупації Криму росією, підтримує територіальну цілісність й суверенітет України, докладає зусиль у напрямку встановлення справедливого й стійкого миру, поновлення дії Чорноморської зернової ініціативи: «Туреччина не визнає анексію Криму і від самого початку непохитно стоїть на тому, що вона є незаконною. Ми продовжуємо підтримувати територіальну цілісність і суверенітет України. Ми на всіх майданчиках, у тому числі в ООН, озвучували, що Крим є частиною України» [31].

Таким чином, анексія Криму стала проблемою не лише для України, вона кардинально змінила ситуацію в Чорноморському регіоні. Одні країни підтримали Україну, інші – росію, а ще інші зайняли нейтральну позицію. Насправді, ніхто з країн Чорноморського регіону не хотів та і не хоче воювати з росією, яка має не лише сильний флот, а і ядерну зброю. Що стосується Туреччини, то безперечно країна ні в 2014 році, ні в 2022 році не зацікавлена розривати всі відносини з росією, але одночасно захоплення Кримського півострова росією робить її ще більш небезпечним сусідом та суперником в даному регіоні. Від міста Синоп, що розташоване на півночі Туреччини до Ялти, яка знаходиться на південному узбережжі Криму – 287 км навпростець Чорним морем, а це надзвичайно близька відстань, яка при найменшому конфлікті між державами не стане перепорою до вторгнення російських військ на територію Туреччини. І хоча Туреччина і сфокусована більше на Середземномор'ї, але після анексії росією Кримського півострова стала збільшувати свої військово-морські сили у Чорному морі. У 2014 році

внаслідок анексії Кримського півострова та окупації східних та південних регіонів України, офіційна Анкара заявила про свою підтримку суверенітету та територіальної цілісності України. Проте, її позиції щодо російської агресії проти України є досить стриманими уже понад десятиліття. Підтвердженням того, що Туреччина підтримує територіальну цілісність України є постійні заяви президента Р. Ердогана, а також інших високопосадових осіб та МЗС Туреччини. Україна повинна зрозуміти та прийняти той факт, що Туреччина в проміжку 2014-2021 років неодноразово висловлювалася проти російської агресії в Україні, і надалі вона робитиме такі заяви, що не лише підтверджує визнання цієї країною українського суверенітету, а і говорить про небезпеку в якій опинилася з 2014 року і сама Туреччина. Проте, Туреччини ні в 2014 році, ні в 2022 роках, ні в найближчому майбутньому не піде на конфронтацією з росією, і на це є чимало причин, зокрема проаналізованих у межах цього питання.

3.2. Двосторонні політичні та економічні відносини між державами в період російсько-українського конфлікту

Для Турецької Республіки, попри війну, Україна була та залишається вагомим регіональним партнером. Не зважаючи на російсько-український конфлікт, політичні відносини між країнами не припинилися, можна говорити, що навпаки, держави у політичній сфері стали співпрацювати значно ефективніше.

Певний період Туреччина та Україна не вели активного діалогу. Для зовнішньої політики В. Януковича, який був обраний на вищий пост держави українським народом в 2010 році, притаманною рисою було послаблення міжнародної суб'єктності України. Проте, хоч відносини з європейськими державами й були дещо сповільненими, а з США взагалі практично припинені,

то з Туреччиною вівся політичний та економічний діалог, особливо на основі співробітництва в рамках Стратегічної ради високого рівня. Така винятковість для Туреччини була зроблена не випадково. Справа в тому, що Україна з 2010 року орієнтувалася, як уже неодноразово було зазначено, на росію, а Туреччина, на відміну від Америки, є партнером росії, відтак, з кремля швидше за все було дано «дозвіл» для українського президента співпрацювати та підтримувати взаємовідносини з Туреччиною.

Слід врахувати, що традиційно Туреччиною в Чорноморському регіоні виокремлюються 3 найбільш вагомні напрямки зовнішньої політики: ЄС, росія й Південний Кавказ. Інтерес Анкари протягом деякого періоду взагалі був односторонньо направлений на регіональні процеси, що мали місце на Близькому Сході. Звичайно, не можна не брати до уваги той вагомий факт, що безпека Чорноморського регіону виступає надзвичайно ваговою для зовнішньої політики Туреччини. Проте, остання має зацікавленість у стабільності держав-партнерів й сусідів, а також у збереженні статусу-кво більше, ніж, до прикладу, у їх демократичних трансформаціях та нестабільності, що їх супроводжує. Якраз у зв'язку з окресленим, Туреччиною всі політичні турбулентності в Україні сприймаються із деякою обережністю. До того ж, проблема України, з якою Туреччина не має сухопутного кордону, в меншій мірі турбує турецький політикум й пересічних турків, порівняно зі своїм «Донбасом» на південному сході країни й власними безпековими загрозами: терактами Ісламської держави, Робочої партії Курдистану, напливом біженців із Сирії тощо [9, с. 7].

У той же час, вище було наголошено на тому, що Туреччина особливо негативно поставилася до анексії Криму, що пов'язано близькістю народів та повагою до суверенітету незалежних держав. Але, водночас, можна відмітити, що позиція щодо Криму в Туреччини, як вже нами було з'ясовано, все ж є двозначною. З одного боку, Туреччина висловила свою підтримку Україні. Остання підтримала позицію України в рамках ООН, надіслала власних

представників до Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ. У п. 5 Спільної декларації за результатами П'ятого засідання Стратегічної ради високого рівня від 9 березня 2016 року було відзначено: «Працювати разом у рамках міжнародного права з метою деокупації Криму, посилити співпрацю в рамках ООН, РЄ та ОБСЄ з метою відновлення суверенітету України над півостровом та захисту прав громадян України, зокрема кримських татар, на тимчасово окупованих територіях» [79]. Показовим також є і те, що коли росією було анексовано Крим, Туреччина відреагувала значно швидше, ніж коли росія напала на Грузію у 2008 році. Проте, підтримуючи територіальну цілісність нашої держави формально, додержання норм міжнародного права, подолання сепаратистських тенденцій у Криму шляхом консенсусу й діалогу, у той же час, Туреччина не солідаризувалася з Україною й Заходом щодо санкцій проти уряду росії. Високопосадовці Туреччини неодноразово заявляли щодо неприпустимості використання зовнішніми силами кримської проблеми з метою погіршення відносин між росією й Туреччиною. Остання здійснювала спроби використати ситуацію із заборною урядом росії імпортувати продовольчі продукти з країн, які вдалися до запровадження санкцій проти росії [75, с. 72].

З огляду на вищезазначене, можна говорити про те, що Туреччина з 2014 року стала важливою для росії країною в тому плані, що росія може заявити для США, що все ж таки є країни, які, будучи членами НАТО, не розділяють «імперіалістичні амбіції США». Такого роду дії росії у напрямку Америки є цілком очевидними і не імпонують другій, але Туреччина уже понад десятиліття не змінює своєї позиції. І справа тут не стільки в симпатіях двох президентів росії та Туреччини, скільки економічні аргументи. Туреччина залежить від росії в питанні енергоносіїв і не готова по сьогодні змінювати партнера.

Зокрема, Туреччина залежить від транзиту російської нафти й зернових культур, так як росія входить до великих країн-експортерів зерна. А на фоні

руйнівній війні, Україна не є спроможною задовольнити продовольчий попит Туреччини. До того ж, остання лишається залежною від російських енергоносіїв, в особливості від газу. Так, на турецькому ринку частка російського газу у 2013 році перевищила 57%. Навіть існувала загроза енергетичної кризи, оскільки сили Протиповітряної оборони Туреччини у 2014 році збили російський винищувач, що порушив повітряний простір країни й зазначений інцидент міг поставити величезну крапку у турецько-російських відносинах [114, с. 67].

Що стосується питання України, то можна умовно навести наступну аналогію: якщо у випадку Німеччини відбулася «донбасизація» зовнішньої політики останньої стосовно України, то у випадку Туреччини здавалось би очікуваної «кримізації» не відбулося, якщо під «кримізацією» розуміти висунення питання щодо повернення Криму й забезпечення прав кримських татар на півострові в топ пріоритети порядку денного Туреччини [9, с. 7]. Одночасно, справедливим буде зазначити, що уникаючи політичних конфліктів, Туреччина сфокусувала увагу на гуманітарній складовій проблеми – остання в той період почала бути одним із найбільших донорів гуманітарної допомоги для нашої країни. Так, обсяги технічної допомоги Туреччини (для прикладу, у виді надання польового шпиталю для Збройних Сил України або для внутрішньо переміщених осіб (ВПЛ)) збільшувались на постійній основі з 2014 року. Подібно до Німеччини, «захищаючи територіальну цілісність України, першочергово стала на захист міжнародного права й постгельсінського безпекового порядку в Європі, а не власне України» [16, с. 9], Туреччина виступає адвокатом збереження статусу-кво, гарантом якого остання себе відчуває, а не самої України. Туреччина підтримує євроатлантичні й європейські аспірації нашої країни, у той же час, зміна статусу-кво в регіоні, зокрема, шляхом посилення присутності НАТО, завжди неоднозначно сприймалось Анкарою. Взнаки дається традиційне ще від часів Османської імперії сприйняття Чорного моря у вигляді «Турецького озера», де

у Туреччини й росії наявні свої сфери, а також існує мовчазне розуміння, що втручання до чужої сфери є небажаним. Не дивлячись на участь турецьких ВМС в міжнародних навчаннях в Чорному морі на регулярній основі, Туреччина, до прикладу, заветувала розширення операції НАТО «Активні зусилля» до Чорного моря, не пропустила військовий корабель США через протоки у ході російсько-грузинської війни 2008 року [9, с. 8].

В період з 2014 року Туреччина підтримувала механізми деокупації Криму, а також підтримувала і українську економіку постійно виділяючи кошти. Тому, можна сказати, що з 2014 року і особливо з 2015 – на поч. 2016 років активізувалися контакти між державами.

Так, політичний діалог з 2014 року між Україною та Туреччиною не був перерваним. За часів президенства П. Порошенка неодноразово відбувалися робочі зустрічі глав держав.

У 2015 році відбулась інтенсифікація політичного діалогу стосовно актуальних економічних й безпекових питань, пройшло ряд зустрічей на найвищому рівні, поновились переговори стосовно підписання договору про зону вільної торгівлі та ін. [35, с. 41].

В березні 2015 році відбулася перша офіційна зустріч президентів України П. Порошенка та Туреччини Р. Ердогана. На цій зустрічі, яка тривала втричі довше ніж планувалося президенти обговорили ситуацію на Донбасі, відбудову регіону, турецькі інвестиції в Україну, захист прав кримських татар. Туреччина після вказаної зустрічі заявила, що підтримує ідею нашої країни запросити миротворчу місію ООН на Донбас. До того ж, Туреччиною було проголошено стосовно наміру взяти участь у відновленні територій Донецької й Луганської областей, які постраждали через конфлікт. Р. Ердоган назвав нашу державу стратегічним партнером Туреччини й висловив намір «розвивати і поглиблювати» відносини між 2 країнами [63]. Також очатком активної співпраці між нашою державою і Туреччиною можна вважати подію, яка мала місце у листопаді 2015 року: «Літакова криза» [35, с. 41].

Подальша зустріч президентів пройшла у березні 2016 року в рамках засідання Стратегічної ради високого рівня між Турецькою Республікою й Україною [9, с. 6]. Згодом, відбувались зустрічі і в наступні роки. Здобутками президентських переговорів було те, що сторони обговорювали не лише підтримку територіальної цілісності, а було і підкреслено вагомий потенціал Туреччини у сприянні стабілізації ситуації в нашій державі, відзначена перспективність щодо залучення будівельних компаній Туреччини до реконструкції тих регіонів України, які були зруйновані [102, с. 49].

Напруженість у відносинах з росією, двостороннє запровадження санкцій до середини 2016 року й погіршення відносин Туреччини з більшістю країн Близького Сходу обумовили те, що Анкара почала здійснювати поволення контактів з власними сусідами й країнами Заходу. Зближення Туреччини з нашою країною виступало однією зі складових повернення Анкари до проєвропейського курсу. Після подій, які відбулись у 2015 році, співпраця України та Туреччини відобразилась на посиленні позицій турецької влади стосовно ситуації в Криму, розширенні співпраці в галузі зони вільної торгівлі, а також політичної і фінансової підтримки кримських татар, у зв'язку з чим Туреччина почала викликати деякий інтерес у вигляді можливого союзника для нашої країни у боротьбі проти росії у Чорноморському регіоні. Проте, Туреччина все ж продовжувала досліджувати можливість прокладання «Турецького потоку» з росією; невирішеним також лишалось питання щодо пропуску танкерів з СПГ. Факторами, які здійснювали вплив на двосторонні відносини між Україною і Туреччиною, можна назвати такі як низький рівень обізнаності щодо України в Туреччині, вплив пропаганди росії, роль посольства росії в Туреччині. У той же час, доцільно відзначити, що поновлення діалогу з росією в 2016 році не здійснило впливу на думку й позицію Туреччини стосовно невизнання анексії Криму й засудження порушення прав кримських татар (не дивлячись на те, що Туреччина має дуалістичну політику щодо росії). До того ж, Туреччина стала

коспонсором резолюції щодо порушення прав людини в Криму в Комітеті із соціальних та гуманітарних питань ООН. У 2016 році між Україною та Туреччиною постали питання стосовно реалізації проєктів у галузі оборонно-промислового виробництва (ракетобудування, бронетехніки, літакобудування), залучення інвестицій з Туреччини в оборонно-промисловий комплекс нашої країни. Туреччина була першою, хто розпочав надавати для України безпілотники задля застосування останніх в бойових цілях, хоча навіть Ізраїль відмовив у продажі зазначеного виду безпілотного літального апарату у зв'язку з неминучою конфронтацією з росією [35, с. 41-42].

Окрім того, варто зазначити, що президент Туреччини особисто брав участь у процесі звільнення українських військовополонених. Так, для прикладу, Р. Ердоган у 2017 після зустрічей з П. Порошенком й високопосадовцями України особисто домовлявся щодо звільнення заручників Кремля – кримських татар А. Чийгоза й І. Умерова – із президентом росії в. путіним. Окупанти повернули їх Україні у жовтні того ж року. До того ж, Туреччина підтримала й розгортання миротворчої місії ООН на окупованій частині Донбасу, а також заявила стосовно готовності взяти участь в останній [7].

У ході візиту В. Гройсмана – прем'єра-міністра України, турецька сторона надіслала ноту щодо заборони суднам Туреччини відвідувати окупований Крим (проте порушення продовжувались) [10, с. 107–110]

Р. Ердоган 9 жовтня 2017 року прибув в Україну на Шосте засідання Стратегічної ради високого рівня між Україною та Туреччиною. Переговори президентів двох країн тривали понад 3 години. Так, сторонами було обговорено подальший розвиток відносин між Україною і Туреччиною, питання розвитку торговельних й економічних зв'язків, а також загальнополітичні теми, в результаті чого було підписано дев'ять міждержавних документів. Найвагомішими результатами і підсумками вказаної зустрічі стали:

- нова заява Р. Ердогана щодо підтримки суверенітету нашої країни та невизнання анексії Криму;
- заява президента Туреччини щодо намірів збільшити товарообіг між Україною та Туреччиною до 10 млрд доларів;
- підписання ряду угод про співпрацю, включаючи угоди в оборонній сфері;
- заява щодо встановлення прямої телефонної лінії між президентами Туреччини й України з метою реалізації стратегічного партнерства [21, с. 83].

Не дивлячись на те, що Туреччиною було схвалено резолюцію ГА ООН 2018 року стосовно засудження мілітаризації російською стороною Криму й Азову, Туреччина уникала згадування росії стосовно атаки Керченської протоки 25 листопада, у зв'язку з чим Туреччина не розглядалась як потенційна противага росії в регіоні. Реалізація потенціалу двосторонніх відносин між Україною і Туреччиною гальмувалась нарощенням політичної й економічної співпраці між росією і Туреччиною, у противагу політиці нейтралітету між НАТО та росією. Також не було досягнуто комплементарності щодо енергетичних політик. Наша країна підтримувала запуск Трансанатолійського газопроводу (TANAP) у вигляді інструменту зниження залежності від російського газу, проте вбачала існування загрози в газопроводі «Турецький потік», що його росія просуvala за допомогою Туреччини [35, с. 42].

У 2018 році П. Порошенко у рамках робочого візиту до Туреччини зустрівся з президентом Р. Ердоганом. В ході цієї зустрічі було обговорено питання двостороннього співробітництва. Між президентами було домовлено спільно працювати у напрямку звільнення з російського полону українських заручників, мова йшла щодо організації чергової зустрічі у межах українсько-турецької Стратегічної ради високого рівня, а також реалізацію ініціативи стосовно проведення тристороннього саміту у форматі Україна–Туреччина–Азербайджан. Також наголошувалось на вагомості закінчення переговорного

процесу стосовно укладення угоди про вільну торгівлю між Україною та Туреччиною. До того ж, П. Порошенко та Р. Ердоган обмінялися думками щодо шляхів розширення співпраці на взаємовигідній основі в авіаційній, енергетичній й оборонній галузях. Вагомою подією зазначеного візиту теж стала зустріч П. Порошенка із Вселенським Патріархом Варфоломієм задля заснування єдиної помісної православної української церкви [111].

Не припинилися політичні контакти Туреччини та України і за президенства В. Зеленського.

Так, у серпні 2019 року В. Зеленський зустрівся з президентом Туреччини. У рамках цієї зустрічі глави держав розглядали можливість підписання Угоди про вільну торгівлю. Було домовлено про розширення торговельно-економічної та інвестиційної співпраці. 3 лютого 2020 року до Києва з робочим візитом прибув Р. Ердоган, у ході зустрічі було домовлено про поглиблення стратегічного партнерства у сфері спільного будівництва кораблів, безпілотників та двигунів [65].

Військово-технічне співробітництво між Україною і Туреччиною на повністю новий рівень вийшло у серпні 2019 року, коли державною компанією «Укрспецекспорт», яка входила до складу «Укроборонпрому», й турецькою компанією «BaykarDefense», що виступає одним із ключових виробників безпілотників, було створено спільне підприємство у галузі аерокосмічних технологій і високоточної зброї. До одного із перших проєктів спільного підприємства відноситься розробка Akinci – безпілотного літального апарату нового покоління. До того ж, у цьому ж році був парафований договір з турецькою державною корпорацією МКЕК на постачання 120-міліметрових ствольних керованих ракет «Конус» виробництва ДККБ «Луч»; також наша країна закупила партію ударних безпілотників Bayraktar TB2 у Туреччини [53].

В. Зеленський під час офіційної зустрічі у 2020 році підняв питання щодо порушення прав людини у анексованому росією Криму й стосовно допомоги у напрямку звільнення ув'язнених кримських татар. Президент Туреччини

вказав, що влада його країни прийняла рішення стосовно забезпечення житлом 500 кримсько-татарських сімей в Херсонській області й щодо планів будівництва житлового комплексу, що міститиме офіси, мечеть й інше. Для Р. Ердогана кримсько-татарська проблема виступає одночасно як питання внутрішньої і зовнішньої політики. Першою, оскільки він так може показувати власним співвітчизникам увагу Туреччини до народу, доля якого завжди викликала увагу турецького суспільства, другою – так як показується непорушність пріоритетів Туреччині у регіоні й підтримання територіальної цілісності України з акцентом на права кримсько-татарського народу. Для них Крим виступає частиною регіональної геостратегії. Для президента Туреччини питання Криму виступає вагомим інструментом у його непростих стосунках із в. путінім. Лідер кримсько-татарського народу, народний депутат України М. Джемільяєв розповідав: «Я запропонував Ердогану створити таку платформу, де провідне місце займала б Туреччина з її принциповою позицією. Тому що у Туреччині немає такої «алергії» на росію, тому що у них ділові зв'язки. Але, з іншого боку, Туреччина є членом НАТО. І найістотніше – Туреччина не визнавала, не визнає і ніколи ні за яких обставин не визнає законність анексії. Ось з цієї позиції вести переговори про деокупацію зручніше» [22]. Але, якщо враховувати те, що М. Джемільяєв неодноразово зустрічався з керівництвом Туреччини й, до того ж, був нагороджений Орденом Турецької Республіки за заслуги у зближенні націй і розвитку дружніх зв'язків між Кримом й Туреччиною, то, на жаль, Україна не щільно працювала з кримсько-татарською громадою, тоді як Туреччина ставала основним гравцем у вказаній справі [35, с. 44].

У квітні 2021 року Президент України В. Зеленський прибув з робочим візитом до Туреччини. Україна та Туреччина домовилися поглиблювати співпрацю у низці сфер. Р. Ердоган висловився на деескалацію ситуації поблизу східного кордону України й за дипломатичне врегулювання конфлікту на Донбасі, вкотре наголосивши на підтримці територіальної

цілісності нашої держави: «Ми вважаємо, що поточна криза має бути вирішена на основі принципу цілісності України та міжнародного права мирними і дипломатичними засобами». Звертаючи увагу на економічну співпрацю країн, доцільним є звернути увагу на те, що Туреччина посідає важливу роль в світовій економіці, що робить її цікавою для багатьох країн і України в тому числі. І до 2014 року і після й до сьогодні Туреччина – це один із найбільших торговельно-економічних партнерів України [62].

Представимо динаміку імпорту й експорту між Туреччиною та Україною протягом досліджуваного періоду на рисунку 1 (додаток Б, рисунок 1).

Як можна помітити з рисунку 1, прослідковувалось зменшення показників у період з 2014 до 2015 року. Починаючи з 2015 року до 2021 року, показники зростала, з незначеним зменшенням у 2020 році й істотним зростанням у 2021 році.

Варто зазначити, що Туреччина у відповідності до результатів 2021 року зайняла третє місце з-поміж країн світу за обсягом українського експорту й п'яте те місце за обсягом товарообігу з Україною (перше місце з-поміж країн Близькосхідного регіону) [81, с. 10].

В експорті вітчизняних товарів в Туреччину переважають метали і вироби з них, частка яких підвищилась до 49,4 % у 2021 році. Зросла також частка експорту мінеральних продуктів (в більшості руди) до 6,5 % у 2021 році. У той же час, в експорті знизилась частка продовольчих товарів й сільськогосподарської сировини (в більшості зернових (кукурудза, пшениця, ячмінь), насіння олійних культур (насіння соняшнику, соєві боби), залишки та відходи харчової промисловості) до 35,3 % у 2021 році, проте у вартісному вимірі було зафіксовано підвищення. Протягом 2017-2021 років у відповідності до даних міжнародного центру торгівлі Україна у середньому постачала 7,8 % від усього імпорту зазначеної продукції до Туреччини, й

входила в коло найбільших її постачальників поруч з росією, США, ЄС, Малайзією, Бразилією та ін. (додаток Б, рисунок 2).

Що стосується товарної структури імпорту з Туреччини, то варто зазначити, що і вона у той період зазнала деяких трансформацій. Так, подібно до того як це було раніше, в імпорті найбільшу частку становили машини, устаткування й транспорт, що, у той же час, зменшилось до 25 % у 2021 році. У той же час, у 2021 році зменшились частки ввезених продтоварів й сільськогосподарської сировини до 15,5 %, продукції хімічної промисловості – до 14,9 %, мінеральних продуктів – до 2,2 %, деревини і целюлозно-паперових виробів – до 1,6 %. Завдяки реалізації політики диверсифікації імпорту енергетичних ресурсів, вказане спричинило підвищення частки паливно-енергетичних товарів, ввезених з Туреччини, до 7,3 % у 2021 році. У цьому ж році, імпорт металів й виробів з останніх зріс до 17,1 % імпорту турецьких товарів. Текстиль, текстильні вироби і взуття почали виступати ще однією групою товарів, частка імпорту якої підвищилась до 12,1 % у 2021 році [81, с. 10-11] (додаток Б, рисунок 3).

Чітка тенденція до збільшення загального обсягу товарообороту між Україною і Туреччиною виступала свідченням об'єктивного характеру передумов й перспектив розвитку зовнішньоторговельних відносин.

Варто згадати й те, що П. Клімкін – міністр закордонних справ України 30 березня 2018 року із робочим візитом поїхав до Туреччини, де разом зі своїми колегами обговорив двосторонню співпрацю між Україною та Туреччиною у подальшому. «Міністри наголосили на прагматизації та економізації українсько-турецьких відносин. Глави МЗС у зазначеному контексті обговорили подальші кроки з пришвидшення підписання Угоди про вільну торгівлю на взаємовигідних умовах», – зазначається у повідомленні МЗС [82].

Особливо важливою є інвестиційна співпраця між державами. Так, Туреччина виступає певним посередником для розвитку торговельних

відносин нашої держави з країнами Близького Сходу, африканського континенту, а також для співпраці з міжнародними організаціями. Між Україною і Туреччиною протягом довготривалого часу провадився активний діалог стосовно розвитку економічної й інших видів співпраці. У відповідності до даних Національного банку України, станом на 31 грудня 2021 року обсяг прямих іноземних інвестицій в економіку України (залишків) (інструменти участі в капіталі й боргові інструменти), складав 64163,2 млн. дол. США. Так, Туреччина займала 15 місце з-поміж іноземних інвесторів, маючи показник 615,2 млн. дол. США [71] (додаток Б, таблиця 1).

Так, у відповідності до офіційних даних, станом на 31 грудня 2021 року, Туреччина інвестувала в економіку нашої країни 295,2 млн дол. США. При цьому, найбільший обсяг інвестицій з Туреччини в Україну надійшов у наступні галузі: «ремонт автотранспортних засобів та мотоциклів; оптова та роздрібна торгівля – 99 млн. дол. США; операції з нерухомим майном – 83,2 млн. дол. США; промисловість – 40 млн. дол. США; будівництво – 28,1 млн. дол. США; складське господарство, транспорт, поштова і кур'єрська діяльність – 13,3 млн. дол. США; діяльність в галузі адміністративного та допоміжного обслуговування – 6 млн. дол. США; лісове, сільське і рибне господарство – 3,6 млн. дол. США; наукова, професійна і технічна діяльність – 2,1 млн. дол. США; телекомунікації й інформація – 0,7 млн. дол. США» [81, с. 10-11]. До того ж, інвестиції ще надходили у сферу страхової й фінансової діяльності, а також надання інших видів послуг. З України прямі інвестиції до Туреччини становили 1,7 млн. дол. США й були направлені у промисловість, а точніше: у переробну промисловість; ремонт автотранспортних засобів та мотоциклів; оптову й роздрібну торгівлю; у галузь допоміжного і адміністративного обслуговування. Інвестиції з Туреччини вкладалися у великі суб'єкти господарської діяльності, а також у малі крафтові підприємства. Сюди включаються ще реінвестиції від доходів, які одержують турецькі компанії, розміщені на території нашої держави. У певних сферах, в

особливості тих, які мають зв'язок із наданням будівельних послуг, інвестиції компанії утворюються за рахунок майна й інших активів, які акумулюються в межах виконання крупних будівельних проєктів. З-поміж наймасштабніших інвестиційних проєктів доцільно згадати Guris, Turkcell, Agro Produkt Kherson, TerraTarsa, Pegasus Airlines тощо [81, с. 11].

У відповідності до інформації UkraineInvest – офісу із залучення та підтримки інвестицій, до головних напрямків зацікавленості турецького бізнесу в Україні можна віднести наступні:

- у секторі телекомунікацій – турецька компанія Turkcell виступає власником 3-го у відповідності до величини мобільного оператора в Україні Lifecell;
- запровадження проєктів у напрямку розвитку інфраструктури, в тому числі на умовах PPP (державно-приватного партнерства) й концесійні проєкти розвитку інфраструктури;
- інвестиційна співпраця у галузі агропромислового виробництва (зокрема, розвиток тваринництва й вирощування зернових культур);
- приватизація об'єктів державної власності;
- галузь громадського харчування і рекреаційного бізнесу;
- відновлювальна енергетика;
- ІТ галузь тощо [136].

Представники турецького Ziraat Bank з представниками Офісу із залучення та підтримки інвестицій України у січні 2022 року обговорили можливість виходу банку на ринок нашої держави. У ході зустрічі мова йшла про інвестиційний клімат у нашій країні та подальші кроки організаційно-консультативної підтримки зі сторони UkraineInvest для інвестиційних намірів Ziraat Bank [136].

До того ж, Туреччина є зацікавленою у розвитку портової інфраструктури. У ході останніх зустрічей між президентами В. Зеленським й Р. Ердоганом, які відбувались до повномасштабної війни, питання щодо

інвестицій виступало одним з найголовніших. Так, між президентами було досягнуто домовленостей стосовно передачі портів «Херсон» і «Ольвія» в концесію, щодо інвестицій в рекреаційний комплекс у південних областях нашої країни, транспортну та логістичну інфраструктури. Загалом, варто зазначити, що до початку повномасштабної війни росії проти України, на території нашої країни працювало орієнтовно 700 турецьких компаній. Зокрема, турецькими будівельними компаніями було побудовано більше 200 проєктів в Україні на загальну вартість більше 8 млрд дол. США, в тому числі трамвайні колії, дороги, готелі, а також торгові центри [81, с. 14]. Б. Пехліван, що є головою асоціації TUID відзначив, що до початку повномасштабної війни, інвестиції турецьких бізнесменів в Україну оцінювалися в 4,5 млрд дол. США. З того часу кількість працівників турецьких компаній зменшилась у 2 рази – до 15 тис. осіб [133].

На основі проведеного дослідження економічних відносин між Україною та Туреччиною протягом розглянутого періоду можна виокремити наступні позитивні аспекти:

- обсяг торгівлі між Україною та Туреччиною підвищувався протягом досліджуваного періоду, і аби не повномасштабна війна росії проти нашої країни можливо було б очікувати подальший ріст у майбутньому;

- Туреччина виступає вагомим імпортером зернових культур, метанолу, соняшникової олії, а також інших продуктів з нашої країни;

- Турецькі інвестиції в Україну підвищувались протягом останніх років, до початку повномасштабного вторгнення росії [107].

Таким чином, розглянувши особливості російсько-турецької та українсько-турецької політичної співпраці можна говорити про те, що протягом трьох десятиліть Україна та Туреччина змогли налагодити тісну політичну, економічну співпрацю. Такі важливі дипломатичні зустрічі глав держав засвідчують прагнення двох сторін до порозуміння та взаємоспівпраці. В період з 2014 по 2021 роки йшов поміркований, добре обдуманий

політичний діалог. Його перевагами стало зближення держав, не зважаючи на гострий конфлікт росії та України. Економічне співробітництво між двома країнами виступає однією з провідних складових зовнішньополітичних стратегій як України, так і Туреччини. Економічні відносини між обома країнами мають суттєвий потенціал для розвитку у подальшому, в тому числі за рахунок збільшення торгівлі та інвестицій.

Висновки до розділу 3

Тривалий конфлікт між росією та Україною, що розпочався у 2014 році, помітно вплинув на позицію Туреччини щодо вторгнення та подальших геополітичних наслідків. Поворотний момент у 2013 році, позначений зростанням геополітичного значення України та зусиллями росії залучити Україну до економічного партнерства, провів подальшу ескалацію.

Анексія Криму в 2014 році після військової інтервенції посилила історичні зв'язки Туреччини з регіоном, зокрема її історичний вплив і спільну спадщину з кримськими татарами. Хоча Туреччина висловила занепокоєння соціально-економічною ситуацією та правами кримських татар, її реакція залишалася обережною і виваженою, що відображає її складні відносини з росією.

Підхід Туреччини до кримської кризи нерозривно пов'язаний з її більш широким суперництвом і складними відносинами з росією, особливо в економічних аспектах, таких як торгівля енергоносіями, зокрема, імпорт газу, і туристичний сектор. Незважаючи на дипломатичні висловлювання занепокоєння і засудження дій росії на міжнародних форумах, реакція Туреччини має свої нюанси, на які значною мірою впливає її значна залежність від росії в питаннях енергоресурсів.

У контексті зовнішньої політики Туреччини український конфлікт має важливе значення для Туреччини, оскільки збігається з її цілями щодо

регіональної стабільності. Туреччина послідовно підтримує прагнення України до євроатлантичної інтеграції та активно долучається до надання гуманітарної допомоги. Двосторонні торговельні відносини між двома країнами зазнали значного зростання, а Туреччина стала важливим торговельним партнером для України. Крім того, Туреччина продемонструвала помітний інвестиційний слід у різних секторах української економіки.

Відносини між Туреччиною та Україною, що розвиваються, уособлюють складну взаємодію мінливого геополітичного ландшафту, економічних імперативів та тривалого російсько-українського конфлікту. Незважаючи на виклики, спричинені зовнішніми впливами, обидві країни демонструють непохитну відданість поглибленню економічних зв'язків та зміцненню стабільності в регіоні. Ця траєкторія підкреслює складність міжнародних відносин, висвітлюючи перетин економічних інтересів та геополітичних міркувань у формуванні двосторонньої взаємодії між країнами.

РОЗДІЛ 4. УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

4.1. Туреччина як посередник між росією та Україною у зерновій угоді

24 лютого 2022 року росія розпочала повномасштабну війну проти України.

В умовах повномасштабної війни Туреччина показує незмінну підтримку територіальної цілісності нашої держави. У той же час, Турецька Республіка займає специфічну позицію стосовно вторгнення росії в Україну, що обумовлено регіональними інтересами, а також оцінкою вигоди двосторонніх відносин зі сторонами конфлікту [34, с. 1]. У той же час, Туреччина виступає посередником стосовно деяких питань, що стосуються повномасштабної війни росії проти України, зокрема у зерновій угоді.

В основі економіки нашої країни на сьогодні міститься багатогалузева промисловість, сільське господарство, а також сфера послуг. Зважаючи на родючі чорноземи, Україна славиться своєю врожайністю (додаток В, таблиця 1).

Як можна помітити з даних табл. 4.1, площа сільськогосподарських угідь в Україні збільшувалась протягом останніх п'яти років до повномасштабного вторгнення росії в Україну. Станом на кінець 2021 року була відмічена рекордна кількість сільськогосподарських угідь під посівну. Відповідно до цього збільшувався і валовий збір зернових культур українськими аграріями. Станом на 2021 рік було встановлено рекорд по валовому збору – 85680,1 тис. т., що було на 31,95% більше, ніж у попередньому році. Урожайність посівних площ також змінювалась протягом 2017-2021 років, досягши станом на 2021 рік рекорд по урожайності зернових культур – 53,8 ц/га, що було обумовлено сприятливими кліматичними умовами й застосуванням прогресивних форм

ведення сільського господарства [52]. Велика урожайність посівних площ в Україні спричиняла надлишок зернових культур, які йшли на експорт (додаток В, рисунок 1).

Так, станом на кінець 2021- початку 2022 років Україна займала 1 місце серед світових експортерів соняшникової олії, 2 місце серед світових експортерів ячменю, 3 місце серед світових експортерів кукурудзи, 3 місце серед світових насіння рапсу, 5 місце серед світових експортерів пшениці та 7 3 місце серед світових експортерів рапсової олії [36].

Взагалі, Україна експортує різну продукцію, але все ж особливу увагу акцентує на експорті зернових. На українському зерні завжди чимало заробляли трейдери, перевізники, порти тощо. Дана галузь приносила вигоду і державі завдяки податкам і окремо працівникам завдяки заробітній платі.

Основними країнами-імпортерами у довоєнний період були наступні (додаток В, таблиця 2).

Як можна помітити з даних таблиці 2, у довоєнний період найбільшими імпортерами зернових культур були Китай, Єгипет та Туреччина. До початку повномасштабної війни, основні обсяги експорту зернових культур переправлялись до покупців через порти Миколаєва, через порти Чорноморська та Південної Одеси. Вказане складає 95% зернових вантажів, які вивозили морськими шляхами, тоді як інші 5 % припадало на Маріуполь та Бердянськ. Зернові культури в порти в більшості везли залізницею. Проте, ситуація на вітчизняному ринку зернових культур повністю змінилася у лютому 2022 року. Війна росії проти нашої країни спрямована на знищення економіки України, а першочергово аграрного сектора задля спричинення світової паніки навколо вітчизняного зерна. Експорт зерна через портові термінали від початку війни зупинився [52].

Також, зважаючи на те, що основні посівні площі в Україні розташовані на півдні держави і саме ця територія є основою зернового господарства, то суттєва частка українського зерна була викрадена російськими військовими.

Згідно офіційних даних, російськими військовими було викрадено орієнтовно 6 млн тонн українського зерна, яке було зібрано на окупованих територіях 2022 року [8].

Так, до 4,7 млн га зменшилися посівні площі, іншими словами, відбулось зменшення на 26%, першочергово у зв'язку з тимчасовою окупацією деяких регіонів країни, а також у зв'язку з відсутністю можливості господарювання на вже звільнених територіях (забруднення, мінування, пошкодження ріллі) чи тих, які поруч із фронтом [4]. Окреслена неможливість може бути пояснена масовим мінуванням приватних будинків, посівних площ, фермерств тощо. Істотна частина територій стала непридатною внаслідок забруднення, частина – затопленою через підрив росіянами Каховської ГЕС. Ну і звичайно, ще частина українських родючих земель – це сьогодні територія на якій ведуться активні бойові дії. Таким чином, велика частина родючих українських ґрунтів сьогодні опинилася в епіцентрі війни і стала непридатною для ведення зернового господарства.

Станом на 25 листопада 2022 року врожай зернових і зернобобових культур в Україні було зібрано на більше 67 млн (включаючи 51 млн т зернових і 16 млн т олійних). Так, зернових і бобових було обмолочено 9,2 млн га, намолочено 40,1 млн т зерна, тоді як олійних з 7,1 млн га було намолочено 16,6 млн т. [4]. Тоді як, для порівняння, станом на 22 вересня 2023 року, українськими аграріями було зібрано 29,8 млн т зернових та зернобобових культур, а також 7,649 млн т олійних культур. Так, зернових і зернобобових культур було зібрано із площі 6,841 млн га. за врожайності 43,6 ц/га було намолочено 29 800,1 тис. т зерна [27].

Зважаючи на такі великі цифри отриманих зернових культур, все ж перед українською владою виникло гостре питання, як його експортувати. Експорт зернових – це не лише збут надлишкового продукту, а значні кошти, які особливо необхідні для вітчизняного бюджету, і які складають мільярди доларів.

За час повномасштабної війни фінансування державного значно скоротилося внаслідок окупації частини території, еміграції, мобілізації населення, знищення великої кількості підприємств тощо. Саме тому перед українською владою постало гостре питання, як вивезти зерно за кордон. Закликаючи держави світу посприяти в зазначеній справі, українські політики і зокрема президент Володимир Зеленський вказували на те, що росія прирікає на голод народи Африки та Азії. А Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерріш заявляв у травні, що голодна смерть на тлі війни загрожує 49 мільйонам жителів сорока трьох країн світу [109].

Посередником в зерновій угоді між Україною та росією виступила Турецька Республіка.

Президент Туреччини Р. Ердоган з першого дня широкомасштабної війни закликав президента росії припинити військове вторгнення та вивести російські війська з території України. Туреччина, починаючи від перших днів повномасштабного вторгнення стала корисною для України, оскільки країна, керуючись положеннями конвенції Монтре, закрила для усіх країн, в тому числі й для росії, протоки Босфор та Дарданелли. У ст. 9 Конвенції Монтре зазначається: «Під час війни, коли Туреччина не є воюючою стороною, військові кораблі користуються правом повної свободи проходу і судноплавства у протоках. Проте військові судна держав, що воюють, не мають права проходити через протоки, за винятком випадків, які виникають із застосування статті 25 цієї конвенції, а також у разі надання допомоги державі, яка є жертвою агресії» [41]. Для Туреччини закриття чорноморських проток виступило доволі вагомим рішенням, оскільки зазначеним остання підтвердила роль сильного регіонального лідера, а також істотну підтримку незалежності й територіальної цілісності нашої держави. Також країна підтримала резолюцію Генасамблеї ООН щодо припинення участі росії у Раді з прав людини, яка поставляє зброю в Україну [58].

Переговори щодо вивозу Україною зерна були особливо складними. Ще наприкінці березня 2022 року росія стала блокувати доступ до українських портів, тим самим позбавляючи Україну можливості експортувати зерно, а також не даючи 94 кораблям із продовольством вийти в Середземне море. На початку травня 2022 року почало бути відомо, що майже 4,5 мільйона т зерна були заблоковані у портах України. Здійснювати експорт продукції було неможливо у зв'язку з закритими морськими шляхами на фоні військового вторгнення росії в Україну [38]. 25 травня цього ж року в МЗС росії заявили, що вони готові надати гуманітарний коридор для експорту врожаю з України через Чорне море в обмін на «розмінування Україною» акваторії Чорного моря, що його сама росія й замінувала в перший місяць повномасштабного вторгнення, а також зняття санкцій. Д. Кулеба – міністр закордонних справ України відреагував на зазначене, закликавши не піддаватися на шантаж росії в обмін на зняття санкцій [23].

Президент росії в червні 2022 року заявив, що росія не перешкоджатиме вивозу українського зерна і запропонував зробити вказане через порти Маріуполя і Бердянська, окуповані росією, порти, контрольовані Україною, а також залізницею через Румунію, Польщу і Білорусь. Президент росії зазначив, що надає гарантію проходу українських суден із зерном із чорноморських портів України у тому випадку, якщо Київ розчистить фарватер від мін [23]. Зрозуміло, що така пропозиція була та залишається на сьогодні неприпустимою. З огляду на постійне недотримання своїх обіцянок, українські кораблі з зерном та екіпажем були б черговою «здобиччю» російських найманців.

З липня 2022 року розпочалися активні переговори щодо вивозу Україною зерна. 14 липня 2022 року у Стамбулі пройшли перші перемовини представників України, росії, ООН, а також Туреччини стосовно розблокування експорту через 3 порти України: Одеса, Чорноморськ, Південний мін [59].

Україна 22 липня 2022 року підписала окремий договір з Туреччиною та ООН, також наша держава взяла на себе зобов'язання перед останніми. При цьому, росія підписала дзеркальний договір з Туреччиною та ООН. У присутності президента Туреччини Р. Ердогана й генсека ООН А. Гутерреша документ від імені України був підписаний О. Кубраковим – міністром інфраструктури України, від імені Туреччини – Х. Акар – міністром оборони Туреччини. Іншу угоду з Х. Акаром було підписано міністром оборони росії – С. Шойгу [89]. Прямі договори між Україною та росією підписані не були.

У рамках цього договору було домовлено щодо функціонування координаційного центру під егідою ООН, в склад якого входитимуть представники України, Туреччини, ООН, а також росії, що надали гарантії стосовно безпечного пересування суден з портів нашої країни. З метою додержання таких домовленостей, у Туреччині було створено інспекційні групи, до складу яких входили представники усіх країн, що забезпечували перевірку персоналу й вантажів, які прямували до портів України чи виходили з останніх. Така інспекція відбувалась тільки в гаванях, на вході й виході Турецької протоки. Також було домовлено про режим припинення вогню, а також часткове розмінування. У відповідності до даних WSJ, неузгодженими лишились технічні деталі [89]. Для України такий варіант був значно більш привабливішим, аніж вивезення зерна через окуповані території чи через територію Білорусі. Домовленість, яка була підписана в липні 2022 року, надавала Україні великі переваги та перспективи, насамперед, наша країна отримала можливість експортувати приблизно 2-3 млн т зернових.

Було домовлено, що договір буде діяти протягом 120 днів від дня підписання з можливістю продовження на ідентичний період у тому випадку, якщо одна зі сторін не повідомить стосовно наміру припинити дію останнього. Р. Ердоганом, президентом Туреччини, було заявлено, що договір дасть можливість стримати підвищення цін на харчі: «Ми пишаємося тим, що

відіграємо важливу роль в ініціативі, яка зіграє важливу роль у вирішенні глобальної продовольчої кризи» [89].

І хоча завдяки ООН і Туреччині стало можливим вивезти на продаж українське зерно, але вже 23 липня 2022 року росія здійснила удари по одеському порту. 1 серпня 2022 року з Чорного моря вийшов перший корабель з українським зерном. Станом на 20 вересня 2022 року в рамках «зернової ініціативи» було експортовано 4,1 млн т агропродукції. Загалом з портів вийшло 177 суден з українською агропродукцією для країн Азії, Європи та Африки. 20 вересня 2022 року, в рамках реалізації «зернової ініціативи» з портів «Одеса» та «Чорноморськ» вийшли 8 суден, які на борту мали 195,7 тис. т агропродукції [28].

Сама ж Туреччина, виступивши посередником в питанні вивозу українського зерна, також отримала свою вигоду. Насамперед, для Туреччини було встановлено знижку 25 % на купівлю зерна з українських портів в обмін на допомогу. Також, акцентуючи увагу на позитивних сторонах співпраці між Україною та Турецькою Республікою, необхідно зазначити, що країна також приймала викрадене з України росіянами зерно.

Підтвердженням вищезазначеного виступає те, що 3 червня 2022 року В. Бондар – посол України в Туреччині заявив, що росія вивозить українське зерно в інші країни, в тому числі й в Туреччину [58]. Окупувавши українські південні території, росіяни масово грабували українців, зерно стало одним із найбільш цінних трофеїв, які вивозилися до інших країн нібито як «російське зерно». Саме тому, ні турецьку сторону, ні якусь іншу, яка прийняла таке зерно, офіційно Україна не може звинуватити, адже росіяни подбали про документи, якими засвідчували зерно, як російське. Чому український посол вирішив, що це зерно українське? Справа в тому, що по трекеру та по фотографіях із супутників і публікаціях в ЗМІ, російські кораблі дійсно заходили на територію українських портів, забирали зерно та везли його на

продаж. Але довести таку ситуацію в юридичній площині насправді дуже важко, тому окреслена справа була ініційована в прокуратуру.

Туреччина також була повідомлена про зазначену ситуацію, і відреагувала тим, що остання є готовою працювати з нашою країною в правовій площині, проте прямих механізмів впливу на такі масові вивезення у них немає [48].

Не лише до Туреччини, у посольстві України в Бейруті було повідомлено, що росія вивезла лише до Сирії 100 000 т зерна викраденого з українських сховищ. Проте, дану ситуацію Сирія не коментувала, тому довести правду тут також буде не просто.

Варто зазначити, що в червні 2022 року самі ж російські ЗМІ визнали, що з території Маріуполя зерно вирушає до Криму для подальшого експорту. Провівши аналіз супутникових фото й вантажних документів, було з'ясовано, що тільки у травні 2022 року із зернового терміналу в Севастополі було вивезено 140 тис. т зерна, що складає 6% від всього місячного експорту росії – істотний обсяг з огляду на те, що термінал знаходиться під санкціями. З 8 суден, що потрапили на фото у Севастополі, 1 відслідкувати не вдалось. При цьому, 4 рушили до Сирії, маючи вантаж 90 тис. т зерна, тоді як інші 3 (43 тис. т) прибули в Туреччину. Вказані 3 судна, згідно документів, завантажились в російському порту Кавказ біля східного узбережжя Криму. Перевалка вантажів на якірній стоянці у зазначеному порту відіграє істотну роль в обході санкцій. У відповідності до слів одного з експортерів росії, котрий побажав лишитись анонімним, порт Кавказ уже декілька років застосовують з метою легалізації зерна, що вивозять через Крим. Перевантаживши останнє із судна на судно й вказавши портом відправлення Кавказ, можна приховати справжнє походження вантажу [42].

У 2022 році заблоковані українські порти та неможливість вивозу українського зерна стали справжньою проблемою для ООН. Організація всім можливими способами намагалася посадити за стіл переговорів українську та

російську сторону, проте без посередника зазначене зробити було не реально. Посередником згодилася стати Туреччина, тому навіть зважаючи на її особисті вигоди, країна стала важливим суб'єктом переговорного процесу.

Із початку червня 2022 року Туреччина робила гучні заяви про створення дорожньої карти під егідою ООН, як поновити експорт українського зерна.

Безперечним є те, що Туреччина проводить досить виважену політику. Вона намагається зберігати збалансовану лінію дипломатичних діалогів. Досі жодній іншій країні не вдавалося звести дві воюючі сторони на своїй території, а Туреччина зуміла. Також, потрібно віддати належну шану і самому президенту Р. Ердогану, який вміє знаходити спільну мову і з тираном володимиром путіним і з українським президентом Володимиром Зеленським. Саме ораторське мистецтво турецького президента зробило можливим експортувати українське зерно. Раджеп Ердоган взяв на себе відповідальність за посередництво в переговорах і домовленостях щодо вивезення зерна. Його внесок є надзвичайно великим, так як з серпня по сьогодні з України продовжують вивозити зерно. Для України вивіз зерна є важливим насамперед тому, що вона, отримуючи за нього кошти, продовжує утримувати економіку держави.

У той же час, варто зазначити, що росія – це справжній світовий терорист, вона несе загрозу не лише для України, а і для багатьох інших держав. Своєю політикою блокування українських торгових суден вона була готова припекти на голод десятки тисяч населення Африки та Азії. Але в. путін хоче здаватися для світової громадськості не агресором, а захисником власних територій, тому не дозволити вивозити українське зерно просто не зміг, адже в такому випадку він би точно «втратив обличчя». Проте, відомо, що в. путіну не сподобалися масштаби вивозу українського зерна і реакція на це світу.

У зв'язку з вищезазначеним, 9 жовтня 2022 року росія виступила з заявою, що припиняє участь у «зерновій угоді», яка була підписана Україною, Туреччиною, росією і ООН у Стамбулі, у відповідності до якої передбачалось

розблокування українських портів. Як причина таких дій, було названо атаку кораблів Чорноморського Флоту 29 жовтня 2022 року вранці. Після того як росією було оголошено про тимчасове призупинення участі в «зерновій угоді», Туреччина розпочала переговори, а президент Туреччини Р. Ердоган заявив, що продовжить вживати заходів з метою збереження угоди чинною, не дивлячись на коливання росії. Не зумівши підтвердити таке «алібі» вищезазначеного, 2 листопада 2022 року росія знову відновила власну участь у «зерновій угоді» [28].

15 листопада 2022 року України висунула пропозицію розширити угоду на порти «Ольвія» та «Миколаїв», а вже 19 числа цього ж місяця угоду було продовжено на 120 днів [28].

Таким чином, з березня по 15 листопада 2022 року кордон України перетнуло 29,12 млн тонн с/г продукції. При цьому, в загальному від початку повномасштабної війни і до 15 листопада 2022 з нашої країни було експортовано 6,3 млн тонн пшениці, кукурудзи – практично у 2 рази більше, а точніше – 11,1 млн тонн. Станом на 28 листопада 2022 року від моменту виходу «Зерновим коридором» першого судна з українським продовольством було експортовано 9,1 млн тонн агропродукції, включаючи зернові, зернобобові й олійні культури. Загалом з українських портів вийшли 403 судна з продовольством для країн Азії, Європи і Африки [4].

З нового 2023 року спроби зірвати зернову угоду знову поновилися.

Так, 19 березня 2023 року М. Сольський – міністр аграрної політики та продовольства України повідомив стосовно того, що не дивлячись на спроби тиску й шантажу зі сторони росії, наша країна та її партнери спромоглися подовжити дію «зернової угоди» на тих самих умовах, на яких остання укладалась початково із терміном дії 120 днів. Хоча МЗС росії стверджувало, що угоду було продовжено на 60 днів [28].

росія, починаючи з 10 квітня в односторонньому порядку припинила реєстрацію суден, що слідували в порти України з метою формування

інспекційного плану. Представники ООН, Туреччини й росії не здійснювали інспекцію суден з українським зерном, так як представники країни-агресорки викреслили узгоджені назви й вписали інші судна з черги до списку. Зазначене спричинило блокування «Зернового коридору» на 1 день [37].

Представники росії у Спільному координаційному центрі у Стамбулі 25 квітня 2023 року відмовились погоджувати рух суден до/з українських морських портів по «зерновому коридору». 17 травня цього ж року Чорноморська зернова ініціатива була продовжена на період 2 місяців – до 18 липня 2023 року [39]. Зрозуміло, що росія ніколи б не пішла на такі поступки – пропустити українські торгові кораблі, якби взамін не отримала б вигоди для себе.

17 липня 2023 року росія заявила про зупинення участі у зерновій угоді, що дає можливість експортувати зерно України з чорноморських портів, зазначивши, що її поновлення можливе тільки при знятті переліку санкцій [74].

10 серпня 2023 року Д. Кулеба – міністр закордонних справ Ук заявив, що у президента Туреччини Р. Ердогана найбільше шансів здійснити вплив на в. путіна у питанні поновлення зернової угоди: «Думаю, не буде перебільшенням сказати, що президент Ердоган, ймовірно, єдина людина у світі, яка може переконати президента путіна у цьому питанні» [45].

На зустрічі Р. Ердогана та в. путіна, яка пройшла у вересні 2023 року, президент росії заявив, що росія не є готовою відразу повернутись до участі в зерновій угоді. Ним було зазначено, що вказане є можливим тільки у випадку виконання вимог, висунених кремлем [72].

4 вересня 2023 року Р. Ердоган заявив, що Туреччина й у подальшому буде виступати за продовження Чорноморської зернової ініціативи, так як альтернативи зазначеній угоді наразі немає: «Чорноморська зернова угода відіграє ключову роль у усуненні глобальної продовольчої кризи. Вона діє як дихальна трубка для тих, хто її потребує. Альтернативи немає, всі інші

варіанти не є настільки ефективними та безпечними». Р. Ердоганом було уточнено, що Туреччина разом з ООН має намір підготувати новий пакет пропозицій стосовно зернової угоди, що повинна допомогти досягти справжнього результату [3].

24 вересня 2023 року 2-га партія української пшениці прибула до Туреччини судном Агоуат тимчасовим зерновим коридором через Чорне море, не дивлячись на погрози росії атакувати катери [83].

Отже, Туреччина – це держава, яка неоднозначно здійснює свою зовнішньополітичну діяльність по відношенню до України. З одного боку, можна стверджувати, що країна, не розриваючи відносин з росією, є небезпечним другом та партнером України. Але, з іншого боку, не варто забувати, що вивіз українського зерна, здійснюється уже понад рік саме завдяки активній участі ООН та Туреччини. Президент Туреччини Р. Ердоган, маючи близькі відносини з в. путіним, вкотре домогся продовження «зернової угоди». Звісно, в інформаційних джерелах можна знайти чимало критики по відношенню до такої участі Туреччини, можна закидати особисту вигоду країни в даному посередництві, звинувачувати в дружбі з терористом. Проте, все ж, не варто забувати, що саме зусилля цієї країни та її президента сприяють тому, щоб український бюджет наповнювався, адже кошти, які його поповнюють у великій мірі підтримують економіку держави. «Природа» Туреччини ніколи не була передбаченою, з часів Середньовіччя відомо, що турки часто йшли на змови, підтримували інтриги, переходили на сторону того, хто більше заплатить. Нам сьогодні не потрібно судити Туреччину за її «гріхи» чи політичну лінію, наше завдання – не втратити такого міцного, дієвого союзника. Адже, окрім слів співчуття, країна діє на нашу користь, створює умови, завдяки яким Україна має можливість експортувати те, що вміє робити та вирощувати. До того ж, Р. Ердоган заявив, що Туреччина й у подальшому буде виступати за продовження Чорноморської зернової ініціативи

4.2. Роль Анкари у врегулюванні російсько-української війни

24 лютого 2022 року президент України закликав усі країни світу посприяти зупиненню російської агресії. Більшість держав негативно відреагували на російське вторгнення, виразили своє збентеження та звернулися до російського диктатора з проханнями зупинити наступ. Реакція світу була повільна, ніхто не вірив, що Україна у цій війні буде так довго стримувати «другу армію світу». І лише через певний проміжок часу послідували реальні дії світової громадськості, а саме – допомога зброєю.

Ймовірно багатьом, особливо українцям, згадалися події, які передували Другій світовій війні, а саме – політика «умиротворення агресора». Чи повторилася ця політика в 2022 році? Частково, так. Адже очікуваної миротворчої місії не відбулося, неактивною була і підтримка зброєю в перший місяць війни, не всі країни взагалі стали на бік України, і вказане відбулось не тому, що останні поділяють інтереси росії, а тому що вони є залежними від російських енергоносіїв.

Для врегулювання відносин між українською та російською сторонами були залучені міжнародні представники. Однією з країн, яка відіграла та відіграє одну з важливих ролей у врегулюванні російсько-української війни від майже самого її початку й донині є Туреччина. Так, роль Анкари прослідковується протягом всього періоду повномасштабної війни.

Зокрема, уже в березні 2022 року президент Туреччини Раджеп Ердоган запропонував міністрам закордонних справ України Дмитру Кулебі та росії сергію лаврову зустрітися на переговори на території Туреччини. Зустріч відбулася 10 березня 2022 року за посередництва та у присутності глави МЗС Туреччини Мевлюти Чавоцоглу. З цього часу Туреччина стала важливою стороною переговорного діалогу. Порозуміння між сторонами досягнуто не було, оскільки російський міністр наполягав на «демілітаризації та

денацифікації», натомість український глава МЗС не поступився опоненту. Таким чином, у результаті переговорів «Кремль знову пообіцяв влаштувати гуманітарні коридори для евакуації населення із зони бойових дій, не уточнивши напрямку прийнятних для них маршрутів, та режим тиші з 11 березня з 10.00, зокрема в Києві, Сумах, Чернігові, Харкові, а також Маріуполі» [103].

14-15 березня 2022 року відбувся четвертий раунд переговорів, наслідком переговорів стала домовленість про створення робочих груп. Проте, напередодні українська сторона розробила список вимог до російських представників, насамперед, це компенсація від росії за руйнування в Україні, припинення вогню, виведення військ ворога тощо. Однак, як висловився радник Офісу президента Михайло Подоляк, «процес дуже складний, але простір для компромісу є» [32].

21 березня 2022 року було проведено п'ятий раунд переговорів, який, як і попередні, не призвів до переваги української сторони та не вирішив гострих проблем. Президент Володимир Зеленський у своїй промові запропонував президенту росії зустрітися особисто, однак російська сторона негативно поставилася до такої пропозиції.

29-30 березня переговори сторін відбулися в Стамбулі, знову ж таки за посередництва президента Туреччини Р. Ердогана. Підсумки переговорів стали неоднозначними, наприклад, глава російської делегації Володимир Мединський заявив, що росія здійснить «два кроки» задля деескалації конфлікту. Ним було зазначено, аби Київ надав москві підтвердження стосовно прагнення України до нейтрального й без'ядерного статусу. Також, у відповідності до слів вищезгаданого В. Мединського, російські пропозиції включають відмову України від виробництва, а також розміщення всіх видів зброї масової поразки. Однак, українська сторона не підтвердила таких заяв. Один із членів української переговорної групи зазначив, що в процесі переговорів розглядалося питання нової системи гарантій безпеки для України

в рамках міжнародного договору, що ратифікує. З-поміж країн-гарантів, у відповідності до його слів, спостерігаються країни Радбезу ООН, Франція, США, Канада, Німеччина, Туреччина, Польща, Ізраїль. Ці ж країни, у відповідності до його слів, повинні були допомогти Україні вступити до ЄС. Також, на переговорах Михайлом Подоляком було висунуто пропозицію щодо статусу Криму і Севастополя протягом п'ятнадцяти років. При цьому, Москва і Київ весь зазначений термін мали утримуватись від вирішення зазначеного питання військовим шляхом. Однак, Володимир Мединський, у свою чергу, заявив, що вказане не відповідає позиції Росії [103].

Загалом, можна сказати, що переговори, які активно відбувалися в 2022 році не принесли кардинальних змін, російська сторона не хотіла йти ні на які поступки і навіть турецьке посередництво не посприяло порозумінню переговорників. У той час, коли припинялися переговори, а іноді і під час них, російська армія продовжувала бомбити українські міста та села, що говорить про недовіру і непродуктивність переговорного процесу.

Наступні переговори між українською та російською стороною відбувалися в онлайн форматі. Якщо ще тиждень після переговорів у Стамбулі сторони були налаштовані на подальші конструктивні переговори та зустріч президентів України і Росії, то звірства росіян у Бучі значно підірвали переговорний процес.

В липні 2022 року головна тема переговорів стосувалася питання вивезення українського зерна. Посередником переговорного процесу знову виступив президент Туреччини Раджеп Ердоган. У Стамбулі була проведена зустріч військових делегацій Туреччини, України, Росії, а також делегацій ООН. За результатами переговорів жодна зі сторін не зробила офіційної заяви. Як вже було зазначено раніше, станом на липень 2022 року в українських портах було заблоковано 20 млн. т зерна, яке було призначено на експорт. Російська сторона довго не погоджувалася на вивіз Україною зерна, так як російські окупанти були зацікавлені самостійно вивозити зерно з окупованих

територій і продавали їх країнам, які погоджувалися з ними торгувати. Все ж 22 липня 2022 сторони за посередництва Туреччини та під егідою ООН домовилися про експорт українського зерна Чорним морем.

Загалом українсько-російські переговори проходили надзвичайно складно, що пояснюється небажанням кожної зі сторін йти на поступки. А навіть такі переговори стали можливими завдяки посередництву Туреччини та ООН.

З вище вказаного можна говорити, що особливо активну участь є процесі налагодження відносин між Україною та росією бере президент Туреччини Раджеп Ердоган. Окрім військової та матеріальної допомоги, Анкара вступає посередником між сторонами конфлікту. Р. Ердоган неодноразово зустрічався з в. путіним та В. Зеленським. На цих зустрічах Р. Ердоган здійснює спроби щонайшвидше домогтися припинення вогню, а також сісти за стіл переговорів. Також президент Туреччини виступив ініціатором, щоб бути посередником у процесі вивезення зерна з України, про що уже було згадано раніше.

Так, Туреччина на дипломатичній арені приєдналася до партнерів по євроатлантичній спільноті та засудила агресію росії. Анкара, до того ж, надає практичну допомогу Україні, відправляючи гуманітарну допомогу. Системи озброєння, що її постачає Туреччина, активно застосовуються Збройними силами України на фронті [34, с. 2].

Тож, президент Туреччини відкрито виступив проти війни росії проти України, проте зазначену позицію не можна назвати однозначною.

До того ж, й деякі заяви представників влади Туреччини на тему російсько-українського конфлікту також видаються двозначними. Зокрема, Х. Акар – міністр оборони Туреччини, при коментуванні мінної загрози в Чорному морі, обережно висловився стосовно походження останньої. Міністр утримався від звинувачень росії у зазначеному, при тому, припустив, що міни могли розмістити спеціально для створення передумов початку операції НАТО в акваторії Чорного моря (у форматі протимінної місії) [117]. М.

Чавушоглу – міністр закордонних справ Туреччини заявив, що деякі з країн-членів Північноатлантичного альянсу є зацікавленими у продовженні російсько-українського конфлікту задля того, аби послабити росію [108].

При цьому, применшувати роль Анкари також не варто, оскільки у вирішенні російсько-української війни вона дуже вагома. Насправді, позицію турецького президента потрібно розглядати не лише як жест доброї волі до України, а і як загрозу власній державі. Р. Ердоган, засуджуючи війну і закликаючи сторони протистояння до переговорів, обрав досить неординарний підхід. Відомо, що більшість держав, які засудили російське вторгнення, запровадили проти росії санкції, поставили її в умови повної або часткової ізоляції. Натомість, Туреччина продовжує вести політичний та економічний діалог з росією.

Так, країна-агресор лишається одним із партнерів Туреччини у галузі енергетики. До того ж, росією забезпечується істота частина доходів турецького туристичного сектору. Туреччина змушена зважати на вплив росії у стратегічно вагомих регіонах для себе (Сирії, Південному Кавказі, Лівії). При умовах загострення стосунків із Заходом, влада Туреччини застосовує демонстративну співпрацю з росією в окремих галузях з метою утвердження незалежності політики Турецької Республіки. Туреччина при окреслених умовах додержується доволі специфічної позиції стосовно російсько-українського конфлікту, що відрізняється від політики низки країн євроатлантичного простору [34, с. 2].

У той же час, відмітимо, що не всі країни, які засудили російське вторгнення, розірвали з нею економічні відносини, чимало країн продовжували і продовжують торгувати з росією, тобто ведуть приховану політику. Натомість, Туреччина відкрито висловила свою позицію. Україна прийняла таке рішення Туреччини, адже втрачати такого союзника сьогодні не вигідно, а диктувати свої умови наша країна на нинішньому етапі не має можливості.

Позиція Туреччини зумовлюється наступними факторами: першочергово, позиція Туреччини щодо російсько-українського конфлікту може бути пояснена регіональними інтересами останньої, до того ж, її характером відносин з Україною та росією. Наша держава і росія є вагомими партнерами для Анкари, і відкритий конфлікт між ними розглядається у вигляді загрози турецьким інтересам. Туреччина дуже цінує партнерство з нашою країною, яке останнім часом вийшло на стратегічний рівень. Вона зацікавлена в розвитку економічних зв'язків з Україною, вважає нашу країну важливим торговельним партнером. Готовність розвивати співпрацю у сфері військово-промислового комплексу та постачати озброєння (БПЛА Bayraktar, корвети MILGEM) переконує в зацікавленості Туреччини в тому, щоб Україна зберегла статус незалежного регіонального актора. Більше того, приватна турецька компанія Bayraktar виявила ініціативу будівництва аналогічних заводів в Україні, що на сьогодні є для нашої держави надзвичайно важливим [34, с. 2].

До того ж, не можна не відзначити й те, що підтримка нашої країни застосовується Туреччиною також для покращення свого іміджу на Заході. Туреччина має намір показати для партнерів власний вплив у Чорноморському регіоні, а також домогтись деяких поступок з їх боку. Пріоритетом виступає врегулювання питань військово-технічної співпраці з США, що опинилася під загрозою у зв'язку з закупівлею Туреччиною російського озброєння (системи протиповітряної оборони С-400). Ескалація російсько-українського конфлікту формує загрозу для інтересів Туреччини, а також невідворотно спричиняє матеріальні й іміджеві втрати держави. Продовження воєнних дій актуалізує необхідність у здійсненні чіткого вибору на користь однієї зі сторін. Відмова від розриву з росією нині завдає додаткової шкоди для іміджу Туреччини на Заході. У той же час, жорстка позиція, а також засудження агресії росії може спричинити економічні втрати, що не є бажаними для Туреччини у зв'язку з проблемами національної економіки протягом останніх років. Війна, що

відбувається на території України дестабілізує Чорноморській простір, завдає шкоди практичним інтересам Туреччини в зазначеному регіоні. Бойові дії й блокада українських чорноморських портів у короткостроковій перспективі будуть здійснювати негативний вплив на морську торгівлю, у якій Туреччина виступає стратегічною сполучною ланкою. До того ж, актуалізуються безпекові загрози для розробок родовищ газу в акваторії Чорного моря, на які Туреччина покладає суттєві надії [34, с. 3-4].

Немає сумнівів стосовно того, що Туреччина є зацікавленою у шнайшвидшому закінченні російсько-української війни та бажає бути провідним медіатором у переговорному процесі, користуючись своїм унікальним зовнішньополітичним потенціалом (йдеться про існування високого рівня відносин як з Україною, так і з росією). Війна у окресленому контексті може виступити вікном можливостей для неї. Туреччина, беручи роль посередника в його врегулюванні на себе (що є традиційною стратегією турецької дипломатії сучасності), прагне посилити власні позиції у межах геополітичного суперництва з росією, показати власний вплив на міжнародній арені; покращити імідж в очах партнерів з Захожу. Проте, зусилля Туреччини допоки не мали істотного успіху у зв'язку з відсутністю готовності росії відмовитися від агресивних планів щодо України. Заходи, які були організовані, зокрема, йдеться про зустріч міністрів закордонних справ с. лаврова і Д. Кулеби 10 березня 2022 р., переговори російської і української делегацій 29 березня 2022 р. тощо, не дали практичного результату, а мали виключно демонстративний ефект. Участь Туреччини в українсько-російських переговорах починає бути елементом турецького внутрішньополітичного порядку денного й застосовуватиметься для демонстрації виняткової ролі держави у вигляді посередника між сторонами конфлікту, а також як заслуга президента Р. Ердогана в організації переговорів на території Туреччини [34, с. 5].

Також варто зазначити такий факт, що 6 вересня 2023 року на посаду Міністра оборони України було призначено Кримського Татарина Р. Умерова. Останній є не просто Народним депутатом від партії «Голос», а це багаторічний радник М. Джемільєва – голови Кримськотатарського Народу. Останній разом з Р. Чубаровим – головою Меджлісу, знаходиться у доволі хороших відносинах з президентом Туреччини – Р.Ердоганом, що на Кримській платформі, яка відбувалась 23 серпня 2023, сказав таке: «Безпека та благополуччя Кримських татар, одного з корінних народів Криму, є одним із головних пріоритетів Туреччини» [31]. Р. Умеров, подібно до всіх Кирилів підтримує створення Національної автономії Кримських татар в складі України на території Криму. При цьому, Р. Умеров є доволі наближеною персоною до А. Єрмака, який постійно підтримує зв'язок з Дж. Салліваном – радником з питань Національної безпеки Президента США, з чого випливає, що така кандидатура є погодженою з США, а отже, вказане може означати реверанс Штатів у сторону Р. Ердогана з метою інтенсифікації тиску на в. путіна в тих питаннях, що варто розв'язати першочергово. Ймовірно, окреслене може свідчити про кримські перспективи для армії України у вигляді пріоритетного напрямку, іншими словами, про варіант, у якому й сам Р. Ердогана є зацікавленим. Тож існує така думка, що все зазначене веде до того, щоб Крим був повернений до України якраз політико-дипломатичним, а не мілітарним шляхом.

Звичайно, укладання Рамкової військової угоди [73], до того ж й контрактів на закупівлю турецьких безпілотників дало можливість нашій країні наростити військовий потенціал задля успішної оборони земель України від навали російської армії. Завдяки міцній політичній співпраці й підтримці Турецької Республіки суверенітету та незалежності України, країна закрила протоки Боспор та Дарданелли, які є стратегічно важливими, в результаті чого російська флотилія не має змоги накопичувати сили задля обстрілу й окупації чорноморських портів. Вказане надає для української влади обнадійливу

змогу деблокувати Чорне море, й, можливо, разом з Туреччиною успішно розмінувати морський регіон. Також Туреччина виступала ініціатором масштабної гуманітарно-військової операції – екстракції захисників Маріуполя із металокombінату «Азовсталь», що навало величезний плюс у розвитку українсько-турецьких зв'язків й світової дипломатії. Проте, при цьому, дипломатичне посередництво Туреччини у російсько-українській війні можна охарактеризувати як негативний фактор покращення відносин між нашою державою та Туреччиною. Туреччина не має наміру приєднуватися до санкцій проти росії, не закриває повітряний простір для туристів з росії, а також не запроваджує газове й нафтове ембарго, що могло остаточно підірвати фінансування військової машини країни-агресора. Прагнення керівництва не розривати зв'язків з росією під сумнів ставить партнерства й добросусідства з Україною. Все ж таки, притримуємось думки, що Туреччина у майбутньому повинна буде зробити вибір у союзництві. Маємо надію, що влада Туреччини зробить правильний вибір, а наша країна переможе у цій кривавій війні демократії проти деспотизму [114, с. 68].

Таким чином, не потрібно думати, що Туреччина знаходиться в зоні повного впливу росії, як наприклад, Білорусь, насправді, Туреччина – це країна, яка шукає власну вигоду. Вона не відмовиться від політичного та економічного партнерства з росією заради України сьогодні, але вона може зробити зазначене в майбутньому у тому випадку, якщо росія програє війну. Сьогодні Турецька Республіка робить значні кроки для того, щоб підтримати Україну. Туреччина виступає посередником, що нині видається єдиною державою, яка спромоглась привести за стіл переговорів сторони у конфлікті. Результатами зазначеного стали «зернова» угода, обмін військовополонених, попередні переговори у Стамбулі тощо. У той же час, Володимир Зеленський з особливою увагою комунікує з турецьким лідером, він розуміє, що людина, яка є близькою до ворога, може бути значно кориснішою в майбутньому, ніж інші світові лідери. В свою чергу, Анкара своїм посередництвом, а, що

головне, ефективним піднімає свій рейтинг, створює ще міцніший авторитет на світовій арені, прокладає дипломатичні зв'язки з різними державами з метою майбутньої вигоди.

Висновки до розділу 4

Загарбницька війна росії проти України мала значні наслідки для Туреччини, зокрема щодо її посередницьких зусиль в укладанні угод про експорт зерна між двома країнами. Україна, яка історично зазнавала зовнішніх впливів, особливо в аграрному секторі завдяки родючим ґрунтам, зіткнулася з сільськогосподарською експансією ще до повномасштабного вторгнення росії, що призвело до значного виробництва зерна українськими фермерами.

Україна посідала домінуючу позицію як світовий експортер різних зернових та олійних культур, передусім на ринки Китаю, Єгипту та Туреччини. Війна кардинально змінила динаміку внутрішнього ринку зерна, оскільки метою росії було підірвати український аграрний сектор і створити глобальну стурбованість щодо поставок зерна.

російська військова інтервенція призвела до викрадення значної частини українського зерна, що спричинило значне скорочення посівних площ. Незважаючи на значний врожай зернових в Україні, виникли фінансові труднощі через скорочення державного фінансування в умовах конфлікту.

Туреччина стала ключовим посередником у переговорах щодо зернових угод між Україною та росією, закликаючи росію припинити військове вторгнення та вивести війська з української території. Переговори зіткнулися з перешкодами, оскільки росія заблокувала доступ до українських портів і перешкоджала суднам, що перевозили продовольство.

Поки тривали переговори, угода від липня 2022 року, укладена за посередництва Туреччини та ООН, дозволила Україні експортувати обмежену кількість зерна через визначені порти протягом певного періоду. Однак

російські напади на Одеський порт завадили значній частині сільськогосподарського експорту, а Туреччина сприяла наданню знижки на закупівлю зерна і приймала зерно, експропрійоване росією в Україні.

Роль Туреччини в посередництві у переговорах між Україною та росією вийшла за рамки зернової угоди і включала дипломатичні зусилля для врегулювання конфлікту. Президент Реджеп Ердоган сприяв переговорам між українськими та російськими посадовцями, які, однак, були безрезультатними через невирішені питання та російські вимоги.

Вплив війни на Україну та Чорноморський регіон спонукав Туреччину активно долучатися до дипломатичних ініціатив, засудження агресії та надання гуманітарної та військової допомоги Україні. Крім того, на стратегічні морські торговельні інтереси Туреччини негативно впливає блокада українських чорноморських портів, спричинена конфліктом.

Використовуючи свій унікальний зовнішньополітичний підхід, Туреччина намагається пом'якшити російсько-український конфлікт, беручи активну участь у переговорах, постачаючи військове обладнання та призначивши кримського татарина на посаду міністра оборони України. Закупівля Україною турецьких безпілотників ще більше посилює військовий внесок Туреччини в захист України від російської агресії.

ВИСНОВКИ

Таким чином, на основі проведеного дослідження можна узагальнити:

Під міжнародними відносинами розуміється система взаємодій, суб'єктами яких виступають держави, міжнародні міжурядові та міжнародні неурядові організації, транснаціональні корпорації та, при особливих умовах, приватні особи. Міжнародні відносини України і Туреччини обумовлюються тим, що останні є близькими державами, їх поєднує чимало спільного і не лише минулого, а і теперішнього та майбутнього.

Туреччина після розпаду СРСР почала сприймати нашу державу як силу, яка може виступити співником у деякому обмеженні експансіоністських намірів російської федерації в Чорноморському регіоні. Для міждержавних відносин між Україною та Туреччиною протягом тривалого часу притаманним був ситуативний характер, до того ж, останні відзначались певною напруженістю й відсутністю конструктивного політичного діалогу. Співробітництво між Україною та Туреччиною у 1998 році визначалось як конструктивне партнерство, тоді як станом на 2003 рік міждержавні відносини отримали статус пріоритетних. Проте, пасивність України щодо подальшого впровадження проголошених ініціатив, відсутність узгодженості дій гілок влади всередині країни, періодична зміна векторів у зовнішній політиці, занепад економіки, періодична конфронтація з впливовим регіональним гравцем – російською федерацією, слабка залученість до вирішення актуальних питань регіонального розвитку створили Україні імідж слабкої непередбачуваної країни, чим посприяли переорієнтації Туреччини на співробітництво з іншими країнами пострадянського простору.

Для українських президентів з 2004 по 2014 роки, як для В. Ющенко, так і для В. Януковича пріоритетним напрямком в сфері зовнішньої торгівлі була Туреччина. Зважаючи на близькість розташування, економічні можливості та пріоритети держав, політичне та економічне співробітництво двох держав

були надзвичайно важливими. Взаємовідносини між Турецькою Республікою та Україною в період між українськими революціями з 2004 по 2013 роки були стабільними. Турецька Республіка в 2014 році заявила про необхідність поваги територіальної цілісності України. Турецька Республіка уважно стежила за кризою України і з самого початку проводила обережну політику. Всупереч імпульсивній поведінці Заходу та росії проти загострення протестів і подій на вулицях, Турецька Республіка запропонувала сторонам вибудувати консенсус. Кожного разу заявляючи, що територіальну цілісність України слід поважати, Анкара зустрічалася з усіма сторонами та шукала точки порозуміння відповідно до своєї дипломатії. Висловлюючи своє негодування анексії Криму, Турецька Республіка все ж не приєдналася до участі в санкціях, які більшість країн Заходу запровадили проти росії. Турецька Республіка в період між двома українськими революціями не могла повністю розірвати усі економічні відносини з росією та впроваджувати проти неї санкції, так як Туреччині це було не вигідно, як з зовнішньополітичної сторони, так і з економічної.

Анексія Криму стала проблемою не лише для України, вона кардинально змінила ситуацію в Чорноморському регіоні. Одні країни підтримали Україну, інші – росію, а ще інші зайняли нейтральну позицію. Насправді, ніхто з країн Чорноморського регіону не хотів та і не хоче воювати з росією, яка має не лише сильний флот, а і ядерну зброю. Що стосується Туреччини, то безперечно країна ні в 2014 році, ні в 2022 році не зацікавлена розривати всі відносини з роією, але одночасно захоплення Кримського півострова росією робить її ще більш небезпечним сусідом та суперником в даному регіоні. Від міста Синоп, що розташоване на півночі Туреччини до Ялти, яка знаходиться на південному узбережжі Криму – 287 км навпростець Чорним морем, а це надзвичайно близька відстань, яка при найменшому конфлікті між державами не стане перепорою до вторгнення російських військ на територію Туреччини. І хоча Туреччина і сфокусована більше на Середземномор'ї, але після анексії

росією Кримського півострова стала збільшувати свої військово-морські сили у Чорному морі. У 2014 році внаслідок анексії Кримського півострова та окупації східних та південних регіонів України, офіційна Анкара заявила про свою підтримку суверенітету та територіальної цілісності України. Проте, її позиції щодо російської агресії проти України є досить стриманими уже понад десятиліття. Підтвердженням того, що Туреччина підтримує територіальну цілісність України є постійні заяви президента Р. Ердогана, а також інших високопосадових осіб та МЗС Туреччини. Україна повинна зрозуміти та прийняти той факт, що Туреччина в проміжку 2014-2021 років неодноразово висловлювалася проти російської агресії в Україні, і надалі вона робитиме такі заяви, що не лише підтверджує визнання цієї країною українського суверенітету, а і говорить про небезпеку в якій опинилася з 2014 року і сама Туреччина. Проте, Туреччини ні в 2014 році, ні в 2022 роках, ні в найближчому майбутньому не піде на конфронтацією з росією, і на це є чимало причин, зокрема проаналізованих у межах цього питання.

Протягом трьох десятиліть Україна та Туреччина змогли налагодити тісну політичну, економічну співпрацю. Такі важливі дипломатичні зустрічі глав держав засвідчують прагнення двох сторін до порозуміння та взаємоспівпраці. В період з 2014 по 2021 роки йшов поміркований, добре обдуманий політичний діалог. Його перевагами стало зближення держав, не зважаючи на гострий конфлікт росії та України. Економічне співробітництво між двома країнами виступає однією з провідних складових зовнішньополітичних стратегій як України, так і Туреччини. Економічні відносини між обома країнами мають суттєвий потенціал для розвитку у подальшому, в тому числі за рахунок збільшення торгівлі та інвестицій.

Туреччина – це держава, яка неоднозначно здійснює свою зовнішньополітичну діяльність по відношенню до України. З одного боку, можна стверджувати, що країна, не розриваючи відносин з росією, є небезпечним другом та партнером України. Але, з іншого боку, не варто

забувати, що вивіз українського зерна, здійснюється уже понад рік саме завдяки активній участі ООН та Туреччини. Президент Туреччини Р. Ердоган, маючи близькі відносини з в. путіним, вкотре домігся продовження «зернової угоди». Звісно, в інформаційних джерелах можна знайти чимало критики по відношенню до такої участі Туреччини, можна закидати особисту вигоду країни в даному посередництві, звинувачувати в дружбі з терористом. Проте, все ж, не варто забувати, що саме зусилля цієї країни та її президента сприяють тому, щоб український бюджет наповнювався, адже кошти, які його поповнюють у великій мірі підтримують економіку держави. «Природа» Туреччини ніколи не була передбаченою, з часів Середньовіччя відомо, що турки часто йшли на змови, підтримували інтриги, переходили на сторону того, хто більше заплатить. Нам сьогодні не потрібно судити Туреччину за її «гріхи» чи політичну лінію, наше завдання – не втратити такого міцного, дієвого союзника. Адже, окрім слів співчуття, країна діє на нашу користь, створює умови, завдяки яким Україна має можливість експортувати те, що вміє робити та вирощувати. Туреччина проводить досить виважену політику. Вона намагається зберігати збалансовану лінію дипломатичних діалогів. Досі жодній іншій країні не вдалося звести дві воюючі сторони на своїй території, а Туреччина зуміла. Також, потрібно віддати належну шану і самому президенту Р. Ердогану, який вміє знаходити спільну мову і з тираном володимиром путіним і з українським президентом Володимиром Зеленським. Саме ораторське мистецтво турецького президента зробило можливим експортувати українське зерно. Раджеп Ердоган взяв на себе відповідальність за посередництво в переговорах і домовленостях щодо вивезення зерна. Його внесок є надзвичайно великим, так як з серпня по сьогодні з України продовжують вивозити зерно. Для України вивіз зерна є важливим насамперед тому, що вона, отримуючи за нього кошти, продовжує утримувати економіку держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алієв М. М. Зовнішня політика Туреччини наприкінці 90-х років ХХ – на початку ХХІ століття. URL: <http://www.kyumu.edu.ua/vmv/v/09/06.htm>.
2. Аль-Азаві Хайдер Аділ Кадім Турецько-українське партнерство як чинник безпекової політики в Чорноморському регіоні. *Актуальні проблеми міжнародних відносин : Збірник наукових праць*. Випуск 126 (частина II). Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2015. С. 36-45.
3. Альтернативи зерновій угоді немає, Туреччина готує нові пропозиції щодо її відновлення – Ердоган. *Слово і діло: аналітичний портал*. – 2023. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/09/04/novyna/polityka/alternatyvu-zernovij-uhodi-nemaeye-turechchyna-hotuye-no-vi-propozycziyi-shhodo-yiyi-vidnovlennya-erdohan>.
4. Аналітична довідка про зерновий ринок та стан потужностей для зберігання зерна в Україні 2021-2022 рр. URL: <https://kmzindustries.ua/news/analitichna-dovidka-pro-zernovij-rinok-ta-stan-potuzhnostej-dlja-zberigannja-zerna-v-ukraini-stanom-na-30-listopada-2022-r>.
5. Артёмов І. В. Актуальні проблеми зовнішньої політики України : навчальний посібник. Ужгород : ДВНЗ «УжНУ», 2021. 676 с.
6. Баг Ф. С. Динаміка турецько-українських торговельних відносин. *Вчені записки ТНУ*. Серія: Економіка, 2007. Т. 20 (59). № 1. С. 12-17.
7. Військова співпраця та збільшення товарообігу. Про що домовлявся Президент у Туреччині. *День за днем*. 2018. URL: <https://denzadnem.com.ua/aktualno/26421>.
8. Воронцова О. Скільки українського зерна вкрала росія у 2022 році: США озвучили шокуючі цифри. *Главком*. 31.08.2023 р. URL: <https://glavcom.ua/economics/finances./skilki-ukrajinskoho-zerna-vkrala-rosija-u-2022-rotsi-ssha-ozvuchili-shokujuchi-tsi-fri-953132.html>.

9. Воротнюк М. Аудит зовнішньої політики: Україна-Туреччина. Дискусійна записка. Київ, 2016. 32 с.
10. Воротнюк М. Двосторонні відносини: Туреччина. *Українська призма: зовнішня політика*. Київ: Фонд ім. Ф. Еберта, 2018. С. 119–123.
11. Воротнюк М. Роль і місце України в зовнішньополітичних концепціях Туреччини URL: http://old.niss.gov.ua/book/Volovych_html/Vorothyuk.htm].
12. Гай-Нижник П. П. російсько-українська війна – Війна за Життя (2014–2022 рр.): періодизація. *Українознавство*. 2022. №1. С.51–76.
13. Гай-Нижник П. П. Руйнація та поглинання: плани керівництва російської Федерації щодо розколу і зруйнування держави Україна (2014–2015 рр.) *Гілея*, 2018. Вип. 134 (№ 7). С. 358–370.
14. Гай–Нижник П. П. Окупація та анексія Криму російською Федерацією у 2014 р. як акт агресії проти України: перебіг вторгнення і свідчення міжнародного злочину. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 118. С. 110-125.
15. Герасіна Л. М. Розвиток міжнародних політичних відносин за умов глобальної реконструкції світу. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2013. № 4. С. 88-98.
16. Гетьманчук А. Аудит зовнішньої політики Україна-Німеччина. Як ситуативне партнерство перетворити на пріоритетне. *Дискусійна записка*. Київ, 2016. 32 с.
17. Гнасевич Н. В. Теорія міжнародних відносин. Т., 2018. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/32234/1/опорний%20конспект%20лекцій.pdf>.
18. Гошко А. Ю. Співробітництво в туристичній сфері: Україна-Туреччина. *«Актуальні задачі сучасних технологій»: Матеріали X*

Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів (Тернопіль 24-25 листопада, 2021). Тернопіль, 2021. Т. 2. С.72-73.

19. Грецький і турецький візити Януковича: ексклюзивний репортаж. – ТСН. 09.06.2010 р. URL: <https://tsn.ua/analitika/greckiy-i-tureckiy-viziti-yanukovicha-eksklyuzivniy-reportazh.html>.

20. Декларація «Про боротьбу за звільнення України» від 20.30.2014. № 1139-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1139-18#Text>.

21. Демчишак Р. Б. Корекція українсько-турецьких відносин у контексті зовнішньополітичного курсу президента Туреччини Реджепа Ердогана. *Політикус : наук. журнал*. 2019. № 1. С. 82-87.

22. Дземілев з Ердоганом говорив про платформу для переговорів про повернення Криму. *Радіо Свобода*. 03.02.2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-dzemilev-erdogan-krym/30422971.html>.

23. Диняк А. Путін запропонував вивозити зерно через окуповані порти. *Львівський портал*. 2022. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2022/06/03/putin-zaproponuvav-vyvozyty-zerno-cherez-okupovani-porty>.

24. Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Турецькою Республікою від 04.05.1992 р. № 790_005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_005#Text.

25. Долгов Є. Не лише Чорне море єднає нас. Посольству України в Туреччині 10 років: минуле, сьогодення, майбутнє. *Політика і час*. 2003. № 1. – С. 3+11.

26. Дронов В. Ю. Міжнародні відносини та світова політика : навч.-метод. посіб. НУ «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2022. – 131 с.

27. Експорт з України зернових, зернобобових та борошна. Міністерство аграрної політики та продовольства України. 2023. URL: <https://minagro.gov.ua/investoram/monitoring-stanu-apk/eksport-z-ukrayini-zernovih-zernobobovih-ta-boroshna>.

28. Експорт українського зерна: як росія блокує роботу «коридору» в Чорному морі. *Слово і діло: аналітичний портал*. 2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/04/21/infografika/ekonomika/eksport-ukrayinskoho-zerna-yak-rosiya-blokuye-robotu-korydoru-chornomu-mori>.
29. Енверов Р. Р. Розвиток українсько-турецьких економічних відносин в процесі регіональної інтеграції: дис. канд. екон. наук. *Світове господарство і міжнародні економічні відносини*. Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2014. 240 с.
30. Ердоган заявив, що Туреччина ніколи не визнає анексії Криму росією. – ТСН. 2015. URL: <https://tsn.ua/politika/erdogan-zayaviv-schoturechchina-nikoli-ne-viznaye-aneksiyi-krimu-rosiyeu-467412.html>.
31. Ердоган на Кримській платформі закликав до миру та зменшення напруги в Чорному морі. *Укрінформ*. 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3752132-erdogan-na-krimskij-platformi-zaklikav-do-miru-ta-zmensenna-naprugi-v-cornomu-mori.html>.
32. Є простір для компромісу: перемовини України та росії продовжаться завтра – Подоляк. *Слово і діло: аналітичний портал*. 2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/03/15/novyna/polityka/ye-prostir-kompromisu-peremovyny-ukrayiny-ta-rosiyi-prodovzh-atsya-zavtra-podolyak>.
33. Євчин Д. Уроки Криму. Які висновки після анексії зробили Туреччина, Румунія, Болгарія і Грузія?. *Радіо свобода*. 2020. URL: [https://www.radiosvoboda.org/a/crimea-annexation-black-sea-region/30956529.html#:~:text=Україна%20вже%20постачає%20двигуни%20і,називають%20«Щит%20Чорного%20моря».&text=Також%20почали%20спільно%20виготовляти%20інший,\(«Байрактар%20Акинджи»](https://www.radiosvoboda.org/a/crimea-annexation-black-sea-region/30956529.html#:~:text=Україна%20вже%20постачає%20двигуни%20і,називають%20«Щит%20Чорного%20моря».&text=Також%20почали%20спільно%20виготовляти%20інший,(«Байрактар%20Акинджи»)).
34. Замікула М. О. Позиція Турецької Республіки щодо широкомасштабного вторгнення російської Федерації в Україну.

Національний інститут стратегічних досліджень. 2023. 6 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-05/vtraty-rf.pdf>.

35. Замкова К. П. Особливості українсько-турецьких відносин (2014–2020 рр.). *Соціально-політичні студії : науковий альманах : праці молодих науковців*. Одеса, 2020. № 4. С. 39–48.

36. Зерно та війна. *Biocore technology*. 2022. URL: <https://biocortech.com/blog/zerno-ta-viyna>.

37. Зернова угода під загрозою зриву: рф знову заблокувала перевірку суден у Босфорі. *Слово і діло: аналітичний портал*. 2023. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/04/17/novyna/ekonomika/zernova-uhoda-zahrozoyu-zryvu-rf-znovu-zablokuvala-perevirku-suden-bosfori>.

38. Іверук Н. Розблокувати експорт зерна з України – місія нездійсненна. Які труднощі та наслідки в перспективі?. *Юридична газета online*. 2022. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zemelne-agrarne-pravo/rozblokuvati-eksport-zerna-z-ukrayini--misiya-nezdiysnenna-yaki-trudnoshchi-ta-naslidki-v-perspektiv.html>.

39. Ізвошківа А. Зернова угода продовжується ще на два місяці – Ердоган. *Суспільне. Новини*. 2023. URL: <https://suspilne.media/479128-zernova-ugoda-prodovzuetsa-se-na-dva-misaci-erdogan/>

40. Інвестиційне співробітництво між Україною та Туреччиною. *Державна підтримка українського експорту*. URL: <http://www.ukrexport.gov.ua/ukrtur/6394.html>.

41. Конвенція про режим проток від 20.07.1936 р. № 995_228. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_228#Text.

42. Крадений врожай через вкрадений Крим. Як росія вивозить українське зерно з окупованих територій до Туреччини та Сирії. Розслідування FT. *Forbes Ukraine*. 2022. URL: <https://forbes.ua/inside/kradeniy-vrozhay-cherez-vkradeniy-krim-yak-rosiya-vivozit-ukrainske-zerno-z-okupovanih-teritoriy-doturechchini-ta-sirii-rozsliduvannya-ft-29062022-6888>.

43. Крук Н.І. Українсько+Турецькі відносини в зовнішньополітичній стратегії України та Туреччини. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Випуск 5. С. 21+34.
44. Круть А. Туреччина: друг, партнер, конкурент? *Зовнішньополітичні акценти*. 2015. URL: https://icps.com.ua/assets/uploads/files/FPI_Special_UA_959.pdf.
45. Кулеба назвав «єдину людину у світі», яка може повернути рф в зернову угоду. *Слово і діло: аналітичний портал*. 2023. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/08/10/novyna/polityka/kuleba-nazvav-yedynu-lyudynu-sviti-yaka-mozhe-povernuty-rf-zernovu-uhodu>.
46. Лахманюк Т. Становлення і розвиток системи політичних міждержавних відносин України та Турецької Республіки (1991–2014 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка*. Сер. Історія. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. Вип. 1. С. 181–189.
47. Литвиненко К. О. Гуманітарні чинники генерування сепаратистських рухів в Україні: дис. ... канд. філос. наук. Київ, 2019. – 197 с.
48. Лісовська Р. росія вивозить крадене українське зерно під своїми документами до Туреччини — посол Боднар. *Суспільне. Новини*. 2022. URL: <https://susplne.media/246495-rosia-zavozit-kradene-ukrainske-zerno-pid-svoimi-dokumentami-tureccina-gotova-provesti-rozsliduvanna-posol/>.
49. Матвійчук Я. Між Європою та Азією. Пріоритети зовнішньої політики України в геополітичного розвитку. *Політика і час*. 2002. № 3. С. 73–83.
50. Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством оборони України і Міністерством національної оборони Турецької Республіки від 14.07.1993 р. №792_042. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_042#Text.

51. Міжнародні економічні відносини та світова політика. Частина 1: Навчальний посібник: за ред. О. М. Лютак, О. В. Баула., Н. М. Галазюк, О. М. Зелінська, Л. В. Корольчук., П. Я. Кравчук, О. А. Урбан, Т. О. Полянська. Львів: СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2022. 324 с. URL: https://lib.lntu.edu.ua/sites/default/files/2023-09/НАВЧАЛЬНИЙ%20ПОСІБНИК_2022.pdf.
52. Мірошник Р. Проблеми ринку зернових культур в Україні та шляхи їх вирішення. *Економіка та суспільство*. 2022. № (39). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-24>.
53. Міхненко, А. Україна та Туреччина: плідне співробітництво. *Ukrainian Defense Review*. 30.04.2019 р. URL: <https://defence-ua.com/index.php/statti/7209-ukrayina-ta-turechchyna-pli-dne-spivrobotnytstvo>.
54. Нафтогаз і турецька трубопровідна компанія Botas підписали меморандум про співробітництво. *Rbc.com*. 09.10.2013 р. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/-naftogaz-i-turetskaya-truboprovodnaya-kompaniya-botas-podpisali-09102013203600>.
55. Нікітіна М. Г. Україно-турецькі економічні відносини: інвестиційний аспект. *Культура народів Причорномор'я*. 2004. № 47. С. 127-129.
56. Організація прямого вантажного залізничнопоромного сполучення між Україною та Туреччиною знімає бар'єри на шляху вантажів. *Український державний центр транспортного сервісу*. URL: <http://liski.ua/ua/news/69.html>.
57. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua.
58. Петрушко Л. Зерно і море. Туреччина одночасно домовляється про розблокування морських шляхів, допомагає росії збувати крадене зерно і виводить свої судна з окупованих портів. *Forbes Ukraine*. 2022. URL: <https://forbes.ua/inside/zerno-i-m-ore-turechchina-odnochasno-domovlyaetsya-pro>

rozblokuvannya-morskikh-shlyak hiv-dopomagaе-rosii-zbuvați-kradene-zerno-i-vivodit-svoi-sudna-z-okupovanikh-portiv-01072022-6898.

59. Петрушко Л. Мінне море. У Стамбулі поговорили про розблокування морських портів України. Як це може відбуватися. *Forbes Ukraine*. 2022. URL: <https://forbes.ua/inside/zerno-i-more-turechchina-odnochasno-domovlyaetsya-pro-rozblokuvannya-morskikh-shlyakhiv-dopomagaе-rosii-zbuvați-kradene-zerno-i-vivodit-svoi-sudna-z-okupovanikh-portiv-01072022-6898>.

60. Підсумки візиту президента Ющенка до Туреччини. – VOA. – 08.06.2005 р. URL: <https://www.holosameryk y.com/a/a-49-2005-06-08-voa2-86813407/218080.html>.

61. Побережний В. Туреччина у зовнішній політиці України. *Нова політика*. 2001. № 3. С. 28–33.

62. Політичні відносини між Україною і Туреччиною. *Генеральне консульство України в Стамбулі*. 2019. URL: <https://istanbul.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/5471-politichni-vidnosini-miz-ukrajinoju-i-turechchinoju>.

63. Порошенко і Ердоган поговорили про інвестиції і Донбас. *BBC*. 2015. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/03/150320_ukraine_turkey_talk_dk.

64. Правила перевезення вантажів у міжнародному прямому вантажному залізнично-поромному сполученні між портами України та портами Турецької Республіки, що мають залізничне сполучення, між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки від 13.09.2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_086#Text.

65. Президент Туреччини прибув з офіційним візитом до Києва. *Слово і діло*. 2020. URL: <https://www.slovo-idilo.ua/2020/02/03/novyna/polityka/prezydent-turechchynu-prybuв-oficzijnym-v-izytom-kyueva>.

66. Про вихід з Угоди про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва: Закон України від 24.02.2023 р. № 998_151. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_151#Text.

67. Про передислокацію військових частин (підрозділів), установ та організацій Збройних Сил України, інших військових формувань і правоохоронних органів України з тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя в інші регіони України: Рішення Ради національної безпеки та оборони України від 23.03.2014 р. № n0002525-14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002525-14#Text>.

68. Пробитюк А. Зеленський у Ердогана: підтримка Києва і посилення співпраці. *DW*. 2021. URL: <https://www.dw.com/uk/zustrich-erdohana-ta-zelenskoho-pidtrymka-ukrainy-i-posylennia-spivpratsi/a-57158416>.

69. Протокол між Міністерством оборони України та Генеральним штабом Збройних Сил Турецької Республіки про співробітництво з питань обміну інформацією у рамках операції «Чорноморська гармонія» від 17.01.2007 р. № 792_063. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_063#Text.

70. Протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною і Турецькою Республікою від 03.02.1992. № 792_024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_024#Text.

71. Прямі інвестиції Туреччини в економіку України. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external>.

72. Путін на зустрічі з Ердоганом відмовився повернутися до зернової угоди. *Слово і діло: аналітичний портал*. 2023. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/09/04/novyna/polityka/putin-zustrichi-erdohanom-vidmovyvsvya-povernutysya-zernovoyi-uhody>.

73. Рамкова військова угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки від 18.11.2021 р. № 792_004-20. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_004-20#Text.

74. росія вийшла із «зернової угоди». Що це означає для України та світу. *BBC News Україна*. 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c72ve44j72qo>.
75. Седляр Ю. Безпекова політика Туреччини у Чорноморському регіоні у постбіполярну добу. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки*. 2018. № 2. С. 69-74.
76. Силіна Т. Абдулла Гюль: Туреччина підтримує приєднання України до плану дій щодо ...: URL: www.zn.kiev.ua/nn/show/505/47305. 30 (505).
77. Скільки зернових експортує Україна. *Слово і діло: аналітичний портал*. 2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/02/22/infografika/ekonomika/skilky-zernovux-eksportuye-ukrayina>.
78. Солових Є. М. Україна-Туреччина: політико-економічні аспекти взаємовідносин і перспективи розвитку. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм*. 2018. Вип. 8. С. 80-87.
79. Спільна декларація за результатами П'ятого засідання Стратегічної ради високого рівня від 9 березня 2016 р. URL: https://legas.com.ua/news_article.aspx?id=03c18a89-aa1a-9fed-7b36-19aea393a214.
80. Спільний план дій між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки з розширеного співробітництва від 02.04.2004 р. № 792_039. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_039#Text.
81. Стратегічне партнерство з Турецькою Республікою : зовнішньоекономічні аспекти : аналіт. доп. Н. Гавриленко, А. Бобровицький, М. Замікула та ін. ; заг. ред. М. Паламарчука, Р. Юлдашева. Київ : НІСД, 2022. 59 с.

82. Стратегічний діалог між Україною та Туреччиною набуває вагомості практичної складової. *Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/strategichnij-dialog-mizh-ukrayinoyu-ta-turechchinoyu-nabuvaє-vagomoyi-praktichnoyi-skladovoyi>.

83. Судно з другою партією українського зерна прибуло до Туреччини через тимчасовий коридор. *Високий замок*. 2023. URL: <https://wz.lviv.ua/news/498101-sudno-z-druhoiu-partiieiu-ukrainskoho-zerna-prybulo-do-turechchynu-cherez-tymchasovyi-korydor>.

84. Товарообіг між Україною і Туреччиною. *Держкомстат*. URL: http://ukrexport.gov.ua/ukr/tovaroobig_za_kab_stat/?country=tur.

85. Торговельно-економічне співробітництво між Україною і Туреччиною URL: <http://turkey.mfa.gov.ua/ua/ukrainetr/trade>.

86. Туреччина готова відкрити нові транспортні сполучення з Кримом. *Західна інформаційна корпорація* URL: <http://zik.ua/ua/news/2011/04/19/283361>.

87. Турянський І. Українсько-турецькі політичні відносини і економічна співпраця: стан і перспективи розвитку. *Українсько-турецькі відносини: стан і перспективи розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (26 травня 2006 року, м. Одеса). 2006. С. 13-14.

88. У війні в Україні не буде переможця. *Гім*. 2023. URL: <https://uagit.tv/2022/8/6/21542--u-viyni-v-ukrayini-ne-bude-peremozhtsya--erdohan>.

89. У Стамбулі підписали угоду про експорт українського зерна Чорним морем. Які умови. *BBC News Україна*. 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-62264230>.

90. Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Турецької Республіки про організацію міжнародного прямого вантажного залізнично-поромного сполучення між Україною та Турецькою Республікою від

06.07.2011 р. № 792_079. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_079#Text.

91. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки про оборонно-промислове співробітництво від 17.01.2007 р. № 792_062. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_062#Text.

92. Угода між Міністерством оборони України та Генеральним штабом Збройних Сил Турецької Республіки, у відповідності до якої передбачалось двостороннє співробітництво в галузі військової освіти і підготовки військ від 28.01.1997 р. № 792_100. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_039#Text.

93. Угода між Україною та Турецькою Республікою про взаємне сприяння та захист інвестицій від 27.11.1996 р. № 792_734. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_734/ed19961127#Text.

94. Угода між Урядом України і Урядом Турецької Республіки про взаємний захист секретної інформації та матеріалів, обмін якими здійснюється в процесі співробітництва в оборонній промисловості від 05.07.2001 р. № 792_020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_020#Text.

95. Угода між Урядом України і Урядом Турецької Республіки про морське торговельне судноплавство від 20.04.2004 р. № 792_036. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_036#Text.

96. Угода між Урядом України і Урядом Турецької Республіки про торговельно-економічне співробітництво від 07.03.1995 р. № 792_007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_007#Text.

97. Угода про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва від 02.04.2001 р. № 998_151. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_151#Text.

98. Україна і Туреччина затвердили програму співпраці у сфері технічного регулювання. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/249032667>.

99. Україна однією з перших запропонувала допомогу Туреччині після землетрусу. *Ukrinform*. 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3666421-ukraina-odnieu-z-persih-zaprop-onuvala-dopomogu-tureccini-pisla-zemletrusu-posol.html>.
100. Україна та Туреччина вийшли на рівень стратегічного співробітництва. *Урядовий портал*. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246245141&cat_id=244276429.
101. Українська армія отримає фінансову допомогу від Туреччини – Зеленський. *Радіо свобода*. 2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-armia-otrymaie-dopomogu-vid-turechyny/30415013.html>.
102. Українська призма: зовнішня політика 2015: за ред. Г. Максак, Г. Шелест, Н. Коваль, М. Коваль. 2015. 164 с. URL: <http://prismua.org/wp-content/uploads/2016/03/UA-PRINT.pdf>.
103. Українсько-російські переговори (2022). URL: [https://profilbaru.com/uk/Українсько-російські_переговори_\(2022\)](https://profilbaru.com/uk/Українсько-російські_переговори_(2022)).
104. Українсько-турецьке спільне комюніке від 21.05.1998 р. № 792_091. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_091#Text.
105. Українсько-турецькі відносини: сучасний стан та перспективи розвитку. URL: <http://www.niss.gov.ua/Table/260506/index.htm>.
106. Хмара М. П. Стан та перспективи співробітництва України з Турецькою Республікою в рамках створення зони вільної торгівлі. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Вип. 100(1). С. 186-190.
107. Чабан Д. Турецько-українські економічні відносини в рамках зовнішньополітичних стратегій Турецької республіки. *Судноплавство*. 2023. № 11 (342). URL: <https://ua.sudohodstvo.org/tureczko-ukrayinski-ekonomichni-vidnosyny-v-ramkah-zovnishnopolitychnyh-strategij-tureczkoyi-respubliky/>.

108. Чавушоглу: Ряд країн НАТО бажає продовження війни в Україні. *Anadolu Agency*. URL: <https://www.aa.com.tr/ru/світ/чавушоглу-ряд-країн-нато-бажає-продовження-війни-в-україні-/2568819>.

109. Червоножка В. Зброя Путіна. Війна в Україні веде світ до голоду. *Кореспондент.net*. 2022. URL: <https://ua.korrespondent.net/world/4478793-zbroia-putina-viina-v-ukrain-i-vede-svit-do-holodu#:~:text=У%20всьому%20світі%20голодна%20смерть,примусових%20шлюбів%20та%20інших%20порушень%22>.

110. Черніков І. З глибини століть. Про миротворчу тенденцію у взаєминах України і Туреччини у контексті історії. *Політика і час*. 1994. № 7. С.72-78.

111. Шеремета Д. Порошенко провів переговори з президентом Туреччини. *Главком*. 2018. URL: <https://glavcom.ua/country/politics/poroshenko-proviv-peregovori-z-prezidentom-turechchini-504842.html>.

112. Шишкіна В. О. Стан і перспективи військово-технічної співпраці між Україною та Туреччиною. Співпраця України і Туреччини в рамках BLACKSEAFOR. *Українсько-турецькі відносини: стан і перспективи розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (26 травня 2006 року, м. Одеса). 2006. С. 60-74.

113. Шишкіна В. О. Українсько-турецьке співробітництво як фактор регіональної безпеки : автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04. *Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка*. К., 2006. 20 с.

114. Шуточкін В. Військово-політична співпраця України та Туреччини як складова протидії збройної агресії путінської росії. *Сетон міжнародний журнал молодих науковців*. 2022. № 4(4). С. 58–70.

115. Як помаранчева революція в Україні вплинула на міжнародну політику XXI століття. *1News*. 21.12.2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://1news.com.ua/svit/bajden-vpershe-v-istoriyi-ssha-pryznachyt-predstavnyka-indiantsiv-na-kerivnu-posadu-u-vladi.html>.

116. Aggression against Ukraine : resolution, adopted by the General Assembly. *UN. General Assembly (11th emergency special sess. : 2022)*. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3965290>.
117. Akar suspects mines in Black Sea released ‘intentionally’. *Hürriyet*. 2022. 4 April. URL: <https://www.hurriyetdailynews.com/defense-minister-suspicious-of-intentionally-leaving-mines-in-black-sea-172888>.
118. Clayton N Crimean Tatars Feel Abandoned by Turkey, November 26. – 2024. URL: <https://bit.ly/2E7ka3m>.
119. Daily S. President Erdoğan phones Crimean Tatar leader Dzhemilev to mark exile. May 20. 2015. URL: <https://bit.ly/2J5GHRB>.
120. Davutoğlu A 2013 Yılına Girerken Dış Politikamız. Our Foreign Policy in 2013. 2012. *Turkish Foreign Ministry*. URL: <https://bit.ly/2E40o8O>.
121. Karluk R. Türkiye Ekonomisi. *Istanbul: Gunes Yayinlari*. 2005. 87 p.
122. Korolenko V. Trade and economic relations between Ukraine and Turkey. *Topical Issues of Humanities, Technical and Natural Sciences*. 2018. № 3. C. 33-36.
123. Milliyet. 2014. December 1 URL: <https://bit.ly/2GUt6fd/>.
124. Oguz B. Bölgesel Ekonomik büyüme ortaklığı ve işbirliğine bir örnek: Türkiye,Rusya,Ukrayna. *Istanbul:Tanitim Yayinlari*. 2003. 378 p. URL: <https://www.hiperkitap.com/bolgesel-ekonomik-buyume-ortakligi-ve-isbirligine-bir-ornek-turkiye-rusya-ukrayna?disaak tar=kunye-tab>.
125. Özdal H. Turkey-Ukraine relations: High potential, low voltage / H. Özdal, V. Demydova. *International strategic research organization. Center for Eurasian Studies. USAK Policy Brief № 03*. 45 p. URL: https://ciaotest.cc.columbia.edu/pbei/usak/0030233/f_0030233_24444.pdf.
126. Reuters Silencing of Crimean Tatar TV sparks outcry from rights bodies, Ukraine, Turkey. April 3. 2015. URL: <https://reut.rs/2GgBEjy>.
127. Sabah Çavuşoğlu: Rusya Kırım Tatarlarıyla ilgili vaatleri yerine getirmede. January 14. 2015. URL: <https://bit.ly/2pQgwWd>.

128. Suspension of the rights of membership of the Russian Federation in the Human Rights Council : resolution, adopted by the General Assembly. *UN. General Assembly (11th emergency special sess. : 2022)*. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3967950>.

129. Territorial integrity of Ukraine : defending the principles of the Charter of the United Nations : resolution, adopted by the General Assembly. *UN. General Assembly (11th emergency special sess. : 2022)*. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3990400?ln=ru>.

130. Trenin D. The Ukraine Crisis and the Resumption of Great-Power Rivalry. 2014. URL: https://carnegieendowment.org/files/ukraine_great_power_rivalry2014.pdf.

131. TRT News Cavusoglu: «The EU's approach to Ukraine is not right». – 2015. URL: <https://bit.ly/2IYByLf>].

132. Turkey/Ukraine trade URL: <https://next.oec.world/en/profile/bilateral-country/tur/partner/ukr?dynamicBilateralTradeSelector=year2013>.

133. Turkish investors return to Ukraine. URL: <https://www.hurriyetdailynews.com/turkish-investors-return-to-ukraine-173763>

134. 1992-2005 yılları arasında Türkiye-Ukrayna Dış Ticaret verileri. *Türkiye Cumhuriyeti Devlet İstatistik Enstitüsü*. Ankara, 2005. 12 p.

135. Türkiye Dışişleri Bakanlığı. URL: <https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>.

136. Ukraine Invest. URL: <https://www.facebook.com/UkraineInvest/posts/230301829291128>.

137. UN GA Resolution 68/262 Territorial integrity of Ukraine adopted by the General Assembly on 27 March 2014 URL: <https://guam-organization.org/en/un-ga-resolution-68-262-territorial-integrity-of-ukraine/>.

138. Williams B. G. The Crimean Tatars. The Diaspora Experience and the Forging of a Nation. Leiden: E. J. Brill, 2001. – 520 p.

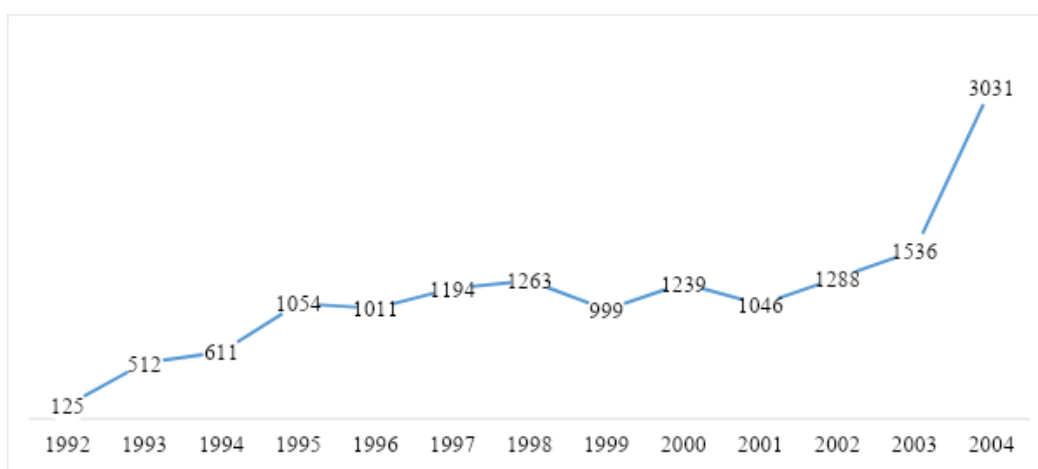
ДОДАТКИ

Додаток А

ЕКОНОМІЧНІ ВЗАЄМИНИ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ТУРЕЧЧИНОЮ 1992-2013

Рисунок 1

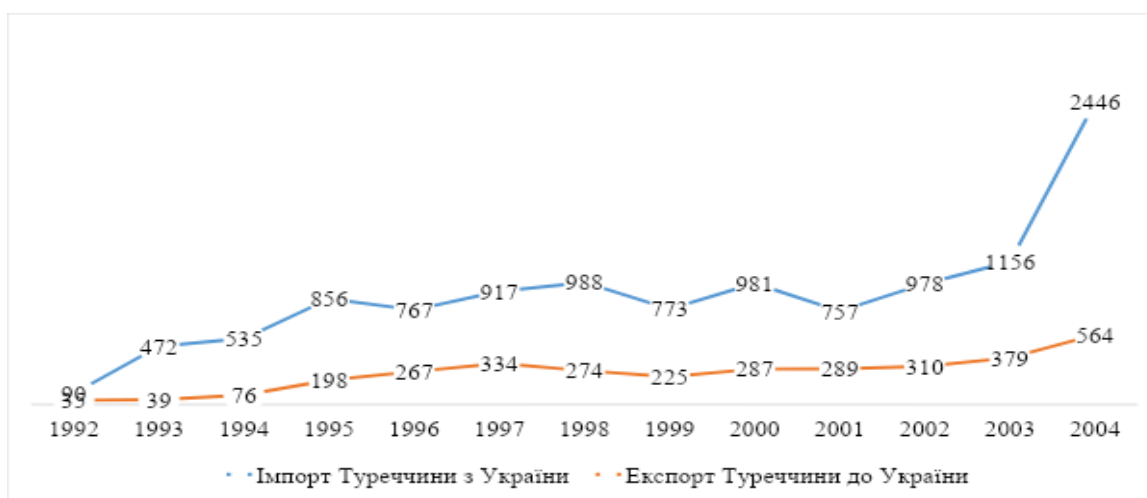
Динаміка торговельного обігу між Туреччиною та Україною протягом
1992-2004 років, млн. дол. США

[134, с. 6].

Рисунок 2

Динаміка імпорту й експорту між Туреччиною та Україною протягом
1992-2004 років, млн. дол. США

[134, с. 10].

Таблиця 1

Загальний обсяг зовнішньої торгівлі України з країнами Азії

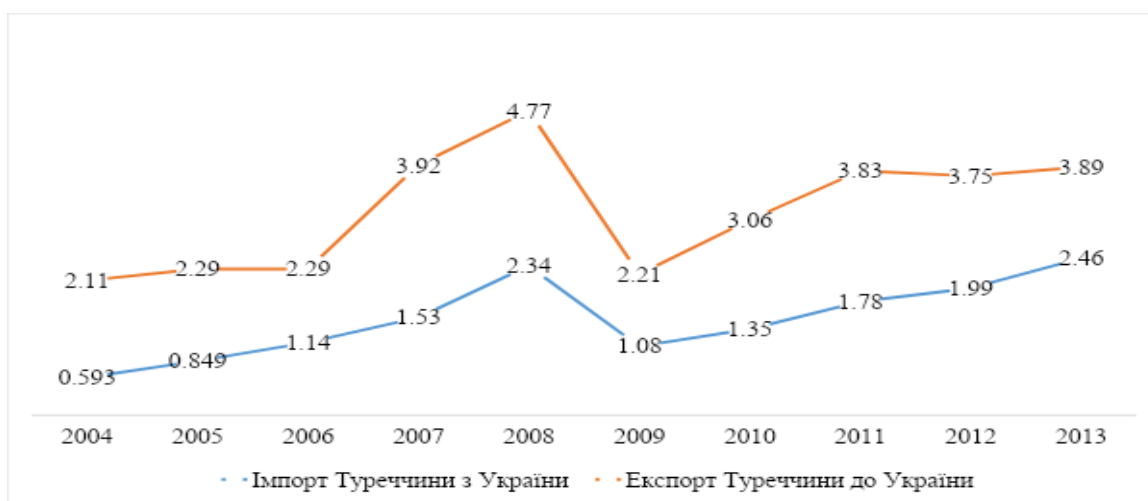
Показник	2010	2011	2012	2013	2014*
Загальний обсяг зовнішньої торгівлі України з країнами Азії, млрд дол. США	23,74	31,018	34,81	32,05	13,09
у т. ч. з Туреччиною, млрд дол. США	4,32	5,23	5,64	5,66	2,47
Частка Туреччини, %	18,21	16,86	16,9	17,6	18,87
Експорт, млрд дол. США	13,72	17,74	17,67	16,81	7,85
у т. ч. з Туреччиною, млрд дол. США	3,03	3,70	3,68	3,81	1,86
Частка Туреччини, %	22,05	21,13	20,85	22,66	31,46
Імпорт, млн дол. США	10,02	13,28	17,13	15,23	5,24
у т. ч. з Туреччиною, млн дол. США	1,29	1,48	1,96	1,85	0,61
Частка Туреччини, %	12,95	11,15	11,39	12,14	11,64
Сальдо, млн дол. США	3,69	4,46	0,54	1,58	2,60
у т. ч. з Туреччиною, млн дол. США	1,73	2,27	1,73	1,95	1,25

* – за 1-ше півріччя 2014 р.; без врахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя

[84]

Рисунок 3

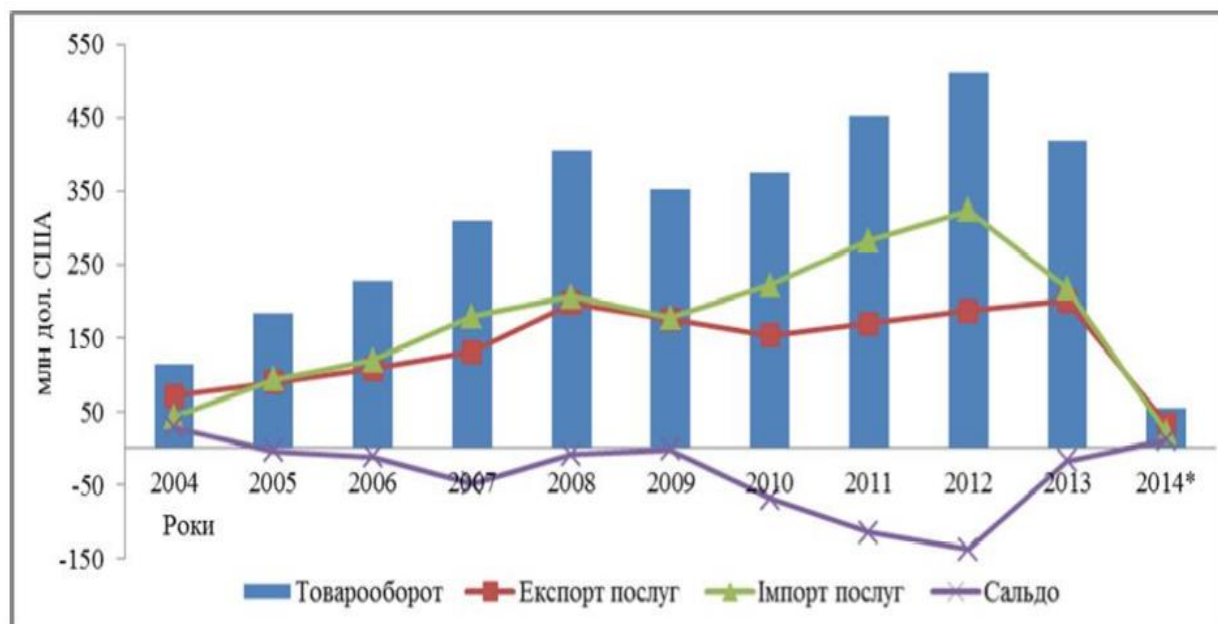
Динаміка імпорту й експорту між Туреччиною та Україною протягом 2004-2013 років, млн. дол. США

[132]

Рисунок 4

Динаміка торгівлі послугами між Туреччиною та Україною протягом
2004-2013 років, млн. дол. США

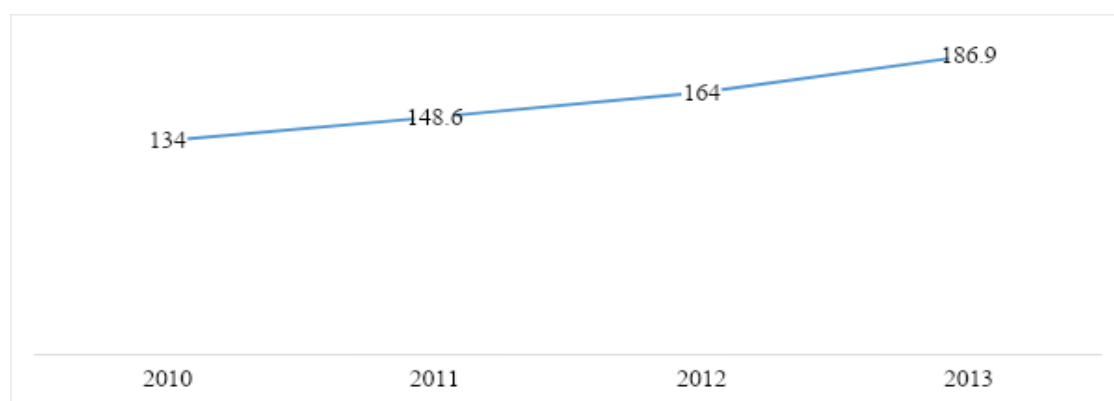

* – за 1-ше півріччя 2014 р.; без врахування тимчасово окупованої території
Автономної Республіки Крим та м. Севастополя

[84]

Рисунок 5

Динаміка інвестицій з Туреччини протягом 2010-2013 років, млн. дол.
США

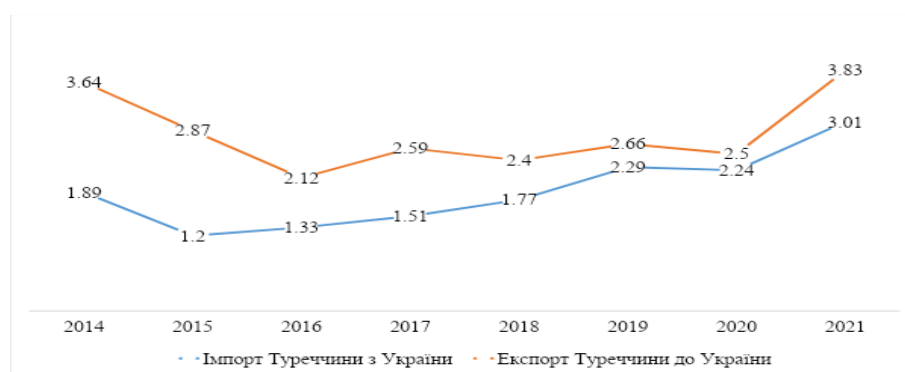
[122, с. 35]

Додаток Б

УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКЕ ЕКОНОМІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО

Рисунок 1

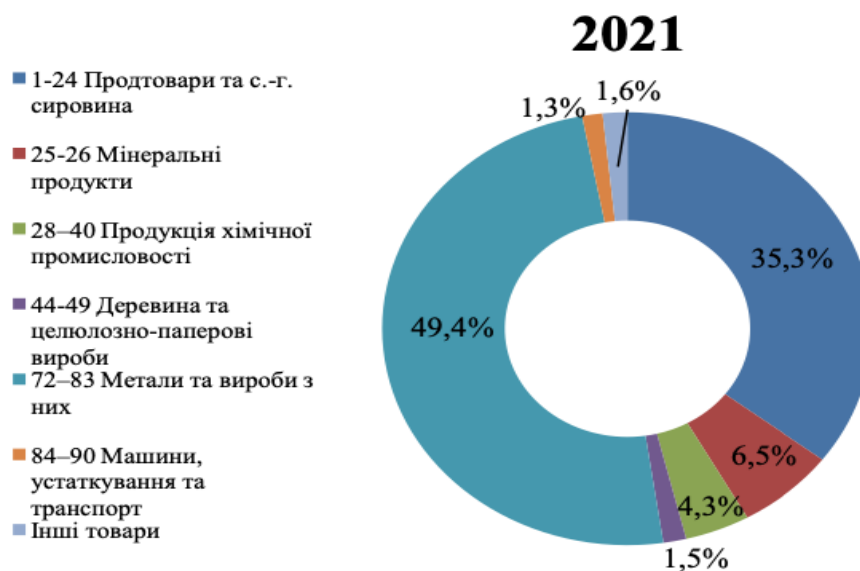
Динаміка імпорту й експорту між Туреччиною та Україною протягом 2004-2013 років, млн. дол. США

[132]

Рисунок 2

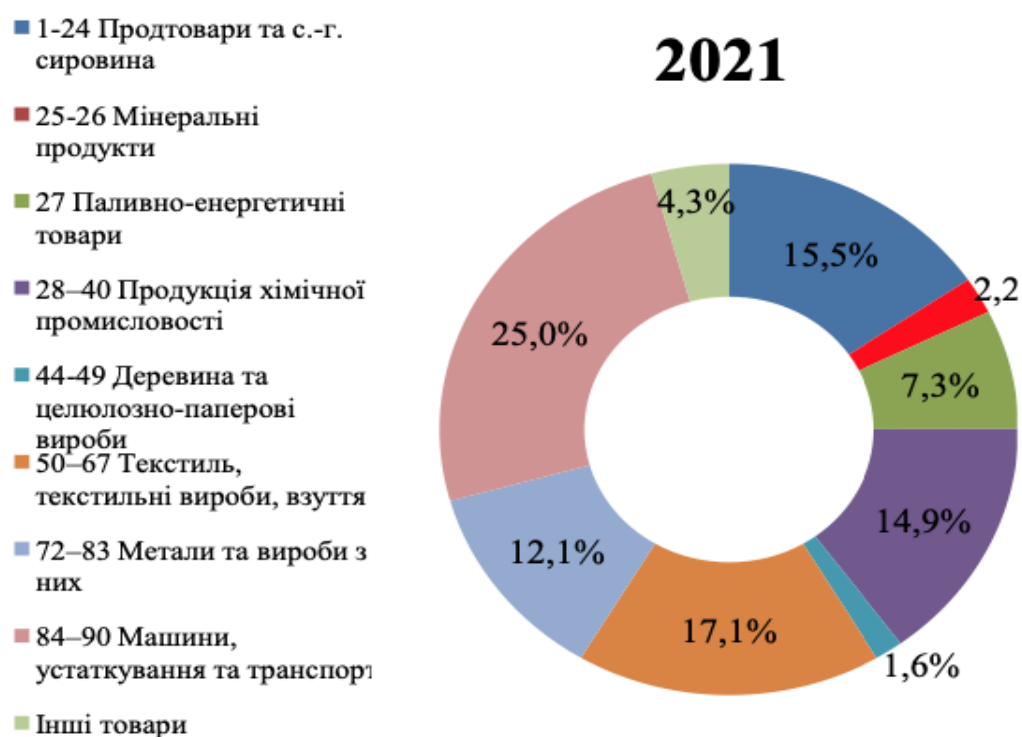
Товарна структура експорту товарів з України до Туреччини у 2021 р.

[81, с. 10]

Рисунок 3

Товарна структура експорту товарів з Туреччини до України у 2021 р.

[81, с. 10-11]

Таблиця 1

Прямі інвестиції Туреччини в економіку України, млн дол. США

Інвестиції	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Прямі інвестиції (усього)	317,5	362,6	263,2	333,3	454,7	561,5	615,2
Інструменти участі в капіталі	173,6	211,4	190,2	240,8	282,8	255,6	295,2
Боргові інструменти	143,9	151,1	73,1	92,5	172,0	305,9	320,1

[71]

Додаток В

ДИНАМІКА ВРОЖАЙНОСТІ ТА ЕКСПОРТУ ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР

Таблиця 1

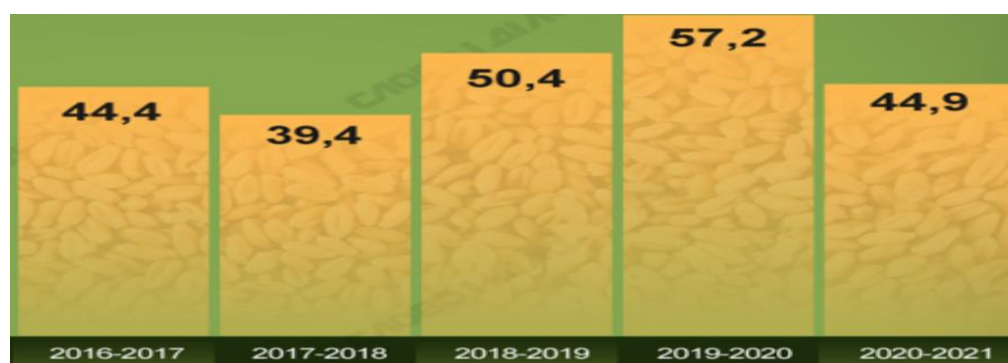
Урожайність зернових культур в Україні протягом 2017-2021 років

Рік	Посівна площа, тис га	Валовий збір, тис т	Урожайність, ц/га
2017	14623,6	61916,66	42,5
2018	14839,4	70056,53	47,4
2019	15318,1	75143,2	49,1
2020	15392,2	64933,39	42,5
2021	15943,9	85680,1	53,8

[57]

Рисунок 1

Динаміка обсягів експорту зернових і зернобобових та продуктів їх
переробки

[77]

Таблиця 2

Імпортери зернових культур з України протягом 2020-2021 років

Країна призначення	2020 р. Вартість, у тис. дол. США	2021 р. Вартість, у тис. дол. США	Абсолютне, тис. дол. США	Відносне, %
Китай	1854823,8	2552513,9	+697690,1	+37,61
Єгипет	1119389,4	1386442,4	+267053,0	+23,86
Туреччина	473418,3	918339,7	+444921,4	+93,98
Індонезія	546711,2	749759,7	+203048,5	+37,14
Іспанія	543182,4	644882,9	+101700,5	+18,72
Нідерланди	513148,9	552213,6	+39064,7	+7,61
Іран	227890,3	533326,3	+305436,0	+134,03
Пакистан	258379,7	354830,4	+96450,7	+37,33
Лівія	264662,3	341608,1	+76945,8	+29,07
Туніс	346986,8	306102,8	-40884,0	-11,78
Ізраїль	229795,5	277257,4	+47461,9	+20,65
Саудівська Аравія	155360,2	266431,4	+111071,2	+71,49
Марокко	256490,9	266068,8	+9577,9	+3,73
Італія	159815,4	237563,4	+77748,0	+48,65
Ліван	184217,7	230350,2	+46132,5	+25,04
Бангладеш	316730,7	217293,4	-99437,3	-31,39
Ємен	144410,2	206407,6	+61997,4	+42,93
Республіка Корея	281766,4	204104,9	-77661,5	-27,56
Інші країни	1652489	1629470	-23019,0	-1,39
Разом	9529669,1	12343875,2	+2814206,1	+29,53

SUMMARY

The field of international relations encompasses a wide range of facets, including economic, political, humanitarian, and environmental concerns. It involves states, corporations, individuals, and organizations. The foundation of peaceful resolution and progress on a global scale is the establishment of diplomatic ties, which are governed by international laws and treaties. This is demonstrated by the one-of-a-kind relationship that exists between Turkey and Ukraine, which can be broken down into both political and economic aspects. This relationship encompasses areas such as trade, defense, and maintaining stability in the region. The goal of both countries is to enhance their connections with the North Atlantic Treaty Organization (NATO) and the European Union (EU) by reaching agreements on security, economic cooperation, and Euro-Atlantic integration. Their collaboration is geared toward the preservation of the ecosystem of the Black Sea as well as oil transit routes, with the goal of fostering new partnerships and strategic views.

Through the implementation of an autonomous policy, Turkey is working to foster economic cooperation and reduce the likelihood of conflict in the Black Sea region. Ankara's dedication to preserving strategic connections without interference is demonstrated by the fact that it maintains a balance between its relations with Moscow and Kyiv. This organization's role in conflict resolution and peacebuilding is highlighted by its efforts to mediate and participate in diplomatic forums. Both phases of development and periods of cooling, as well as reflections on the processes of global integration, are included in the dynamics of the connection. It is clear that Ankara is dedicated to maintaining peace and stability in the area, as seen by its attempts to avert potential crises and its participation in military cooperation.

The role that Turkey plays in arranging conversations and agreements, such as the Antalya Diplomatic Forum, demonstrates the ability of managing tensions without increasing hostilities. The fact that it mediated the resolution of the grain dispute is evidence of its dedication to the process of peacebuilding. The enormous

assistance that Turkey has provided to Ukraine in the war between Russia and Ukraine is evidence of the country's influential role in contributing to peace and stability in the Middle East and North Africa region.

Using legal texts, legislative documents, scholarly works, and analytical studies, the research investigates the historical and contemporary aspects of bilateral relations between Ukraine and Turkey. Specifically, the emphasis is placed on the historical aspects. The legislative structure that governs the cooperation between the two nations encompasses a wide range of areas, including as agreements on friendship and cooperation, joint action plans, military education, economic cooperation in the Black Sea region, and regional accords. Scholarly contributions investigate the dynamics of trade, economic relations, and political changes. These contributions include Turkish opinions on Russia's intervention into Ukraine, the development of commercial links, and the diplomatic landscape between the two countries.

The years 2004 to 2014 saw the establishment of a solid cooperation between Ukraine and Turkey, which was defined by the expansion of political, economic, and cultural links, notably in the region surrounding the Black Sea. The Orange Revolution, which took place in 2004, was a watershed moment that demonstrated the nation's dedication to democratic principles, fostered the development of its unique national character, and successfully asserted its independence from the influence of Russia.

Initially, Turkey took a neutral attitude; however, over time, it gradually increased its level of collaboration with Ukraine in a variety of areas. High-ranking officials from both countries traveled to each other's countries in order to highlight their shared interest in enhancing their interactions with one another. A variety of areas, including defense, trade, and education, were the focus of efforts, which ultimately led to the formation of agreements regarding the facilitation of trade, cooperation between the defense industry, and the elimination of visa requirements for Ukrainians who wish to go to Turkey.

Increasing the number of flights that Turkish Airlines operates to Ukrainian cities was the primary focus of the transportation agreement, which principally focused on aviation, maritime, and road transport. When it came to its foreign trade policy, Ukraine made Turkey a top priority throughout the entire era. This was done because Ukraine understood the strategic significance of the relationship.

Turkey's place in the region has been drastically altered as a result of the conflict that has been going on between Russia and Ukraine since 2014. This conflict includes the annexation of Crimea. In the early stages of the conflict, Ukraine was confronted with a crisis that originated from its membership in the European Union, which resulted in an increasing engagement of Russia. By 2014, it was clear that Russia was making efforts to incorporate Ukraine into its plans to create a customs union. Crimea, an area that has historically been linked to Turkish influence due to common histories and cultural ties, was annexed by Russia as a result of the invasion that Russia attempted to carry out. Turkey maintained a mixed strategy, showing concern for the rights of Crimean Tatars while at the same time abstaining from fully aligning itself with Western sanctions on Russia. Ankara's policy struck a compromise between its regional objectives by establishing a 'Turk-centric' perspective in the Black Sea while simultaneously avoiding open conflict with Russia.

Turkish support for Ukraine's territorial integrity and opposition to the Crimean referendum were both expressed, notwithstanding Turkey's reservations. Through engagement with Moscow, Ankara made an effort to address the rights of Crimean Tatars; however, it encountered obstacles that prevented it from achieving tangible results. The attitude taken by Turkey highlights the country's efforts to negotiate the conflict between Russia and the West while maintaining its interests in the area. It acknowledges the complexities and dangers created by Russia's activities in Crimea without directly confronting Russia.

Despite the fact that Russia and Ukraine are still engaged in a conflict, Ukraine continues to be an important regional partner for Turkey. Political

conversations between Ukraine and Turkey have intensified since 2015, addressing a variety of topics including free trade agreements, investments, and support for Crimean Tatars' rights. While political relations between the two countries have strengthened over time, political discussions between Ukraine and Turkey have intensified. Turkey's response to the crisis in Ukraine places a strong emphasis on the humanitarian component and gives significant assistance to the humanitarian sector. Turkey maintains a nuanced approach, with the goal of stabilizing the region while simultaneously managing its zones of influence with Russia in the Black Sea. This is something that Turkey does while simultaneously supporting Ukraine's Euro-Atlantic aspirations.

In the light of the ongoing crisis, Turkey has taken on the role of mediator in order to facilitate an agreement between Russia and Ukraine regarding grain. Russia took possession of a major quantity of Ukrainian grain as a result of the fighting, which had a severely negative influence on the economy of Ukraine. Turkey, in its capacity as a mediator, has participated in negotiations between Ukraine and Russia with the objective of resuming the sale of grain from Ukraine. Turkey was able to successfully broker agreements between the warring parties, which enabled the shipment of millions of tons of grain from Ukraine. This was accomplished despite the fact that there were problems and pauses.

Concerns have been made by critics over the activities of Turkey's foreign policy, with the possibility for personal advantages and the nature of Turkey's connections with Russia being called into doubt. The efforts of Turkey, which are driven by its diplomatic commitments and commercial interests, continue to contribute to the economy of Ukraine, despite the charges that have been leveled against them. In light of the ongoing crisis, it is imperative that Turkey carefully navigate its alliances while simultaneously working toward a resolution that is in line with democratic principles and the maintenance of global security. The choice that Turkey makes in this intricate geopolitical environment will, in the end,

determine the relationships that it forms and its status in the fight for peace in the midst of conflict.